2

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1982

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 50.— d.
Godišnja pretplata 300.— d. uplaćuje se u korist tekućeg računa

30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 30 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb

30101-620-16
24240910

Tisak »Plamen«, Slav. Brod

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, Zagreb, broj 229/1-1979. od 15. II 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 2 **ZAGREB, ožujak — travanj 1982.** **GOD. XV**

Radovan GRGEC

Uz rub (21)

Nakon smrti kardinala *Šepera* (u ovom broju donosimo dio govora s komemoracije održane u HKD-u) i *Nikole Šopa* (kojemu smo 4. II. 1981. posvetili književno veče) iznenadila nas je i ražalostila i smrt našega člana *Dubravka Ivančana*, koji je umro u Zagrebu 31. I. 1981. Dubravko je bio suradnik »Marulića« od prvog broja u kojemu je objavljena njegova pjesma »Na djedovu grobu« i njegov osvrt na pjesništvo Izidora Poljaka. Surađivao je i u »Danici« i u drugim našim publikacijama i na književnim večerima. Umro je relativno mlad (u 51. godini života) nakon duge i teške bolesti. »Borba s anđelom« toga fizički krupnog a osjećajno nježnog čovjeka bila je zamorna, iscrpljujuća. Kršćanska nada pobjeđivala je tjeskobu i patnju, ali je izmučeno tijelo konačno podleglo. Njegov je pjesnički put započeo prije trideset godina u »Krugovima«. Nakon 11 knjiga (Slobodna noć, Jaje harambaša, Leptirova krila, Svjetlucanje, Pjesme na putu, Uvijek iznova raste pjesničko stablo bijelog vodoskoka, Amor, Bijeli brod, More, Baka i Život na selu) izašla je nedavno i 12. knjiga »Zeleno nebo« u izdanju »Zadružne štampe«. Iako je bio pjesnik »škrta izražaja«, kako bi

rekao Ladan, njegova je poezija puna snažnih slika i osjećaja, pa ga mnogi, kao npr. Tenžera, smatraju jednim od naših najsenzibilnijih suvremenih pjesnika. To naročito vrijedi za njegovu haiku i dječju poeziju.

Duco je završio svoj plodni pjesnički život patnički, kao što smo i očekivali. Počinuo je nakon teške borbe koja je udes mnogih pjesnika i boraca protiv suvremene magije za čistije vidike i za zelene krajolike. Podravina i Zagorje djetinjstva živjeli su u njegovim stihovima. Vlakovi, automobili i dizalice nisu mogli zaglušiti dječju graju, let leptira, cvrkut ptica, anđeoski pjev oko seoskih zvonika. Zima na umoru navijestila je dolazak proljeća, mir nakon patnje. Kao i kod Šopa, i kod Ivančana priroda pjeva na svoj način, poput asiškog trubadura s modernim senzibilitetom, himnu Bogu koji je postao čovjekom, koji je došao među nas, ušao u nas, postao jedan od nas. I samo onima malenima i siromašnima, težacima i patnicima, dano je da čuju i osjete tu pjesmu, samo je njima dano da shvate smisao blaženstava i Govora na gori.

I Šopa i Ivančana, bez obzira na opravdanost etikete i na to bi li se oni s njome složili, mogli bismo ubrojiti u pjesnike kršćanske inspiracije. Problem kršćanske književnosti ili književnosti kršćanskog nadahnuća i opet se javlja. Nedavno je austrijski tjednik »Die Furche« (br. 3/82, str. 9) raspisao natječaj za kršćansku literaturu bez bojazni da će netko zbog te »etikete« protestirati. Iako smo o tom problemu pisali mnogo (neki misle i previše), opet se na nj vraćamo.

* * *

Jacques Maritain u svom djelu »Odgovornost umjetnika« (Fayard 1961) misli da je pojam kršćanske odgovornosti umjetnika pravilno postavljen premda se etika i estetika u svojoj biti i po svojim intencijama razlikuju. On misli da djelo Francisa Thompsona, Hopkinsa, Chestertona, T. S. Eliota, Léona Bloya, Paula Claudela, S. Undsetove, Gertrude von Le Fort, G. Bernanosa, J. Greena, M. Jacoba ili F. Mauriaca nije pretrpjelo nikakve štete zbog njihova obraćenja i zbog njihove vjere u Boga. Dapače, možemo reći da je to djelo obogaćeno novim dimenzijama. Uostalom, umjetničke kvalitete analogne su ljudskim i evanđeoskim vrlinama, naročito krepostima siromaštva i čistoće. Umjetnikova čistoća autentična je čistoća, stečena uz cijenu patnje duha, koji je simbol čistoće. Međutim, ne postoji samo razlika između estetike i etike, nego i između pjesničkog i mističkog iskustva: jedno je usmjereno prema izrazu, prema riječi, dok drugo gravitira prema šutnji, prema uranjanju u apsolut. Ipak se Maritain ne slaže s Mauriacom, koji kaže: Trebalo bi biti svet, ali tada ne bih bio romanopisac. Zar svatko ne bi mogao reći nešto slično: Trebalo bi biti svet, ali tada ne bih bio liječnik, sudac, političar itd. I L. Bloy pisao je u svom djelu »Siromašna žena«: »Ako mi je u dio zapala umjetnost, to gore po mene. Ne preostaje mi nego da stavim u službu istine ono što je dato laži.« Tu podvojenost između svetosti i umjetnosti, istine i laži, osjećali su i drugi suvremeni književnici kršćani, našavši se u svijetu u kojemu vladaju zakoni i običaji protivni kršćanskom duhu.

Problem konfrontacije svetosti s umjetnošću istakao je u svojoj knjizi »Škola muza« *Etienne Gilson* (1884-1978). Nedavno smo spomenuli kako suvremeni pisac Philippe Sollers u svom intervjuu ističe da je upravo Gilson književnik kojega treba danas čitati. Zahvaljujući Gilsonu možemo shvatiti važnost i aktualnost srednjovjekovne misli i kulture, tomizma i kršćanske metafizike. On je u svojim djelima na nov način »pročitao« Descartesa i osvijetlio stare pojmove bitka, biti i bića pokazavši kontinuitet filozofije od tih vremena do Heideggera. Najviše od svih problema mučilo ga je pitanje kako je moguće ne vjerovati u Boga.

Isto tako dao je nove poglede na problem različitosti između »klerika« i »laika« kao i između sveca i umjetnika. U spomenutoj knjizi u poglavlju »Umjetnik i svetac« gleda na te dvije kategorije u »kleričkom« svjetlu, tj. kao na »izabranike« što su se opredijelili za zvanje koje traži čitava čovjeka. I André Gide uočio je analogiju između umjetničke (estetske) i svetačke (evanđeoske) istine i slobode, između stvaralačke mašte umjetnika (o čemu smo svojedobno raspravljali u Poigny-la-Forêtu) i božanskog stvaralaštva. Ramuz je smatrao poeziju svojevrsnom religijom, a F. Mauriac je promatrao umjetnika kao onoga kojega njegovo djelo proždire poput idola. Stoga je i J. Rivière molio: »Bože, oslobodi me od napasti svetosti!« Kao da su osjećali kako ne mogu služiti dvojici gospodara od kojih svaki traži nepodijeljena čovjeka, tj. potpuno služiti umjetnosti i Bogu. Iako poezija i molitva, umjetnost i svetost proistječu iz istog vrela, radi se tu o dva različita iskustva. Maritainove i Gilsonove teškoće dolaze do izražaja naročito u dekristijaniziranom svijetu pa se stoga s pravom postavlja pitanje: je li danas moguća kršćanska umjetnost? Stoljećima u tu mogućnost nismo sumnjali. Tà još nedavno nam je bilo najnormalnije jednoga Claudela, Bernanosa ili Eliota nazivati kršćanskim književnicima i pjesnicima. Danas, u jeku sekularizacije i dekristijanizacije, pitamo se možemo li tu naći pogodnu klimu i teren za tzv. kršćansku književnost.

Mislimo da je suvremena literatura otvorena religioznim pitanjima i da postoje znakovi sve veće privlačivosti evanđeoske poruke za suvremenog čovjeka. Bez Biblije i Crkve literarna tradicija gotovo i ne postoji. Osnovna pitanja o ljudskom ishodištu i udesu povezana su s vjerom. Umjetnost, kao područje mašte, najuže je povezana s vjerom u ono što nije vidljivo i opipljivo. Moralne dileme savjesti, otkupljenje i spasenje teme su koje mogu zaokupiti svakog pravog umjetnika. Sve je to povezano s kršćanstvom. Neki su otišli tako daleko da su književnicima kršćanskog nadahnuća proglasiti i književnike kao što su *Franz Werfel* ili *Günter Grass*. Zar na taj način ne bismo mogli nazvati istim imenom i književnike u čijem velikom opusu nailazimo posvuda na kršćansko nadahnuće, kao što su npr. naš *Vladimir Nazor* ili Francuz *Victor Hugo*?

Kad već spomenusmo V. Hugoa, spomenimo i to da je ovaj veliki književnik, za kojega A. Gide reče da je *nažalost* najveći francuski književnik, zimi 1883. susreo u Parizu Don Bosca. Svetac ga je naprosto očarao. Došao je k Don Boscu iz znatiželje, incognito, pun antiklerikalnih i liberalnih predrasuda svojeg vremena. Vratio se drugi dan i rekao Don Boscu: »Nisam više onaj koji vas je neki dan posjetio. Vjerujem u besmrtnost duše, vjerujem u Boga i nadam se da ću umrijeti na rukama svećenika koji će me predati dobroti Stvoriteljevoj.« Don Bosco je sada znao tko se nalazi pred njim i jako se začudio. Naime, nekoliko mjeseci prije toga, 2. VIII. 1882, Victor Hugo napisao je u svom testamentu da ne želi nikakvih crkvenih molitava.

* * *

Je li ova ispovijest vjere V. Hugoa izraz tjeskobe i straha pred smrću, pred nepoznatim, ili izraz želje za besmrtnošću, sigurnijom od one za koju pjesnik reče: Non omnis moriar, ili naprosto iskrena ispovijest čovjeka taknuta milošću nakon susreta s jednim svecem? Kršćanstvo ne stavlja u ljudsko srce samo vjeru i nadu u besmrtnost duše, nego vjeru i nadu u Uskrsnuće, u puninu života ljudskoga tijela, duše i duha nakon fizičke smrti.

Istinska umjetnost ne može zaobići pitanje života i smrti. Čovjeka ne zadovoljava utjeha besmrtnosti njegova djela ili uspomene na njega među potomcima i sljedbenicima. On čezne za uskrsnućem, za životom poslije života u ljudskoj cjelovitosti. Ni fantastični napredak znanosti i tehnike, medicine i biologije ne može ga odvratiti od misli na neizbježivu smrt čovjeka i čovječanstva. Pa ipak, danas je biogenetika, reanimacija, transplantacija umjetnih i prirodnih organa, artificijelna inseminacija, kontrola i usmjeravanje porođaja, sprečavanje bolesti i kongenitalnih deformacija, itd., itd., nešto već obično, nešto što obećava život. Možda je to i tako, ali taj napredak donosi svu silu novih etičkih, moralnih i socijalnih problema, a ne obećava nikakvu besmrtnost ni Uskrsnuće.

Ljudska je kob na zemji podložna svim mogućim promjenama i nestalnostima; stvorenje stenje u patnji i čezne za nadvladavanjem udesa smrtnika, za otkupljenjem i uskrsnućem. U Isusu Kristu, koji je, prošavši kroz vrata patnje i smrti, pobijedio ljudsku kob, čovječanstvo i danas gleda svoje spasenje i svoju nadu. Naravno, ti pogledi na Isusa Krista nisu istovjetni ni jedinstveni, i često se razlikuju od kršćanskog gledanja. Možemo reći da Isus Krist i evanđeoska poruka zauzimaju posebno mjesto i u suvremenoj umjetnosti. I nije to samo Isus Krist-superstar ili Isus Krist-revolucionar, kakvim ga zamišljaju mnogi mladići i djevojke naše civilizacije, nego je to i Isus Krist, Otkupitelj čovjeka, koji je za nas trpio, umro i uskrsnuo, kako vjerujemo mi kršćani.

Ante JAKŠIĆ

Isus i tvoja sjena

Nikoli Šopu (19. VIII. 1904 — 2. I. 1982)

1.

Znao si da sve ima svoj početak i kraj
i da tajni smisao nosi naš svagdanji put.
Znao si da sa Isusove aureole i na te silazi sjaj
i da u tvome domu obasjava svaki kut.

U kasne večeri kad se već završio težak rad,
koji čovjeka prati kao najvjerniji drug,
Njemu si pričao kako je teško biti i star i mlad
i da nas brige i boli u taman zatvaraju krug.

I gledao si kako mu na licu treperi bol
a u dnu zjena se budi saučešća plam,
i dok je čašu vina i komad kruha nudio stol,

znao si da pod niskim krovom nikada nisi sam.
A kad se u kasnoj noći njegov udaljio hod,
nad tvojim se ležajem rastvarao zvjezdani svod.

2.

Na tvome stolu je dugo gorjela smirena luč,
iz daljine se slivao posve nečujan šum.
O klinu je visio tvoj zaboravljeni ključ,
srcem si otvarao tajne koje je skrivao um.

Znao si da je čovjek u moru života kap
i da nove brige donosi svaki novi dan.
U ruci ti je bio zvijezdama pozlaćen štap
jer si tražio brižno na beskrajnom svodu stan.

I kad si spoznao da je život žalosno tašt
i da si i ti evo za košnju dozrio klas,
Isus je stavio na te svoj prozirnobijeli plašt

i poveo te da ti pruži utjehu i spas.
O, kako li je vjeran i odan prijatelj drag
i kako preko svoda blista vaših stopala trag!

Dubravko HORVATIĆ

Šopove ekloge, molitve i astralije

U pjesništvu Nikole Šopa možemo razabrati uglavnom dvije faze: onu koja traje od njegovih početaka do pojave svemirske tematike u njegovoj poeziji, dakle od dvadesetih do pedesetih godina, a koja je obilježena bukoličkom i religioznom notom, i onu koja je slijedi trajući do danas, a koju označava već spomenuta svemirska tematika. Pojednostavivši tu shemu, mogli bismo reći da se u Šopovoj poeziji jasno razabire prijeratna i poslijeratna faza. Stroge se granice u djelovanju jednog umjetnika gotovo nikada ne mogu povući, ali u ovom su primjeru očitije negoli u djelovanju ostalih međuratnih hrvatskih pjesnika. U svom poslijeratnom djelu Šop je mijenjao izraz i tematsku građu više nego itko od pjesnika njegova naraštaja, tako da bismo čak mogli govoriti o stanovitom prijelomu u toj poeziji premda te mijene imaju svoj korijen potpuno u Šopovu djelu i premda potpuno iz njega izviru.

Šop, vrsni poznavalac i prevodilac rimskih klasika i hrvatskih latinskih pjesnika, mogao je naći pobudu za svoje bukoličke sadržaje, recimo, u Vergilijevim eklogama ili u Tibulovim elegijama. Ali ipak ne bih rekao da je tome tako jer bukolika je Šopova, naime, sastavni dio cijelog njegova svjetonazora. Nije u tom slučaju bitno ni to što kadikad u njegovim stihovima prepoznajemo bosanski krajolik ili što on izričito, ne spominjući doduše ime, govori o svom rodnom Jajcu, a što sve upućuje na izvorni doživljaj, već je značajnija ovdje činjenica da se taj ton njegove poezije veže često s drugim osnovnim vidom tog pjesništva, sa spiritualnim sadržajima. Šopov svijet jest svijet idealnog i idiličnog u kojem i priroda i čovjek posjeduju beskrajnu blagost, upravo dobrotu. Postoji u tom svijetu nevjerojatan sklad između ljudskog bića i njegove okoline. I nije zato čudno što će se u nevinom ozračju tog iskonskog krajolika, gdje »tako je tiho da se spuštanje obronaka čuje oko nas«, pojaviti odjednom Isus da s pjesnikom progovori nekoliko običnih, ljudskih riječi. Krist nije u Šopovoj poeziji claudelovski »Prince du monde«, jer ni taj pjesnik nije »interpres deorum«, kao što je to Paul Claudel. U Šopovu pjesništvu Isus je dobri pastir koji silazi među svoje stado, bogočovjek koji trpi i pati dok obilazi mjesta ljudskih nevolja ili dok jednostavno čita najnovije novinske vijesti. Bog također nije neko tajanstveno, nedostižno biće pa, rekao bih, ni vrhunaravno, već je to djetinjski »dragi Bog«, o kojem pjesnik govori bez uobičajena vjerničkog strahopoštovanja:

Mlaz plave svježine iz pljosaka.
U rajskom vrtu sam se ljušti bijeli luk.
Dragom je Bogu drhteći jedan od seljaka
prinio pun čibuk.

Ta strofa možda najpotpunije ilustrira Šopovu religioznost: božansko je svedeno na ljudsko. U Šopa nema nikada mistike, još manje dogmatske krutosti, pa se zato i Isusu i »dragom Bogu« obraća taj pjesnik kao nekom znancu ili prijatelju. To je ponukalo dio međuratne kritike da ustanovi kako se Šop »zaustavlja na pola puta između ortodoksnoga kršćanstva i samovoljne religioznosti. Iz nekih molitava, u kojima se spominju životinje, kao da izbija neka patarenska nota« (Petar Grgec: Na pola puta, Hrvatska straža 17/1935).

Ni u jednoj od brojnih pjesama o Kristu, ni u jednoj od svojih brojnih molitava, Šop ne spominje sakralne institucije, tek u jednoj (»Isus u svetohraništu«) očituje stanovito nerazumijevanje toga. Dok je u ostalim pjesmama Isus sugovornik koji je odložio svoj šešir i svetokrug te sjedi za stolom u pjesnikovu domu, »gdje sasvim obične o zidu stvari vise« (što nam sve doziva u sjećanje biblijske scene gotičkih i renesansnih majstora), dok je u svim ostalim stihovima na tu temu pjesnik prožet nekim žarom zbog blizine božanskoga, u ovoj pjesmi on će samo rezignirano ustanoviti, obraćajući se Isusu u tabernakulu:

Dugo ti šapćem, žarko te prizivam.
A ti nevidljiv samo šutiš i samo se bijeliš.

Isto tako ta je poezija lišena crkvenih interpretacija i aluzija na svete legende. Šop stvara svojom pjesničkom imaginacijom vlastito vjerovanje, vlastitu legendu, djetinjsku i naivnu, koja je kadšto vrlo daleko od oficijelnog kršćanstva ili katolicizma. U njegovoj poeziji mogli bismo prije naći dodira s pučkim legendama, i to prvenstveno u samoj ideji da Krist ili Bog »hodi po svitu« od sela do sela, od kuće do kuće, kako to često nalazimo u našoj staroj usmenoj književnosti. Sa stanovišta dogmatičkog katolicizma mnoge Šopove pjesme mogle bi biti okvalificirane i kao »poganske«, upravo zato što u njima ima tipičnih pučkih vjerovanja koja ni u čemu nemaju podloge u službenom kršćanstvu. Tako pjesnik govori o dušama mrtvih životinja ili pak o molitvi bilja i kukaca, što predstavlja kulminaciju jedne idilične situacije:

I svud umuknu šum trave i brbljava šaš.
Tad se najstariji popac iz grma javi
i pred svima moli Očenaš.

Ako Claudelu »nijedna stvar nije nekorisna jer ona služi da objasni Raj«, Šopu nijedna stvar nije nekorisna jer ona sama sobom može biti dio raja. U svemu taj pjesnik traži božansko i rajsko, pa su i ti njegovi djevičanski predjeli, u kojima trave i životinje mole, u kojima čovjek živi jed-

nostavno i smjerno, također predjeli zemaljskog raja. Ali u tom harmoničnom svijetu, što je poistovjećen često sa skromnim seoskim življenjem, zazvuče odjednom disharmonični akordi novoga doba. Pred agresivnošću toga tehniciziranoga svijeta, u kome su alfa i omega isključivo materijalne vrijednosti, povlači se pjesnik u bolno samotništvo koje ipak katkada obasjava neka mukla, »očajnička sreća«. U Šopovim lirskim prozama taj neminovni sudar između tehnifikatorske civilizacije i nepatvorenog, punog i pravog života (koji smo, krećući se u ovom svijetu, nazvali idiličnim!) dobio je svoj najjači izražaj u izvanrednoj noveleti »Priča o presahlom jezeru« gdje pjesnik, sukobljavajući tradicionalni folklor i urbani folklor suvremene civilizacije, daje izvanrednu sliku propadanja starih vrijednosti, tog punog, nepotvorenog života, odnosno sliku proletarizacije hrvatskoga sela. S tim u svezi u pjesništvu se javlja socijalna problematika (»Molitva za sluškinju«, »Molitva da tvornice polaganije rade«) kojoj Šop prilazi sa stanovišta svojevrsnog kršćanskog socijalizma, opet više pučkog negoli filozofijskog. Gledajući, naime, kako propada mali obrtnik iz njegova idiličnog svijeta, pjesnik se obraća Bogu s molitvom da

učini da mašine laganije gone.
Da svoj posao teški dobre zanatlije
barem jedanput svrše kao i one.

Šop, dakako, nije prvi hrvatski književnik koji je problematici društvovne nejednakosti prišao s pozicija kršćanskog socijalizma. Već se Vjenceslav Novak upirao o stajališta katoličke socijaldemokracije te se u noveli »Socijal-demokrata« (1894) pozivao štaviše na spise teologâ Döllingera i Kettelera i na »Christlich-soziale Blätter«, izravno izražavajući svoje stavove. No unatoč tome, Šopov nenametljivi kršćanski socijalizam na stanovit je način podosta zbunio kritiku. Evo jednog takvog primjera: »*Poraz djece* je čudna fantazija, ali izvanredna sadržaja. Deca, pomrla od gladi i zime, jurišaju na nebo. Uzaman anđeli hoće da ih utišaju muzikom sfera, uzaman Bog šalje na njih oluju igračaka: deca uzjašu na drvene konje i sa sabljicama udaraju opet na nebesa. Tek kad pred njih izađe Duh hleba i svakom pruži po vruć hleb, deca odbace sablje i umirena stupaju pred Boga. Kao što se vidi, g. Šop je veliki šeret: zbog ovoga speva on bi mogao biti odlikovan i »zlatnom ružom« Vatikana, ali i »petokrakom zvezdom« Kremlja, kad bi se tedencija mogla osetiti. Srećom, ona je ovde diskretna i sasvim sporedna pred čistom lepotom ovoga speva« (Desanka Maksimović, Pesme Nikole Šopa, Glasnik SKZ 54-55/1939).

Koliko god se Šop često udaljava od nazora kršćanske ideologije, toliko je prožet i nekim osnovnim zasadama kršćanskog nauka. U njegovu shvaćanju zagrobnog života, primjerice, nema nigdje ni spomena o paklu, postoji samo raj gdje »pčela mrtva... opet skuplja med«, ali ipak se u nekim pjesmama osjeća tipični vjernički kompleks grijeha i strah od grijeha (»Slušaš me, tajanstveni prisluškivaču«), kao što se u njegovim ljubavnim pjesmama (»Nevinost«) osjeća upravo djetinjski stid, odnosno želja da tijelo bude isključivo u službi Bogu (»Molitva za njezino tijelo«). I svoje

traume, kao i svoje rajske vizije, Šop iznosi smireno i nepatetično, odmjerenim ritmom. Njegova poezija nije obraćenička molitva za spas, ni moderna litanija Péguyeva tipa. To je tiha lirika koja ima najdalji korijen u pjesmi sv. Franje Asiškoga »Cantico del Sole« ili »Cantico delle creature«. I u ovoj poeziji, iako to Šop nigdje izrijekom ne spominje, vjetar je brat čovjeku a voda sestra. Napokon, pjesnik se i sam naziva »siromašnim sinom sv. Franje«, što je indikacija za duhovnu, dakle i za pjesničku srodnost. Govorimo li o pjesnicima koji su bliski Šopu, moramo svakako spomenuti i Francisa Jammesa. Kritika je već uočila tu bliskost a čini mi se da bi tema Jammes—Šop mogla biti osobito zanimljiva komparatistu. Ne zbog pronalaženja stvarnih ili navodnih utjecaja, kako se u nas komparatistika uglavnom shvaća, već zbog usporedbe pojedinih stanovišta i njihova oživotvorenja u pjesničkom materijalu. Upravo u tom smislu valja obratiti pozornost i na Šopovu srodnost s još jednim pjesnikom koja nije do sada, koliko mi je poznato, nigdje zabilježena. Riječ je o nedvojbenoj srodnosti s ranim, predrevolucionarnim Jesenjinovim stihovima, s onima iz njegovih zbirki kao što su »Zadušnice« ili pak »Dijete Isus«, gdje se, kao i u Šopa, nazire pučka religioznost, natrunjena praslavenskim animizmom.

Šopova poezija ovog razdoblja osvaja čitaoca prvenstveno svojim tonom legende, svojim mitskim prostorom u kojem se zbivaju fascinantne situacije, na granici sna i jave. Cijelo to pjesništvo doima se poput nekog magičnog realizma, kako je taj tip doživljajnosti prozvan u suvremenom slikarstvu. Nizovi slika djeluju ponekad nadrealno, ne zbog međusobnih kontrasta što je inače osnova estetike toga tipa, nego zbog atmosfere koju sobom nose i tvore. Ta nadrealistička nota javit će se i na osnovi već spominjanog djetinjskog doživljavanja, pa će predmeti realnog svijeta, gledani pod tim uglom, poprimiti drukčije oblike ili sposobnosti negoli ih uistinu posjeduju. Karakteristična je u tom smislu pjesma »Tatov lov« gdje »stvari... gmižu iz kutova, silaze sa zida«. Ta neprestana Šopova težnja da gotovo u svakoj pjesmi ostvari atmosferu legende bez sumnje predstavlja novinu u međuratnoj hrvatskoj poeziji, kao što i cijela njegova poezija donosi tematološke inovacije, usprkos relativno velikom broju religioznih pjesnika u nas.

Šopov pjesnički izraz neobično je jednostavan, odgovarajući tako sadržajima te poezije koja nastoji na skromnosti. Ta je lirika sazdana od običnih, svakidašnjih riječi, a bez izvanjskih efekata koji bi joj mogli dati lažni sjaj, te se u prvi mah može pričiniti i odveć sivom i krutom. To više što pjesnik inzistira na stanovitoj oporosti kako bi time postigao veću izražajnost. Osobito se to zamjećuje u nizanju ritamskih struktura, u namjerno neizglačanim i isprekidanim ritmovima koji pobuđuju govorne kvalitete, polažući više pažnje na izražajnu vrijednost negoli na pustu formalnu dotjeranost. Ipak je većina tih stihova pomno građena, premda ne slijedi metričke zakonitosti. Spomenimo još da u Šopovim dvostruko rimovanim katrenima, koje najčešće susrećemo u toj poeziji, nailazimo često neuobičajene i svježe rime.

Ovih nekoliko opaski o jednom razdoblju Šopova pjesništva ne može predočiti njegovu složenost i bogatstvo, život tog autentičnog pjesničkog govora. Šopova poezija, kojoj pripada jedno od odličnih mjesta u našem međuratnom pjesničkom izrazu, tek očekuje svoje interpretatore i kritičare.

Poslijeratni stihovi tog pjesnika imaju također vrijednost kao tematološka novost u našoj poeziji. Šop, naime, piše o prostoru gdje »naslućuju se nepojamna bića«, gdje je prisutan »novi, neslućeni sticaj sila« i gdje je »nova slušnost otkrivena«. Napuštajući u svojoj poeziji područje klasičnog omeđenog prostora da bi pjesničkom riječju oživotvorio novi, bezgranični prostor, nove realnosti koje otkriva znanost našega doba, mijenjajući dakle svoju tematiku i sadržajnost Šop nužno mijenja svoj izraz. Već sama tematska građa nameće stanovitu neslikovitost, pa pjesnik u gradnji tih stihova više barata pojmovima negoli slikama. A rijetke slike koje se tu javljaju još tiše su i smirenije od slika u ranijem Šopovu pjesništvu koje ionako nikad nije bilo odveć jarko ili pak bučno. U poeziji tog razdoblja prevladavaju apstraktne imenice što pjesniku služe u nastojanju da predstavi mijene svemirskih prostornosti i mijene čovjeka koji se zatječe u njima. Ali to bivanje u beskrajnom prostoru gdje se mijenjaju sve fizičke zakonitosti našega svijeta, »gdje prestaje trajanje svake stvari, gdje prostor traje bez prostora, sam«, ne promatra pjesnik na način science-fiction-literature pa nema ni pretenzija da govori o eventualnim konkretnim zbivanjima, već svojom imaginacijom prvenstveno kuša predočiti duhovna stanja čovjeka u svemiru. Upravo to ustrajanje na duhovnosti nameće misao o stanovitom panteizmu tih stihova. Dosljedan toj tematici i stanovitoj spiritualnosti, u svojoj poeziji novijeg datuma, autor je dosljedan i u pomnoj obradi te materije. Važući svaku riječ, on daje do krajnosti ogoljele stihove, neobično čiste, bez ikakvih suvišnosti. Intencija prema takvom, posvema filtriranom, izrazu nazire se već u njegovoj prijeratnoj poeziji, osobito u poemi »Čarobni put vječnom djetetu«, no u ovim astralnim stihovima ta je težnja potpuno ostvarena. Međutim, i u pjesništvu toga razdoblja naziru se neke izrazite sveze, i tematske i izražajne, s predratnim opusom što se očituje, primjerice, u poemi »Svemirski prizor s pijetlom«, ali i u nekim drugim stihovima, kao što su ovi iz »Kućicâ u svemiru«:

Al što je to, gosti namjernici, što to sad
vidim,
nekome ovdje već se zemaljski spava,
glavom klima,
to je valjda taj što skriven u džepu sat
zemaljski ima.

Savršena pročišćenost i ogoljelost stihova iz toga razdoblja njihova su najviša vrijednost, ali istodobno one predstavljaju zamku, bivajući često zapreka između pjesnika i čitaoca: katkada je gotovo nemoguće prodrijeti u taj apstraktni svijet.

Izlaganje o djelu Nikole Šopa bilo bi nepotpuno kad ne bismo spomenuli njegovo »istraživanje svemira povijesti«, kako je Zvonimir Mrkonjić nazvao Šopove dramske poeme, nadahnute hrvatskom poviješću a pisane prvotno za radio. U njima, kao i u cijelom Šopovu djelu, ima i fantastike i surove zbilje, ima i ironije i svečanosnih iskaza, ima i nepatvorene lirike koja je ipak njihovo temeljno obilježje.

Mira PREISLER

U rosnoj travi

U rosnoj travi kupali su se prvi proljetni cvjetovi. — Osjećalo se proljeće.

Još sam uvijek bila na bolesničkom krevetu i uz nekoliko teških koraka proširivala svoj prostor kretanja po mojoj sobi.

1. svibanj: navršilo se tričetvrt stoljeća, što sam sprovela u bolestima posvećujući svoj život Bogu u potpunom odricanju svega...

I jednoga dana bila mi je samoća neobično teška. I do moga kreveta nađe se dječak radosna lica.

»Dječače, tko te dovede?«

»Tvoja me samoća dozvala da u nju unesem svoju radost.«

U moju je dušu ušlo sunce. Ja osjetih novi život koji se budio.

»Dječače,« rekoh, »hvala ti.« Dječak je otišao — zaspala sam.

Znala sam da će dječak opet doći ali se nisam sjećala njegova lica.

Bog ga je doveo na moj put da se ispuni dio našega života po Njegovoj zamisli.

Sa sprovoda kardinala Šepera u zagrebačkoj katedrali 5. I. 1982.

Uz odar tvoj

U povodu smrti kardinala dra Franje Šepera

Pred tobom Hrvatska tvoja u tuzi zavita stoji
I svoju sudbinu tešku žalobnim pjevom sad plače;
Bolom joj ranjena duša Tame se — Pakla ne boji
I križ svoj — naroda svoga — grli još snažnije, jače.

Pusti da procvili cvilom kad radost njena se zgasi
Jer u njoj Rahela tuži nad djecom umrlom svojom . . .
O tko će u ove dane da dušu njezinu spasi,
I da li će Uskrs još cvasti domajom žalosnom mojom?

O gdje su svetišta bijela i mladost njena u cvatu?
Nisu li ognjišta pusta, zar gori na njima plamen?
Da li nam žrtvenik blista, da l' su nam žita u zlatu . . .?
Ti si joj bio štit jaki, obrana — temeljac kamen!

Sve patnje, stradanja njena u srcu svome si krio!
I Križ si povijesti naše golgotskom uznio visu . . .
Na branik vjere si stao, ko stup si gvozdeni bio;
U tebi Hrvatske naše svjetla se zgasila nisu!

I u dan Mraka i Zore uz P e t r a prvi si stao
Da Crkvu Kristovim duhom svog snažnog naroda spasiš
I nisi vucima mnogim plijen svete Objave dao . . .
I dalje — iako mrtav — žrtvom-smrću je krasiš!

O pusti neka nam srce uz odar posmrtni plače . . .
Moli da djedovske vjere osnaži zavjetni plamen!
Nek ljubav žrtvena sveta u duši plamti još jače . . .
I bit ćeš s nama dok diše i zadnji HRVATSKE k a m e n!

Split, 31. 12. 1981.

Radovan GRGEC

Kardinalu Šeperu u spomen

Iz govora glavnog urednika HKD-a na komemoraciji u prostorijama Društva, održanoj 11. II. 1982.

Želim kazati nekoliko riječi o kardinalu Šeperu u znak naše zahvalnosti za sve što je za nas učinio.

Prije sedamnaest godina pozvao me je na razgovor pošto sam ga u zagrebačkoj katedrali pozdravio u ime katoličkih laika nakon njegova imenovanja kardinalom. Tada sam prvi put ustanovio koliko je taj čovjek jednostavan i skroman. Te su odlike karakterizirale njegov život i djelo i kad se našao na jednom od najviših položaja u sveopćoj Crkvi. Danas, više od mjesec dana nakon njegove smrti, sjećam se svakog susreta s njime, sjećam se svega što je značio za našu Crkvu i za naš narod, za naše Društvo i za mene osobno. Ostavio je svijetao trag kao svećenik i rodoljub, kao kateheta, sjemenišni poglavar, pastoralni radnik, teolog i biskup.

Posebno se sjećam našega zadnjeg susreta, početkom prosinca 1981, na kraju kojega mjeseca je i umro. Posjetio sam ga u njegovu stanu na Trgu Città Leonina u Rimu i našao ga kako u fotelju čita posljednju knjigu poznatog katoličkog književnika Morrisa Westa. Govorio je o svojoj bolesti, o upali porebrice; kao da nije slutio da je njegova bolest mnogo ozbiljnija. Zanimao se za prilike u domovini i u našem Društvu, koje se tada nalazilo u prilično teškoj situaciji. Smireno i staloženo, pun pouzdanja, govorio je o budućnosti.

Sjećam se i ostalih naših susreta u toj sobi pod slikom Ivana Lackovića Croate, koja ga je podsjećala na domovinu. Kad sam ga tu prije desetak godina prvi put posjetio, omogućio nam je uz pomoć pape Pavla VI. da sredimo jednu od najtežih situacija u kojoj smo se našli poslije rata. Po vlastitoj želji postao je počasni član podupiratelj HKD-a. Povelju o tom članstvu što ju je izradila prof. Zdenka Sentić uručio sam mu nakon nekoliko mjeseci. Otkako je živio u Rimu, naše mu je Društvo iz godine u godinu bilo sve draže i bliže. Cijenio je našu vjernost Crkvi i narodu, jeronimskoj tradiciji i angažmanu katoličkih laika. Njegova konkretna pomoć i realni savjeti uvijek su nam dobro dolazili. Uvijek ćemo mu biti zahvalni na zaštiti i pokroviteljstvu, a Svetoj Stolici bit ćemo zahvalni na njegovu imenovanju za kardinala i prefekta Kongregacije za nauk vjere jer je to bilo i priznanje vjeri i vjernosti jednoga malog naroda.

Kardinal Šeper bio je dobar svećenik i Hrvat, inteligentan i razborit čovjek. Njegova jednostavnost i skromnost i na najvišim položajima svojevrsna je lekcija svim poklonicima fraze i poze, »digniteta« i pompe, demagoške retorike i baroknih vatrometa riječi. Nije se prikazivao drugačijim i većim nego što je bio. Za njega kao da nije vrijedila ona latinska: Honores mutant mores. Svjestan okvira svoje naravi i temperamenta, ali i uzvišenosti i odgovornosti svojeg poslanja, znao je, kad je to bilo potrebno, nastupiti hrabro i odlučno, doviknuti snobovima: »Ljudi, pa car je gol!« i demaskirati nadriučenost i dvoličnost farizeja i »pismoznanaca«. Stoga mu je i bio tako drag i blizak papa Ivan Pavao I, pisac knjige »Illustrissimi«.

U tom pogledu kardinal Šeper ostaje primjer i svim biskupima, koji treba da budu svjesni svoje karizme i poslanja, a ne impresionirani nečijim »intelektualizmom« ili aktivizmom, pod utjecajem »incenzuma« ili kritika u mass- medijima. Potrebniji su nam nego ikad pastiri koji će se znati suprotstaviti valu kapitulantskog defetizma i skepticizma bez osjećaja niže vrijednosti prema »učenima« i prema onima koji manipuliraju javnim mnjenjem. Za to im, mislim, nije potrebna toliko ni učenost ili »potkovanost« jednoga Maritaina ili Daniéloua koliko živa vjera, kršćanska skromnost i svijest o vlastitom poslanju. Kao razborit i inteligentan čovjek kardinal Šeper znao je postaviti razne dijaloge na prave temelje i u realne okvire. Nije, poput nekih crkvenih dostojanstvenika, dolazio u napast da svoje »taktiziranje« ili oportunizam proglasi nekakvim progresizmom ili čak ljubavlju prema bližnjemu.

Ukratko, kardinal Šeper značio je mnogo za sve nas. I stoga smo zahvalni njemu i Providnosti koja ga je u pravo vrijeme stavila na pravo mjesto. Hvala našem dobročinitelju i članu, velikom sinu Crkve i Hrvatske, kardinalu F. Šeperu!

Slavko ESEŠ

Rojevi i bojevi »pogledâ na svijet«

(U povodu smrti Miroslava Krleže i kardinala Franje Šepera)

Prijelaz stare u novu godinu obilježila je smrt dvojice danas — a vjerojatno još i dugo u budućnosti — najpoznatijih Hrvata: Miroslava Krleže i kardinala Franje Šepera. Dva Hrvata toliko različita po svojim »pogledima na svijet«. Miroslav Krleža je protivnik religije a još više crkvene hijerarhije. Kardinal Franjo Šeper predstavnik je crkvene hijerarhije par excellence. Veće crkvene počasti nije doživio još ni jedan Hrvat. Njih dvojica predstavnici su dviju suprotnih fronti »pogledâ na svijet« koji se posebno žestoko sukobljavaju u Hrvatskoj u ovom poslijeratnom razdoblju.

»Pogled na svijet« jest jedna od najmarkantnijih krležijanskih tema. Preokupacija koja ga je opsjedala cijeli život. U jednom od njegovih najranijih radova, u »Michelangelu Buonarrotiju«, »pogled na svijet« »sjedi s desne strane Gospodnje«. Misli o »pogledu na svijet« vraćaju se i u »Banketu u Blitvi«, dovršenom poslije drugog svjetskog rata.

Krležin pogled na »poglede na svijet« najdublje i najreljefnije se očituje u sedmom poglavlju romana »Na rubu pameti«, napisanom u staroj Jugoslaviji. Mnogi su književni kritičari naglasili tu sedmu glavu kao istaknuto dostignuće naše književnosti. Naslov mu je: »I mjesečina može biti pogled na svijet«. Ono sintetizira u sebi i dubinu misli i širinu humanizma. U njemu polemizira marksističko-ateistički materijalizam personificiran u inženjeru Sineku i općečovječansko-kršćanska osjećajnost predstavljena u bezimenom Doktoru prava.

Doktor razglaba o tom kako se »pogledi na svijet« »roje kroz vjekove kao majske krijesnice. Svi ti bezbrojni, sverazrješujući i sveodgonetavajući 'pogledi na svijet' svjetlucaju kroz tminu ljudske svijesti već prilično dugo, možda već dvadeset ili trideset hiljada godina. Ti 'pogledi na svijet' frcaju kao iskre iz glavnje, a onda se odmah nekoliko trenutaka kasnije i gase, a tmina ljudske svijesti... ostaje uvijek jedna te ista: jednako gusta, jednako zagonetna i jednako mračna.« Najtragičnije je pri tom što »padaju glave isto tako bez ikakvog pardona za trista najraznovrsnijih 'pogleda na svijet' od kojih se svaki za sebe u svome djelokrugu sto posto podudara s božanskim istinama, a posumnjati u božanstvo tih istina svetogrđe je i smrtni grijeh koji se kažnjava bez pardona: bezuvjetnim skidanjem glave!«.

Inženjer je uvjeren da treba biti »djelotvoran u čišćenju predrasuda, krivih predodžbi i lažnih, prividnih istina! Treba pročistiti te džungle ljudske gluposti... hiljade pogleda na svijet plaze po zemlji kao zmijurine po prašumama... treba uzeti u ruke brzometku i pobiti sve te zmijurine laži i gluposti, pročistiti prastanje, asfaltirati ga, evropeizirati ga«. Doktor pita da li to znači »likvidirati sve raznolikosti u poimanju svijeta, i to puškom«. Inženjer potvrđuje da ga je Doktor dobro shvatio: »Da! Likvidirati sve krive pojmove, da, da, sve krive pojmove likvidirati... postoji, naime, jedan jedini pojam... koji se podudara s istinom!« Doktor upravo u tom vidi teškoće »što je kroz hiljade i hiljade godina svaki 'pogled na svijet' za sebe lično uvjeren da se 'on jedan jedini podudara s istinom'! Iz te najosnovnije netrpeljivosti i dolazi do ljudožderskog, diluvijalnog, prahistorijskog, uzajamnog životinjskog upravo proždiranja tih 'pogleda na svijet'. Jedni vjeruju, drugi spasavaju, treći ljube, četvrti su provjerili svoje znanje i propovijedaju pozitivne istine, peti, šesti, sedamdesetsedmi, svi bubnjaju, svi sviraju, svi zvone zvonima, svi prisvajaju sebi prvenstvo, svi se pobijaju međusobno, svi se isto tako međusobno uništavaju.«

Doktor naglašava važnost etike i humanizma. Bez te osnove i socijalizam se degenerira u staljinizam, u terorizam. Inženjer mu dobacuje da su to deklamacije, a ne politika. Doktor to ne poriče. On i ne želi biti političar. »Ja sam progovorio kao moralist, i ja mislim da ni jedna politika koja nije osnovana na najosnovnijem ljudskom moralu nema svoj raison d'être! To je moje mišljenje! I ni jedan politički program koji nije sazdan na moralnim premisama nema nikakvog progresivnog smisla! Socijalizam nas uči da je čovjek osnovna baza ovog pokreta, ovaj izobličeni, nesretni, zgaženi, izrabljivani čovjek...«

Za Doktora se pitanje promjene svijeta, pitanje izgradnje socijalizma ne rješava samo promjenom ekonomskog sistema. Problemi su mnogo dublji. »Prebaciti cijelo to pitanje društvenog uređaja na prostu mehaniku merkantilnih ili privrednih ili sindikalnoutilitarističkih odnosa, znači pojednostaviti životnu problematiku do onog okvira što ga zovemo stranačkim programom, statutom, paragrafom, dogmom i, uopće: katekizmom! Nije samo zato zlo jer je takav društveni uređaj, a vjerovati da će mehanički po tome već postati dobro što je nestalo tog društvenog uređaja, znači biti vjernikom u naivnom, polunaobraženom, upravo smiješnom smislu te riječi... Nije samo zato zlo što mi živimo u ovom ili u onom privrednom stroju, nego zato što je u ljudima otupjela moralna smionost da reagiraju onako kako bi po čistom i jednostavnom nagonu trebalo reagirati: ljudski.«

Tri važna momenta ističu se u postavkama bezimenog Doktora. Prva je borba protiv ideološkog monopola i ideološke diskriminacije i s tim povezane netolerancije. Druga je žigosanje simplifikacije i svođenje svih problema na promjenu sistema. Treća je rehabilitacija etičko-humanističkih ideala. Nadam se da ta tri momenta mogu prihvatiti i kršćani kao i svi ljudi dobre volje. A to je jedini put prema razboritijem i ljudskijem životu. To danas uviđaju i mnogi marksisti. Zasluga je M. Krleže što je to uviđao i isticao prije više od četrdeset godina.

Borba protiv ideološkog monopola i naglašavanje humanizma i etike jest dijaloški most koji može povezivati Krležin svijet, marksistički svijet, i kršćanski svijet kardinala Šepera.

Inženjer Sinek podrugivao se Doktoru s prijedlogom da Doktor i za njega izmoli dvije-tri Zdravomarije. Krleža se znao još ironičnije i zlobnije odnositi prema katoličanstvu. Vjerojatno su ga neki neugodni događaji u mladosti tako usmjerili. Život vjernika, a pogotovu crkvene hijerarhije, često je odlučujući faktor u opredjeljivanju ljudi za teizam, ateizam ili antiteizam. Katolici su toga danas svjesni. Nenad Ivanković je u svom nekrologu u povodu smrti kardinala Šepera (»Vjesnik« 4. siječnja 1982) istakao ovu kardinalovu izjavu: »Moja je misao bila da mnogi kršćani svojim životom ne svjedoče za Evanđelje i za Crkvu, te su tako krivi što se u drugima stvara kriv pojam o Bogu i o svemu što mi vjerujemo.«

Umjesto osuđivanja ateista kršćani trebaju ispitivati i prosuđivati svoje čine koliko su oni kršćanski i ljudski. To bi bila poruka kardinala Šepera kršćanima. Krležina pak poruka za obje fronte glasi: Umjesto međusobne satanizacije i recipročnih anatema tražiti ono opće ljudsko što spaja. To bi bio »pogled na svijet« prihvatljiv svakom humanistu bez obzira na ateistički ili kršćanski predznak.

T. J. H. MAR

Sličica iz povijesnog spomenara

Kad sam se probudio iz duboka sna, moj stariji brat Armih stajao je uz podnožje moga kreveta. S golom sabljom u ruci. Napeto je gledao kroz prozor u praskozornim jutrom probuđeni vrt. Prva sunčana zraka blisnu na oštrici mu sablje poput vatrene zmije. Zaslijepljen njom, Armih brzo odskoči ustranu i postavi se u borbeni položaj protiv nevidljiva neprijatelja.

— Ustani i bori se! — doviknu mi stariji brat, ne prestajući očima pretraživati vrt i izviđati skrivenu opasnost.

Bunovan, nerasanjen, zbunjen sam trljao kmeljive oči. Prije svega i najprije, nije mi se uopće ustajalo. Zatim, glupo je ustati tako rano. Potom, zbog čega ustajati mimo svoje volje — nasilno i bez opipljiva, opravdana razloga.

Armih mi pokretom glave pokaže na prozor koji se nalazio iznad mojega uzglavlja. Lijeno se protegnuh u postelji pa škiljuonem prema prozoru. Desno unutrašnje prozorsko krilo bilo je otvoreno. Na njemu su, obješene o kvaku, visjele dvije naoštrene toledske sablje. Lagašno su se njihale pokrenute propuhom. Dvobride im oštrice presijecale su i probadale jutarnju svjetlost. Shvatio sam što hoće moj predragi brat. Da mu se pridružim, rame uz rame. Nu ništa od toga. Nisam ja nikakav borac.

Htjedoh se pokriti pokrivačem preko glave i ponovno usnuti. Da ništa ne vidim i ne čujem. Ne tiče me se ovaj rat koji moj slavni brat vodi protiv naših neprijatelja. Armih s mene strgne pokrivač i baci ga na pod.

— Zar se baš nimalo ne stidiš svoje kukavštine? Pogledaj, već sam četvoricu posmicao. Mrtvi leže okolo tvoje postelje.

Nagnem se na desnu stranu i ugledam krvavu, rascijepljenu lubanju. Skočim i nagazim na mlohavo tijelo. Postelja je bila opkoljena mrtvacima. Želudac mi se okrenu. Trkom izletjeh na hodnik i počeh povraćati.

Kad dođoh malo k sebi, porazi me tišina u kući. Brat je iščezao, vjerojatno goneći neprijatelja. U vrtu se glasaju ptice rosnim jutarnjim cvrkutom. Otvorim prozor i požudno udahnem okrepljujući zrak. Uznemireni pješčani puteljci, natopljeni sunčalinom, žubore u ružičnjacima. S nedaleke rijeke polijeću jata trstenjaka.

Krajolik tiha ugođaja, kao ošinut bičem, naglo uzavre. Ušnice mi zagluši ražvaljena konjska frka i rzavi njisak. Kroz prozor preda me odnekud uskoči Armih. Prašan i znojan. Okrvavljen. Leđima se oslonli o zid i ispruži

mač. Ferlucijevi konjanici već su preskakivali vrtnu ogradu. Ruže su sahnule pod kopitima konja. Došao je čas konačna obračuna.

Armih mi nije trebao ništa reći. Znao sam da očekuje moju pomoć. Više nije bilo izbora. S njim ili protiv njega. Za svijet koji smo poznavali i voljeli ili izdaja. Sloboda u smrti ili prokletstvo preživljelih kukavica. Trebalo se odlučiti odmah. Sad. Bez krzmanja i odgode. Sve drugo bilo bi sramotni bijeg.

A ja sam pobjegao. U strahu za bijedni ostatak života s kojim i tako nisam znao što bih počeo. Ostavio sam brata da se sâm bori protiv legije. Povukoh se u tajni hodnik i zgurih u jednom kutu. Mišljah: tu me nitko ne će pronaći. Pomor će prohujati ne okrznuvši me.

Nevidljiva vrata, jedina veza između tajnoga hodnika i slobodne šume nedaleko od dvorca, naglo se otvoriše. Među vratnicama ustobočio se Ferlucijev zamjenik, s bičem u ruci. (Nastupao je, za moj ukus, odviše napuhano što je njegovu liku davalo više komičan no zastrašujući izgled. Uplašen, ipak sam ga se bojao.) Pošao je prema meni koračajući kao kakav smiješni paun. Ali kad pucketnu bičem, u žilama se sledi zečja mi krv. Pokušah pobjeći iz tajnoga hodnika i kroz sporedan izlaz umaknuti smrti. Drhtavim prstima nespretno sam za sobom zaključavao sva vrata da zaustavim progonitelje.

Napokon se izvukoh iz dvorca na pootavljenu livadu. Slobodan. Slobodan. Preda mnom strmi i visoki zaštitni brijeg. Na brijegu golema crkva s dva visoka zvonika sagrađena od ciklopskog kamenja. Daleko iza crkve nalazili su se položaji Ferlucijevih ratnika. Po njima je neprestano tuklo Armihovo topništvo, ukopano na stražnjoj strani dvorca. Iz dugačkih cijevi teških topova sukljao je gusti dim, blisičali vatreni jezici. Pod zaštitničkim topovskim kišobranom osjećao sam se sigurnim.

Čim topovi umukoše, počeh se uspinjati prema crkvi. Nisam još bio ni na pola brijega, kad se oglasi najveći top. Željezna kugla fijukne iznad moje glave i treskom se zabije u desni zvonik. Kao da je u njega udarila munja, zvonik se najprije na vrhu rascvjeta pa zatim rascijepi popola. Branitelji tako vlastitom nespretnošću nepopravljivo oštetiše svoje najjače uporište. U taj mah iza crkve navriješe Ferlucijevi pješaci. Brijeg poplavi od njihovih plavih odora. Visoke cilindraste krznene kape natukli su duboko na čelo da izgledaju što ratničkije.

Strmoglavce sjurih s brda da umaknem pobjedničkoj vojsci. Prekasno. Ferlucijevci su već zauzeli dvorac i ostatak njegovih branitelja uhrpili na pokošenoj livadi. Iz dvorca su istjerali i poslugu i poredali je u četveroredove, podalje od zarobljenih branitelja. Pokušah se umiješati među tu poslugu, ali to izvedoh tako nespretno i traljavo da me odmah uočiše. I povedoše me, okovana, Ferlucijevu zamjeniku.

Nakon kratka saslušanja stražari me odvedoše k Ferluciju. Na čelu povorke kočoperio se njegov zamjenik. Otvoriše se jedna željezna vrata. Pa druga. Pa treća. Iza sedmih vrata napokon me uvedoše u Ferlucijev

ured. Udomio se on u najljepšoj sobi dvorca. Sobi koja je prije poraza pripadala meni. I bila mi najmilija. U njoj sam sanjario, maštao, pisao. Pretrpao sam je bio najdražim knjigama. Zidove sam prekrio slikama i crtežima krajolika, cvijeća, mrtvih priroda, konjâ u propinju, nestalih sela, porušenih gradova, bivših ljudi, ocvalih ruža. Dok drugi iz soba i kuća bježe u svijet, ja sam iz svijeta bježao u tu svoju sobu. Činilo mi se da mi se u njoj ništa bolno ni grubo ne može dogoditi. Ni ponižavajuće. U njoj mi je pomisao na smrt bila daleka i strana. Svijet je počinjao i prestajao pod njezinim prozorima. A život, pročišćen i prihvatljiv, događao se samo u njoj.

Izgled sobe sada je potpuno drukčiji. Uređena je neukusom neotesana ratničine i bahata skorojevića koji se domogao vlasti. Skupi no nezgrapni namještaj, pozlata, čipkasti zastori ukrašeni naborima. Naravno, i jednostavni vojnički krevet za obmanu običnih vojnika i naivnih posjetitelja. Gotovo polovicu sobe zauzima golemi pisaći stol. Upravo kad su me uveli u sobu, Ferluci je sjedio ukočeno za stolom i po njemu nervozno lupkao srebrom okovanim bodežom.

Iako mi je sve to što sam vidio bilo odvratno, polaskao sam Ferlucijevu ukusu. Ponizno sam hvalio njegov smisao za umjetnički dojam. Divio se novom namještaju i rasporedu stvari, knjigama kričavih korica, šareno obojenim zidovima. Tobože sam uživao u cvijeću kojega je bilo svukud, makar je to cvijeće vonjalo a ne dišalo, jer je bilo poškropljeno dišljivom vodicom prosta i jaka vonja. Ukratko, pljuvao sam po sebi, gazio svoj ponos, ponizivao dušu. A sve zato da sakrijem strah koji me je bio čitava prožeo, da se umilostivim krvniku, da prevarim smrt. Zgadio sam se i samom Ferluciju. Gledao me je iskosa, porugljivo, prezirno. Okrenuo se svom zamjeniku i bijesno zarežao:

— Rekao sam ti, da ga smrviš, smoždiš, nasmrt izmrcvariš. Zar te nisam učio kako se to radi? Žrtvu najprije poliješ solnom kiselinom pa je zatim po živim ranama bičuješ do smrti. Nosi mi se s očiju skupa s tim bijednikom. Ako ga ne propustiš kroz šibe i ne podvrgneš ga svim propisanim mukama, tebi ću dati oderati kožu.

Stražari me odvukoše u mračni hodnik. Gurnuše me u crnu rupu koja je imala ulaz ali ne i izlaz. Klecavih koljena drhtao sam od užasa. Začepio sam uha da ne čujem udarce šiba i bičeva. Zažmirio sam da mi solna kiselina ne spali oči. Skvrčio sam se u klupko jada i nevolje da izbjegnem udarce. Iako za to više nije bilo ni razloga ni opravdanja, želio sam još poživjeti. Ne znam zašto sam želio živjeti kad bi to bio paklени život osramoćenika koji je izdao brata, svoj svijet i sebe. I što sam to još mogao očekivati od pobjednika koji će prije oprostiti hrabrom pobijeđenom protivniku no izdajici.

— Viči, pseto ! Deri se ! Urlaj !

Trgnuh se iz nesvjestične ukočenosti. Nada mnom je, široko raskoračenih učizmljenih nogu, stajao Ferlucijev zamjenik. Bockao me je bičalicom u slabine. Začudo, nisam osjećao nikakvu bol. Popipah svoje tijelo. Nije

bilo izranjeno. Nisu me, dakle, polili solnom kiselinom. Niti su me šibali. Ni bičevali. Možda su ocijenili da me nije potrebno mučiti jer sam sâm sebe izmučio jače i bolnije nego što bi oni mogli. Ili su se, što mi je bilo teško povjerovati, sažalili i poštedili me. Ferlucijev zamjenik iznova se prodere na mene:

— Jauči, budalo. Cvili. Hropći. Viči iz svega glasa da tvoj jauk dopre do Ferlucija. Inače ćemo stradati obojica. Oderat će nam kožu. Nabiti nas na kolac. Ako Ferluci čuje tvoj urlik, možda ćeš se još i izvući.

Zaurlao sam iz sve snage da su se i stražari uplašili. Taj moj predsmrtni krik izgubio se u spužvastim šupljinama odjekina. Stanjio se u neobuhvatnosti tamničke mučionice. Ugasio se na pragu zabravljenih postostručenih vrata. Ferluci nije čuo moj prakrik. Tako sam kažnjen za kukavštinu, za izdaju.

(Iz neobjavljene knjige: S OVU STRANU DOBRA I ZLA)

Pavao DESPOT

Rođendan proljeća

Iz krila zemlje tada nježnosti mnoge niču;
iz svakog kutka netko smješka se, leti, skače.
Postaješ dijete: moliš majku za novu priču
u kojoj nema mjesta za onog koji plače.

Pomiluj polje, dlan će peluda biti pun...
Harmonika malih, eno, kolone stablom gmižu.
Suncem te hrani, grije laste i ševe kljun;
jaglaci, ive plešu; svih boja pjesme nižu.

Maslačak prši, sniježi; šaroliki šeširi
omamljuju ti, krile srce, i oči, uši...
Najednom ti si bolji; mnoštvo se ruku širi,

s njima se stapaš, družiš, i lakše ti je duši...
Baš u to vrijeme želiš zasvirati na liri
što ružne slutnje ne zna i strepnje tjera, ruši.

Svevlad SLAMNIG

Četiri tipa odnosa književnosti i njene publike

Komuniciranje radnikâ s tvorevinama suvremene književnosti predmet je mnogih, i plodnih i jalovih, rasprava, ali se prava platforma gubi u magli višeznačnosti i nesporazuma. Da bismo mogli razumno razgovarati o tome u čemu je specifičnost konzumacije književnosti u radničkom ambijentu, u odnosu na druge potrošače, moramo za početak problemu prići globalno i registrirati sve varijante odnosa između književnosti i njene cjelokupne, zasad neizdiferencirane publike. Tek nakon toga moguće je postulirati položaj i posebnost radnika unutar te publike.

Postoje, reći ćemo, četiri temeljna tipa odnosa između lijepe književnosti i publike, od kojih ćemo prvi navesti samo radi metodičnosti izlaganja (jer on je u naše vrijeme u većini zemalja gotovo anahronizam). Preostala tri tipa intenzivno žive i danas, naročito drugi i treći, dok je četvrti dosta rijedak, ali je dragocjen, i poželjna je borba zdravih subjektivnih snaga da se unaprijedi i pojača.

Prvi tip odnosa književnosti i publike imamo u društvima u kojima se jako osjeća općevažeći etos kojemu se dragovoljno podvrgavaju svi zreli građani a čiju stabilnost pred budućim zamislivim javno iskazivim dilemama zajamčuje odgojno-obrazovni sistem. U tom kontekstu književnost se smatra djelatnošću od velikog društvenog značenja te uživa puni i stalni ugled. Komuniciranje s njome možda će se za trenutak ponekom građaninu, naročito iz redova mladih (koji još nisu stigli da se uvrste u jednobojnu falangu zrelih građana), učiniti nametanjem, ali će se taj dojam brzo izgubiti u uvjetima neprikosnovena prestiža općevažećeg etosa kojim su prožeta i sva književna djela; njime je neprestano okružen (u javnom i privatnom krugu) i svaki »potencijalno buntovni« aspirant na status punopravna i zrela građanina.

Drugi je tip odnosa književnosti i publike obilježen neposrednim nametanjem, prinudom. Ne radi se o potrebi čovjeka da zadovolji svoje estetske potrebe za književnošću i drugim granama umjetnosti, nego mu je kontakt s umjetnošću stavljen u obavezu, zadan. Tko mu ga zadaje? Onaj tko nad njim privremeno ima neku vlast (u mlađoj dobi) ili pak mehanizmi međuljudskih odnosa u kulturi (u zrelijoj dobi). Notorni primjeri tog prisilnog komuniciranja s umjetnošću poznati su svakome iz školskih dana (lektira, likovno kultiviranje, obavezni posjeti muzeju, kazališnim i koncertnim priredbama). Svako nametanje, pa i ovo, izaziva otpor, a ako ga nema, može se desiti da naprosto izostane tehnička mogućnost da se zahtjevima škole

na vrijeme udovolji. Tada dolazi do kompliciranih, ružnih i turobnih situacija. Mladi čovjek se zbog nevolje u kojoj se zatekao počinje odnositi pasivno, saboterski prema komuniciranju s ponuđenim umjetnostima. Umjesto službenim odgojem programirane ljubavi prema književnosti, prema određenim klasicima, škola nerijetko i nehotice posije mržnju prema njima. Umjesto da mladi čovjek dopusti slobodan protok emocija i elemenata životne mudrosti između književnog djela i sebe, umjesto da se oslobodi i osposobi za autohtono donošenje vrijednosnih sudova, on zapisuje i memorira nastavnikove prikaze i karakterizacije. A i profesorovi sudovi kadšto nisu osobni, niti su popraćeni onim dragim, prijelaznim ognjem subjektivne argumentacije, nego potječu iz priručnika. Odatle nastaje odijum prema umjetnosti, nepovjerenje u umjetnost, koje sa žalošću indirektno ili direktno ustanovljavamo u nekim kasnijim reakcijama mladog naraštaja.

U kontekstu navođenja tog drugog tipa odnosa književnosti i publike preostaje nam još da damo naznake onog što smo nazvali mehanizmima međuljudskih odnosa u kulturi a što također stoji u funkciji zadavanja, određivanja, nametanja komunikacije s književnošću.

Ima ljudi s razvijenom sklonošću donošenja vlastitih sudova, ali ih je još više koji se vole uglédati u one o kojima misle da su pripadnici socijalne grupacije kojoj i sami pripadaju. Tome pogoduje još uvijek neprevladani mentalitet isključivosti, prisutan osobito među intelektualcima u gradovima, po kome je izricanje drugačijeg suda o konkretnom književnom djelu ili autoru nego što ga ispovijedaju znanci i prijatelji iste intelektualne kategorije znak neprijateljstva. Bilo kako bilo, s obzirom na množinu nesklonih samostalnu vrednovanju književnosti, kritičari koji su, bilo u anonimnim privatnim aglomeracijama po stanovima i kavanama, bilo na razini novinske, časopisne i radiotelevizijske recenzure i kritike, stekli renome sigurnih sudija o umjetničkim djelima, ustoličuju se na pijedestal diktatora ukusa. Ako raspolažu punim integritetom čestitosti, pruža im se dobra prilika da stvarno dosta urade na kultiviranju književne konzumacije, ali nije rijedak slučaj zloupotrebe kritičarskog renomea. U komuniciranju s književnošću, do kojeg je došlo jer su određena djela *en vogue*, publika nesamostalna suda ni samoj sebi neće da prizna eventualne susrete s »carevim novim ruhom«.

Treći tip odnosa umjetnosti i njenih konzumenata (kažem umjetnosti *per extensionem*, jer sam fenomen promatrao prvenstveno u književnosti), manje ili barem indirektnije obilježen nametanjem, imamo kod umjetnosti kojoj ćemo za potrebe ove male analize staviti atribut »neadekvatna«. Estetske potrebe određene generacije postoje na osnovi života u određenim socio-ekonomskim tvorbama, a ne neposredno na osnovi kontakta s određenom epohom u umjetnosti. One dakle postoje neovisno o tome da li ih ponuđena umjetnička djela adekvatno zadovoljavaju. Međutim, tko voli i *treba* knjigu, književnu reviju, teatar itd., on ne može sebi dopustiti luksuz da prezire i ignorira makar kakvu konkretnu, njemu suvremenu umjetničku ponudu. S estetskim se zahtjevom pomalo pristaje na kompromis, koji je bolji nego bojkot umjetničke ponude. I u neadekvatnoj se književnosti (i umjetnosti

uopće) nađe štošta što smanjuje tenziju nezadovoljenih estetskih potreba, što nas plemenito uzbudi itd. Ali ima i slučajeva da se doista ide na pun bojkot određene grane umjetnosti (koja traje samo po inerciji), a u drugim se žanrovima traži *srodno*, makar se zagazilo duboko u kompromise i pomalo pomirilo s nemilim i odbojnim senzacionalističkim, pornografskim, brutalnim, anarhističkim, hepeninškim, dehumaniziranim, antilogičkim elementima u književnom djelu koje nam je uz uzglavlje ili na stolu, za volju srećom također prisutnih proplamsaja ljepote, ljupkosti, životne mudrosti, dubine u prezentiranju međuljudskih odnosa. Uživajući, na primjer, u treperavoj, zanosnoj identifikaciji s časnim, muškim, viteškim, »svemogućim«, u grubosti nježnim, u rugobi lijepim Kosom, protagonistom »Smrti u snu« Gorana Babića, identifikaciji koja može biti iznutra katarzična i poticajna za intenziviranje naše spremnosti na požrtvovnost za dobro, »kapitulantski« smo spremni (jer nemamo kud) ignorirati odbojne dijelove i slojeve romana: romanesknu supstrukturu oko šefice jednog trivijalnog ganga koja podsjeća na vlasnicu političkog bordela iz Simmelova romana »I Jimmy se približava dugi«, nebulozu brojnih pratećih silueta koje su ili višeznačne ili značenja lišene. Uživajući u dobro odabranim i snažno transponiranim elementima života suvremene žene u djelima Pavla Zidara, spremni smo (što možemo?) otrpjeti malograđanske mehanizme mišljenja, pa i pornografski kičeraj koji »ravnopravno« koegzistiraju s odsječcima prvorazrednog umjetničkog rukopisa u tekstovima tog popularnog slovenskog romanopisca.

Četvrti tip odnosa između književnosti i publike možemo uvjetno nazvati koautorstvom. Autor djela nije samo književnik nego i javnost. Autor se, naime, poistovjećuje s javnošću, iz nje izvire, u nju uvire. Inspiracioni fundus, koliko god postoji u njegovu umu, zbiva se i u svijesti njegove subraće, pripadnikâ njegove generacije i generacija koje s njom graniče. Javnost je autor po onome što u takvoj tvorevini sama određuje, fiksira, autor je po motivici, po svijetu ideja, po emocionalnim polazištima, po izboru teza koje treba objasniti umjetničkim reflektorom individualnog talenta i književnog zanata. Umjetnik je pak autor po snazi osobnog fokusa u kome se sve to prelama i usredotočuje i po čemu je on kao kreator nezamjenljiv.

Završivši opću analizu odnosa književnosti i njenih konzumenata, vraćamo se na status radnika u krugu tih konzumenata, u krugu stvarne i potencijalne umjetničke publike. Što se tiče drugoopisanog tipa odnosa, radnik je predmet manipulacije kao i ostali čitaoci, ali joj je ipak nužno manje izložen jer u njegovu školskom obrazovanju manje značenje ima nastava iz književnosti i drugih grana umjetnosti nego na obrazovnom putu kandidata za neproizvodna zanimanja. Što se tiče prvoopisanog tipa odnosa, ustanovili smo da je on danas uglavnom anakroničan, pa se na nj nećemo vraćati. Što se pak tiče trećeopisanog tipa odnosa, radnik je u boljem položaju od poluinteligenata jer je u njegovu svijetu nepoznat fenomen diktature ukusa. U zadovoljavanju estitskih potreba radnik prolazi neprokrčenim stazama. Sasvim ostaje po strani od institucionalizirane književnosti. Navedene potrebe zadovoljava međuljudskim mehanizmima iz neposrednog života.

Manje opterećen mimikrijskim elementima u svojoj obrazovno-odgojnoj i kulturnoj ontogenezi, radnik će postupno vjerojatno izvršiti svojevrsni pozitivni utjecaj na književnost, pod uvjetom da naše društvo nastavi i pojača suvremeni kurs podruštvljavanja kulture. Mislim na utjecaj u korist afirmacije četvrtoopisanog odnosa između književnosti (i umjetnosti uopće) i njenih konzumenata, kako bi ona ponirala iz estetske tenzije dovoljno širokog kruga svojih potencijalnih korisnika. Drugačije emanacije književnosti (i umjetnosti uopće) radnička će klasa, jednog dana, naprosto prestati financirati.

Nevenka BAKOŠ

Kameni križ

Jednoga dana doveo me put
u jedan zaboravljeni,
stari, napušteni vrt.

Između nekoć i danas
cijeli moj život leži:
onda sam bila još dijete,
a sada već jesen kuca
na vrata moga života...

A križ osamljen stoji
u pustoši bez šljunčanih staza,
bez mirisnih grmova ruža...

Kada sam došla do križa,
stari su kesteni zašumjeli...
Možda su prepoznali u meni
nekadašnju malu djevojčicu
koja se dizala na prste
da poljubi Kristu probijene noge...

Dubravko HORVATIĆ

Kratka autobiografija Frane Kršinića

U jesen 1968. u zagrebačkom Umjetničkom paviljonu održana je jubilarna izložba djela Frane Kršinića (24. VII. 1897 — 1. I. 1982). Tom prilikom vodio sam s kiparom veliki intervju koji je pod naslovom »Dok se čovjek ne izgradi, to su muke...« objavljen u »Telegramu« 20. rujna 1968 (i u knjizi »Slike, kipovi, usudi«, 1972). Nije mi bilo do toga da u tom razgovoru istaknem Kršinićevu veličinu, nego da zabilježim stanovite životopisne pojedinosti koje su bile sudbonosne za njegovu umjetnost i da zabilježim njegove stavove o umjetnosti. Premda Kršinić nije želio govoriti o umjetnosti (»... ono što je, recimo, umjetnik naslikao ili napravio u skulpturi, ne treba više ponavljati riječima! Ono što je imao reći, rekao je već tamo...«), ipak je u tom intervjuu iznio i nehotice, uzgred, neke vrlo zanimljive opažaje i o vlastitom djelu, i o hrvatskoj umjetnosti, i o umjetnosti općenito. A cijeli je intervju vrvio neobično zanimljivim i, štaviše, dragocjenim podacima o njegovu životnom putu, o djetinjstvu, školovanju, kiparskom djelovanju glede ostvarenih i neostvarenih djela. Još uoči intervjua Frano Kršinić uručio mi je svoju kratku autobiografiju, pisanu vlastoručno, kako bih se njome eventualno mogao koristiti. Međutim, taj tekst mi nije bio potreban jer je Kršinić u razgovoru bio znatno opširniji. Ipak, sačuvao sam taj tekst i sada ga objavljujem, uklanjajući samo očite pogreške (primjerice, »Brlin« umjesto »Berlin« i sl.) kao svojevrsno svjedočanstvo velikoga kipara o samome sebi. Evo te kratke autobiografije:

Frano Kršinić

Rodio sam se 24. VII. 1897. u selu Lumbardi na otoku Korčuli. Naši stari bili su zidari i kamenari, tako je i moj otac obrađivao kamen. Kao dijete i ja sam se učio kraj svog oca kamenarskom zanatu, da bi nakon svršene pučke škole upisao se u klesarsku školu u Korčuli radi usavršavanja zanata.

Istu školu u to vrijeme pohađa još 5 mojih vršnjaka iz Lumbarde, pa kako smo imali svaki dan dosta vremena za švrljanje po svim putevima grada Korčule, divili smo se i oduševljavali njezinoj arhitekturi, crkvenim portalima, vratima, balkonima, konsolama i t. d. da uvijek jednako zaključimo: »kako bi i mi željeli da tako znamo radit«. Možda je to bio i prvi moj podstrek za kiparstvom, jer sam onda u školi počeo raditi neke ornamente a doma modelirati.

Nakon završene škole ja sam želio nastaviti studij na jednoj kiparskoj školi, odluka je mojim roditeljima bila draga i u tome smjeru su me hrabrili a kasnije materijalno i pomagali koliko su mogli, a mogli su vrlo malo.

Godine 1912. dospio sam se upisati na Obrtnu školu za kiparstvo i kamenarstvo u Horice-ama (Češka). Kako je ta škola kao vrlo dobra škola uživala internacionalnu reputaciju i bila poznata, već su i prije mene iz naših krajeva studirali na tom zavodu naši mladići.

Škola je sa izvanredno sposobnim nastavnim kadrom strogo sprovađala svoj vrlo dobri nastavni plan i svaki apsolvent, koji je uložio truda u svoj studij bio je za svoj samostalan praktički rad dobro snabdjeven znanjem.

Godine 1916. upisujem se na Akademiju likovnih umjetnosti u Pragu te 1920. god. apsolviram. Završivši studij na Akademiji radim u Pragu još godinu dana samostalno, pripremajući u Jugoslaviji svoju prvu kolektivnu izložbu koju i priređujem u Zagrebu 1921. god.

Godine 1922. priređujem kolektivnu izložbu svojih radova u Beogradu.

U Beogradu i djelujem do 1924. god. kada ponovo samostalno izlažem. Iste godine izabran sam za nastavnika na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu te sam iste godine i nastupio dužnost. Godine 1925. izlažem u Parizu na izložbi dekorativnih umjetnosti u našem paviljonu dvije kariatide iz drva za koje dobijam Grand Prix.

Godine 1928. moja samostalna izložba u Zagrebu.

Godine 1929. sudjelujem na Jugoslavenskoj izložbi u Londonu. (Tet galerija otkupljuje moju kamenu figuru).

Godine 1930. kolektivna izložba u Zagrebu.

Godine 1931. sudjelujem na izložbi u Barceloni gdje dobijam srebrnu medalju za rad »Melodija«, a drugu za reliefe »Šumarstvo«.

Sudjelujem na izložbama u zemlji i inozemstvu: Paris, London, Barcelona, Filadelfija, Venecija — »Bienale« 1940.

Godine 1943. Berlin — Beč, Bratislava

Godine 1947. Moskva, Prag, Budimpešta

Godine 1950. Venecija (Bienale).

Tako završava Kršinićeva autobiografska skica, što ne znači da s tom godinom završava i njegova umjetnička djelatnost. Kršinić i nadalje tvori, gotovo sve do smrti, velika kiparska djela i sudjeluje na izložbama koje su uglavnom antologije novijeg hrvatskog likovnog izraza.

NOVE PUBLIKACIJE

1. *Dubravko Ivančan: ZELENO NEBO,* Zadružna štampa, Zagreb 1981.
2. *Draganović - Sudar - Pranjić: KOMUŠINA I KONDŽILO,* Komušina 1981.
3. *Mirko Validžić: IKAVICE, DUŠO NAŠA,* Promina 1982.
4. *Gjergj Lush: MAJKA TEREZIJA,* KS, Zagreb 1982.
5. *Josip Pašić: DIDA FENJER,* KS, Zagreb 1982.
6. *KAČIĆ — zbornik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja,* br. 13, Split 1981.
7. *Stanko Vasilj: FRATROVA OPORUKA,* Duvno 1981.

Petar ŠEGEDIN

Nad grobom Frane Kršinića

Što nam drugo preostaje, u ovom času, nego riječ, riječ tebi, dragi naš šjor Frano, tebi od nas — kao posljednji pozdrav; riječ tebi, velim, ali kako da ona i kao posljednji pozdrav ne bude ogledanje i viđenje tvoga životnoga djela? To djelo, što si ga stvarao uporno i nadahnuto čitava svoga života, slika je najboljeg tebe. To si, zapravo, ti, ti onaj koji je bio, jest i ostat će među nama. Predao si se takav u pantheon hrvatskog skulpturalnog izraza obogativši ga izuzetnom posebnosti, više nego ikada prije potrebnom nam danas, onoj izuzetnosti, koja nosi prastaro ime: harmonija.

Sve ono što čovjek — u sudaru s tragičnom razularenosti svoga postojanja — doživljuje, teži, kao umjetnik-stvaralac, pretvoriti, sublimirati u harmoniju, koja će olakšati, pa i opravdati postojanje. Nikada, kao danas, ovdje, pred tvojim otvorenim grobom, kada te predajemo miru zemlje, nije bilo jasno što znači taj harmonički, taj izuzetni ljudski tvoj dar nama i kulturi.

Odakle i kako to?

Ja ne znam, ne mogu naći drugo objašnjenje nego ono što nam ga pruža tvoj životni put sve tamo od onog djetinjstva lumbardskog, te Arkadije naše, gdje si prve susrete imao s praelementima podneblja našeg: kamenom, morem, danjim i noćnim nebosklonom, te riječju i ljudima, pa sve do ovog grada, koji nam je već od djetinjstva bio dan i zadan kao meta gdje će se naš duh u stvaralaštvu sjediniti podjednako s tradicijom i suvremenim nastojanjima u kulturi, da bi tako doprinijeli hramu što ga svaki narod stvara stvarajući svijet vrijednosti na svom sudbinskom putu pod zvijezdama i među zvijezdama.

Svi mi koji putujemo tvojim, ili putem tebi sličnim, znamo za tu težnju k svetosti harmonije, svi znamo i osjećamo kada joj se približujemo i kada nas ona prima pod svoje okrilje, jer znamo izvore njene i nezaboravna su nam prva djetinja susretanja s njom. Da, ali ne bih znao to istinitije reći od pjesnikinje,* koja je isklesala, velim ovdje namjerno: isklesala, sonet nadahnut upravo tim prvim otkrićima, krećući sličnim životnim putem kao što je bio tvoj i mnogih nas drugih:

A mora stmuren zov još traje.
*Na hridi korčulanskoj**
čuh zagonetnu harfu. Bila je
igračka galeba; u njoj

razabra bosonoga spilja
svoj sjaj. I učini mi se
ta uzajamna ljubav divlja
zvuka i kamena — biser.

* Vesna Parun.
** Adaptacija: *korčulanskoj* umjesto *kornatskoj*.

A otok pun provalija modrih
tamnicom djetinjstva gdje hodih
isplete vjetru ime

od hropca u kom se propinju vesla
ribarska, u cik zore, i pjesma
što razbudi me.

Zaista, taj »stmuren zov što još traje« i »ta uzajamna ljubav divlja zvuka i kamena« zar nije rodila »Dozivanje«, »Pučku pjevačicu«, »Proljetnu pjesmu«, a »taj glas u kom se propinju vesla ribarska u cik zore« nije li nadahnuo srce i ruku što je ostvarila »Ribare«, »Na morskoj stijeni«, »Veslače« te, konačno... »i pjesma što razbudi me u cik zore« »Buđenje«, »Frulaša«, »Sjećanje« i »Zabrinutost«?

Iz tog ishodišta i nalazišta bisera vodio je put u svijet.

No, ne čeka vrijeme: ono nas vuče sudbinom našom vodeći nas od djetinjstva prema mladosti, prema zrelosti čovjeka i starosti da bi nas, evo, dovelo i do ovog počivališta. Prvi se susreti s harmonijom razgranjavaju, dopunjaju, izgrađuju, obogaćuju, s novim susretima usavršavaju i djelo se, konačno, zatvara u odraz bića ljudskog. Sretan je onaj koji bi mogao reći kao ti: Ispio sam čašu do kraja, dao sve što sam sanjao dati.

Tako dovršen tvoj opus ukazuje nam se troslojnim: onaj što ga nadahnjuje rodni kraj i djetinjstvo, pa onaj estradni što ga susrećemo po našim gradovima te, konačno, onaj intimistički u kojem se otkriva najautentičnije ljudsko biće tvoje. Nadahnuto umijeće u prvom, znanje i virtuoznost u drugom, ali: stvaralački je polet povezao sve te kvalitete upravo u tom intimističkom opusu. Žena i ženstvo — od djeteta, djevojaštva do majčinstva — tu je osnovni predmet nadahnuća: ideja iskrsava iz materije same u najplemenitija ostvarenja, a mramor i bronca, kamen i zemlja progovaraju autentičnim akcentom.

I uvijek harmonija! Oživljuje ona u čitavu tvom djelu punim životom, otkrivajući se sad kao sklad što budi mir i mjeru, sad kao odjek koji otkriva ljubav i dobrotu, ali nerijetko i sreću postojanja. Sve to toliko potrebno danas čovjeku. Zato i živiš u našem puku.

Za sve to potrebno ti je reći i ovdje, dragi naš šjor Frano, jedno naše najnaškije: hvala!

Počivaj, stoga, mirno u ovoj zemlji Hrvatskoj jer sve što si dao ostaje i živi za sreću ljudsku, »a mora stmuren zov što još traje« otkrivat će se ovdje u šumoru platana nad tobom, povezujući rodni kraj s Mirogojem na ovom blagom obronku naše Zagrebačke gore.

Milan TARITAŠ

Ivo Sokač — jedan biser u »veličini malenih«

Ima obljetnica koje mimo nas prođu kao da i nisu postojale jednostavno zato što, čini se, ne znamo tko je za njih zadužen. Ili, možda, ne znamo tko kome pripada jer raznovrsne vjetrometine tako djeluju da zametnu trag bilo pijeskom, bilo snijegom ili čime god. Među takvim obljetnicama svakako je i sedamdesetgodišnjica života (rođen je u Draškovcu 1911) pjesnika *Ive Sokača*. Jest da je objelodanio samo dvije zbirke pjesama *(Kraj Mure* i *Med Murom i Dravom)*, ali to ne umanjuje značaj njegova pjesničkog početka jer je bio blistavo impresivan afirmirajući kajkavsko narječje i ljubav za zavičaj (a tko ne ljubi zavičaj, ne ljubi ni domovinu — kažu). Osim toga pripadao je vrsnim svojevremenicima koji su svojim životnim stazama dosegli punu afirmaciju zahvaljujući, naravno, i sretnijim sudbinskim okolnostima. Sokač, doduše, i danas se poneki put javi (i u »Maruliću«), ali valja pripomenuti da je u novom zavičaju (Pakracu) svoju umjetničku narav pretvorio u glazbenu (iako privatnu) pedagogiju stvorivši na stotine ljubitelja glazbene umjetnosti. I ne samo to! On je svojim pedagoško-glazbenim djelovanjem usadio u mlade ljubav za plemenito i čovječno nudeći im mogućnost nalaženja radosti i snage i onda kad se na čovjeka (bez obzira na dob) sruče životna iskušenja. A to je vrijedno pozornosti. I to može biti stvaralačka poanta s izvorištem u pjesničkom uzletu Ive Sokača.

Uz ovu obljetnicu želim podsjetiti i na autora i na njegov pjesnički uzlet vrednujući pjesnički doseg izvan rukopisnih tekstova koji još nisu predočeni javnosti.

Sokačevih osamdesetak pjesama u spomenutim zbirkama iskazuju tri temeljne pjesnikove inspiracije: ljubav za zavičaj, ljubav prema Međimurcu, radinom čovjeku i patniku, i ljubav za ljubav! Sve je to satkano od izvrsnih niti kajkavskog narječja koje u Sokača ima sve svoje najbolje odlike: i zvuk, i okus, i opis i opip! On nam ga nudi u najbogatijim dimenzijama a ljupkost, čistoća i melodija dosižu vrhunac autorova zanosa.

Iako je po prirodi rođen za radost, Ivo je Sokač u pjesmama prisutan i tamnim stranama međimurskog života. Izrazito se to odnosi na povijesnu sudbinu Međimurja, koje je osjetilo tegobe tuđinstva i na pečalbarstvo što je ovaj kraj zapljuskivalo vrlo snažno tijekom mnogih desetljeća. Pjesnik, međutim, u svojim stihovima ne rida i ne sažaljeva, on čitatelja sučeljava s istinom života, a to je spoznaja da međimurski čovjek htio-ne htio mora u svijet da naporom i patnjom pokuša održati obitelj. Rezultat je siv, ali pjesnik ljubavlju za zavičaj nastoji potisnuti zlu kob:

»Male su hiže, al velka srca,
fnogi za kruhom 'dide v svet,
gda nekaj zasluži, gda je već slab,
dimo dojde bar tužen hmret . . .«

(Med Murom i Dravom)

Sokač svoje Međimurje snažno doživljuje s dva pogleda: iz Međimurja i u Međimurje. Taj je odnos istančano dao mnogim pjesmama. Potvrda za »prvi pogled« svakako je pjesma »Vrbe kraj Drave«, a posebno prva strofa:

»Kak su žalosne ove poznate vrbe,
kaj još i denes kraj Drave stojiju,
te stare vrbe me imaju tak rade,
da v jutro za menom suze spustiju.«

Drugi kut gledanja prisutan je u svim onim pjesmama gdje je izražena nostalgija za zavičajem.

U odnosu prema rodnom kraju i svim bliskim bićima (mama, japa, sestre, brat, prijatelji, djevojke) Sokač je satkao raskošne tonove koji su u suzvučju s jesenjinovštinom. Intimno i ljupko, raspjevano, tek ponegdje s naglašenijom tugom.

S posebnom nježnošću, rekao bih: tananim grafičkim potezima olovke, slika lik majke, ističući karakteristične crte od vanjskih simbola do unutrašnjih akorda:

»Se lepo, kaj v srcu si 'mela,
navek si to meni dala,
žufkoča sveta, kaj srce para,
sva je pri tebi ostala.

Na tvojem je licu napisano:
sako dete, jedna bora,
gda ti se v oku suza leska,
govoriš: tak biti mora.«

(Mama)

U ciklusu pravih ljubavnih pjesama Sokač izražava najljepše tananosti ljubavi; to se osjeća u slici, ritmu, kompoziciji. Na mnogim je mjestima prisutan narodni osjećaj, narodni ritam, ali oplemenjen osebujnošću autora, njegovim zahvatima u razigranost rime, stiha i strofe. Seoski, rustikalni elementi u najfinijem smislu riječi okupljeni su u svakom pjesmotvoru poput šara na zimi zamrznutom oknu ili pak poput svibanjskih livada kada iz njih iziskre cvjetovi. Sokaču ne treba mnogo riječi niti slika pa da vrlo bogato izrazi svoj doživljaj, svoje gledište koje ima prizvuke općeg, ali našeg, domaćeg, međimurskog, hrvatskog, baš kao što se to očituje i u jednostavnosti i prostodušnosti narodne usmene umjetnosti.

»Veter je šušnul i razgrnul granje,
mesec se nam fakinski naluknul,
nekaj je videl, pak se zasramil,
zato i veter mam je zamuknul.

Mesec! Kaj iščeš pod slivom v noći?
Za te ja ne bum več nigdar maril,
zmiri se jemput, kaj se ne zmisliš,
kak si mi lepe cajte pokvaril?«

(Pod slivom)

Sokaču nije potrebno razbacivanje kojekakvim slikama i tzv. snažnim izričajima, odnosno sintagmama, da bi predočio neke prirodne zaplete i fenomene. On to čini diskretnim potezima a time polučuje i simpatičnu duhovitost koja je, uostalom, bitna karakteristika njegove lirske poezije.

Teško je prosuditi što će nam pjesnik jednog dana predočiti objelodanjenjem rukopisnih pjesmotvora no valja istaknuti da je golema šteta što Sudbina nije pjesniku naklonjena da bude nazočan od prvih poleta do danas u bjelodanoj hrvatskoj književnosti. Ali — ako je točno Barčevo mišljenje o veličini malenih, onda je Ivo Sokač već s poznatim djelom (pjesničkim) jedan biser u toj pjesničkoj ogrlici kojom se naša kulturna javnost uvijek znala ponositi.

Staropoljski humor

Izabrao i preveo Tomislav Prpić

Jan KOCHANOWSKI (1530—1584)

PIJANCI

Zemlja pije kišu, ona stabla doji.
Rijeka pije more, ono zvijezde poji.
Ne znam zašto ljudi u nas tako pilje
Čudeći se što je piće naše milje.

Jan GAWINSKI (prva polovina XVII. st.)

DOKTORU PARDU

Imaš mnogo knjiga, kupuješ ih još,
Ali ipak, Parde, čitalac si loš.
Znaš li onda, Parde, što će ljudi reći?
Knjižnica će, ne ti, glas i ugled steći.

Wespazjan KOCHOWSKI (1633—1699)

VOJNIK I DOKTOR

Mrtve protivnike tašti vojnik broji.
Doktor što ih pobi uza nj šutke stoji.
Prvi vam je, znajte, hvalisavac ljuti,
Drugi — krivac koji o istini šuti.

Waclav POTOCKI (1622—1697)

NADGROBNICA PIJANCU

Umro, preminuo slavni pijanac,
Vječnom odgovara gad, prevejanac:
Kako sam proveo sve svoje godine?
Samo sam praznio čaše, Gospodine.

Daniel BRATKOWSKI (?)

ZA DRUGU

Iskapio gost čašu, posljednju od litre,
Pa se, lukav, mršti. — Nije dobro, Dmitre? —
Pita ga domaćin. — Ljut sam — kaže — na te.
Možda se odljutim kad mi drugu date.

Kruh

Miho je jedva dočekao da vlak krene s postaje. Malo umor od obilaženja Zagrebom, više živčana napetost od razgovora koje je imao ondje — sve je to stvorilo neku vrst umora koji se gotovo mogao nazvati bezvoljnom klonulošću. I jedva je čekao onaj stakato prelaženja točkova preko spojnica tračnica, u nadi da će bar otupjeti ako ne i uspavati se.

Prije nego je vlak krenuo, još mu jednom mislima proletješe svi događaji tog prijepodneva. Događaji koji su se svi svodili na jedno: uzalud su poznanstva, uzalud i dobra volja poznanika, ostaje samo alternativa — ili napustiti sva svoja uvjerenja, ili se ne nadati više povratku na mjesto koje je stekao upornim dugogodišnjim radom i sposobnostima.

Svi poznanici bili su puni dobre volje, no svi su razgovore završavali jednim »ali«.

— Žao mi je, stari, no tu sam nemoćan...

Ili:

— Znam da na tebi nema krivice, ali, shvatit ćeš, takva su vremena!

(Uvijek su vremena bila nekako »takva« za ljude s kičmom.)

Ili kod čovjeka praktična:

— Strpi se, stisni u kutu, glavno je ipak kruh!

Da, kruh...

Sjetio se bake koja počiva negdje u manjem mjestu uz tu prugu kojom je upravo krenuo. Bake što mu je kao dječarcu predbacivala:

— Ne bacaj, dite, kruv, pa ni mrvice. Tko zna kad ćeš biti željan i ti' mrvica!

I njene geste kojom je komadić kruha, koji doduše nije bacio, ali na koji nije dovoljno pazio, pa mu je ispao na tlo, digla s poda (uvijek pometena — jer baka nikad nije bila besposlena — ali ipak ne posve čista jer pod je pod), otpuhnula s njega prašinu, poljubila ga i spremila »za mladinu« — kako govoraše — »da bolje nese«.

A točkovi vlaka koji je već dobrano ubrzao podsjetiše ga na druge točkove, seljačkih kola kojima je mnoge noći, vozeći u ratu komoru, tandarao cestama.

U mislima je prešao te događaje koji ostadoše u neugodnoj uspomeni već zbog toga što je bio rat, što je bio daleko od kuće, što mu je bilo žao konja koji su neumorno vukli ta kola (a tako slabo hranjeni), nadasve pak što je bio više gladan nego sit.

Bilo je to vrijeme kad je, vozeći se noći i noći, naučio da po položaju Velikih Kola čita vrijeme s najstarijeg sata čovječanstva — nebeskog svoda, kad je naučio ono što ga je djed još opominjao: da je važnije da konji budu siti nego on sam.

I kad je također naučio što je glad. Kad je posljednji put prije dva dana jeo kuhanu svinjetinu bez kruha, što bi još nekako išlo, ali i bez soli, što se moglo samo s teškom mukom da se otjera najomnja glad. I kad je kopao po džepu svoje vojničke bluze da iščeprka preostale mrvice koje je s užitkom stavljao u usta. I kad se sjetio onoga: »Ne bacaj, dite, kruva, pa ni mrvice« i očeve opomene kad je birkao jela: »Ne daj ti Bože da još plačeš za mrvicama!«.

Gotovo je fizički osjećao glad, trgnuo se i pogledao kroz prozor jurećeg vlaka. Još kojih pola sata i proći će kraj groblja koje je bilo posljednje počivalište te bake što ga je toliko voljela i uvijek na dobro putila. »Baka sve zna« — bio je uvjeren kao dječarac. Kasnije se uvjerio da baka ipak mnogo toga ne zna, ali u stvarima srca bila je ipak nepogrešiva.

Živo je dočaravajući kako gleda za njim kad je odlazio od nje, s rukama stavljenim pod pregaču (»pod fertuna« — govorila je) i ne mičući se s mjesta dok god je bio na vidiku, sjetio se njene najdojmljivije priče o kruhu. Crne, istinite priče iz strašnih dana kad je njeno i njegovo rodno mjesto gorjelo.

Bilo je to dok je baka još bila mala (kao dijete nikako si nije mogao dočarati kako je to moglo biti: baka, pa mala!), ali događaj joj se usjekao u pamćenje da ga je svaki put mogla pripovijedati s jasnoćom koja je pobuđivala jezu.

— Otac je grabio ono nješto vridnih stvari iz kuće i slagao kraj kopanja usred dvorišta, daleko od svi' zgrada, koje je već za'vaćao požar. Braća su iz đerma grabila vodu, punila kopanj i polivala svud oko izneseni' stvari, da vatra i nji' ne za'vati. A meni je mati vikala: »Kruv iznesi, kruv, pokri ga mokrom krpom i stavi kraj kopanja jer što ćemo bez kruva?!«

— Jer, zapamti, dite, kruv ti je najvažniji od svega — dodala bi baka uvijek na tom mjestu pripovijedanja — bez svega se može, ali bez kruva ne!

Tada ju je, kao i svaki put kad bi pripovijedala o strahovitu požaru koji pomete gotovo cio gradić, slušao otvorenih usta. I jedva čekao da čuje kraj jer premda je baka, eto, tu pokraj njega, on se ipak svaki put bojao: je li ostala živa? I odlanulo mu je kad je čuo da je ostala tako reći gola i bosa kao i cijela obitelj, ali živa i neozlijeđena. A poantu »Kruv ti je najvažniji od svega« pamtio je uvijek, pogotovu u danima oskudice.

Miho se nenadano trgnuo: odnosi li se to i na njegov slučaj? Ponovo zamisli bakino izbrazdano lice kako ozbiljno ljubi kruh što je pao na tlo i kao da pita nju za savjet, pokuša zamišljati što bi odgovorila da je upita je li briga za kruh toliko važna da čovjek poklekne, izda svoje uvjerenje, postane oportunist.

Dozivao je u sjećanje njeno strogo lice koje ne trpi da se kruh ne poštuje, koncentrirao se na taj lik što mu ostade živo u sjećanju premda ga nije vidio već punih trideset godina. I kad je koncentracija dosegla vrhunac, učini mu se da se to lice razblažuje u smiješak koji je uvijek prevladavao njenu strogost. Bio je siguran da je to plod njegove mašte, ali njeno lice sjalo je dobrotom dok je odgovarala:

— Ako je birati između kruva i savjesti, uvijek je savjest prva!

Miho se odlučio. Živjet će teže, ali uvjerenje neće izdati. Umor dana koji je proveo obigravajući prijatelje i »prijatelje« što mu ne mogahu pomoći nije nestao, ali je nestalo težine u srcu.

Poslije je razmišljao: je li odluka sazrela u času kad je vlak protutnjao pokraj staroga groblja gdje leži ta draga starica? Nije se mogao sjetiti. Ali je li to i važno? Ta draga duša, što je toliko cijenila kruh, manje je ondje pod kamenim spomenikom, a više u njegovu srcu. Ako i nije u donošenju odluke pomogla ona, nego njegova mašta, nije li ta mašta oblikovana uz ostalo savješću, a nije li njenu formiranju pomogla još u ranu njegovu djetinjstvu i ta nezaboravna baka sa svojim poukama?

Miho je ozbiljna, ali smirena lica iskoračio iz vlaka što je stigao na odredište. U njegovim je koracima bilo više odlučnosti nego težine.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA
(DRUŠTVA SV. JERONIMA)

11. III. 1982. — *Prof. Vladimir Dumbović: Kako su Španjolci kristijanizirali Meksiko?*

18. III. 1982. — *Don Ante Miličić: Sv. Ćiril i Metod i počeci hrvatske književnosti*

25. III. 1982. — *Dr. Josip Kribl: Veliki inkvizitor F. M. Dostojevskoga*

15. IV. 1982. — *Dr. Vinko Dorčić: Značenje grčke mitologije*

22. IV. 1982. — *Prof. Juraj Lončarević: Pjesništvo Ante Jakšića*

29. IV. 1982. — *Prikazivanje skraćene verzije filma »Ben-Hur«*

Dubravko HORVATIĆ

Neprigodne bilješke o četvorici pjesnika

ALBIJE TIBUL

(oko 54—19. prije Krista)

Albije Tibul (Albius Tibullus) jedan je od najvećih rimskih elegičara. Budući da je, uz Propercija, najistaknutiji autor ljubavne elegije u Rimljana, stoljećima je bio bio uzor pjesnicima ljubavi, počam od svojih mlađih suvremenika pa preko provansalskih trubadura do romantika i izrazitih ljubavnih poeta našega vijeka.

Rodio se oko 54. godine prije Krista, no različiti autori razilaze se glede njegova rodnog mjesta: neki navode Gabij, neki Prenestu, gradiće u Laciju, neki pak sam Rim. Potjecao je iz ugledne obitelji viteškog staleža koja je posjedovala bogata imanja u rimskoj okolici, ali on sam nije od toga mnogo imao, osim u nekoliko mladenačkih godina. Naime, imperator August, sumnjičav prema starim republikanskim rodovima, strahujući i od njihova utjecaja i od njihova bogatstva, plijenio je njihove posjede i dijelio ih svojim veteranima. I Tibulov se imutak na taj način umanjio, no unatoč tome ipak je mogao živjeti u sređenim prilikama, to više što se iz raskošnoga carskog Rima povukao na svoje malo obiteljsko dobro nedaleko od Rima, gdje se predano bavio poljodjelstvom i pjesništvom. Sudjelovao je u seoskim svečanostima, prinosio žrtve ratarskim božanstvima na način drevnih Italaca, o čemu svjedoči svojim stihovima, zazirući stalno od rimskih užitaka koji su zaista bili pogibeljni (kako je kasnije pokazalo i Ovidijevo progonstvo). I srdžba na Augusta, koji ga je lišio lagodna života, djelovala je na nj da ustraje na selu a na to su ga poticala i razborita pisma pjesnika Horacija. U Rim ga je uzaludno zvao njegov prijatelj i zaštitnik Marko Valerije Mesala Korvin, i sam literat, jedan od najmoćnijih Augustovih ljudi. Tibul se, kao pripadnik viteškog staleža, obvezan na vojničku službu, ipak morao odazvati Mesalinu pozivu da sudjeluje u njegovoj vojni na pobunjenu Akvitaniju te se tada, čini se, istaknuo i bio odlikovan za hrabrost. Na temelju jedne njegove elegije (I, 10) lako je razabrati da je bio gotovo zakleti pacifist te da se vjerojatno odlikovao spasavajući tek vlastitu glavu. S Mesalom je pošao na još jedan vojni pohod, na smirivanje Cilicije, Sirije i Egipta, no putem je teško obolio i ostao neko vrijeme na Krfu. Odanle se vratio u Rim, gdje je počeo izdavati svoje elegije. Umro je u Rimu 19. godine prije Krista.

Sačuvane su četiri knjige Tibulovih zbornika (Corpus Tibullianum), tj. 36 elegija. Posve je sigurno da je Tibul zaista bio autor prve dvije knjige (koje sadrže 16 elegija) i nekih elegija iz treće i četvrte knjige. Autori su ostalih pjesama drugi pjesnici Mesalina književnog kruga, Ligdam i Sulpicija, Mesalina nećakinja i Tibulova prijateljica, jedina po imenu poznata rimska pjesnikinja. No i taj, razmjerno malen, broj pjesama bio je dostatan da se Tibulovo ime sačuva tijekom dvije tisuće godina.

Tibula su u hrvatski kulturni krug uveli naši latinisti. Juraj Šižgorić spominje ga i u stihu (»Elegia de Sibenicensis agri vastatione«) i u prozi (»De situ Illyriae et civitate Sibenici«), kazujući da ljubavnih pjesama kakve pjeva naša mladež jedva da ima i u Tibula. Očit je pak Tibulov utjecaj na latinske elegije Ilije Crijevića. I u renesansnim tekstovima na hrvatskom jeziku također nailazimo na uspo-

redbe s Tibulom i na utjecaje, štoviše i na prepjeve. Primjerice, Nikola Nalješković u poslanici Nikoli Dmitroviću hvali potonjeg pjesnika da je nadmašio i Katula i Tibula svojim ljubavnim stihovima. Dinko Ranjina je u svoje »Pjesni razlike«, prema običaju svoga doba, ne označivši izvor, uvrstio i prijevod jedne male Tibulove pjesme pod naslovom »Spovijeda njeki glas«. U novije su vrijeme Tibula prevodili pjesnici Nikola Šop (»Iz lirike starog Rima«, Zagreb 1950) i Nikola Milićević (»Latinska poezija«, Zagreb 1964).

Tibulovo djetinjstvo i mladost protekli su u znaku neprestanih građanskih ratova, borbi za vlast. Pjesnik je doživio ubojstvo Cezarovo, poraz Brutov i Kasijev kod Filipâ, poraz Antonijev kod Akcija, niz okrutnih progona i smaknuća političkih protivnika i napokon propast republike i neograničenu moć Augustovu. Vlastita nemoć da bilo kako utječe na događaje u tom vremenu, kada su se vrijednosti hirovito mijenjale od danas do sutra, oblikovala je njegov svjetonazor: »Drugi nek blago gomilaju, i neka ih/ za imanjima silnim želja mori./ Bojne nek trube tjeraju od njih/ blagi, bezbrižni san.« Tibul se doista kloni rimske vreve i prevrtljivog rimskog društva te svojim pjesništvom slavi jednostavan ladanjski život, poljodjelski posao i, ponad svega, mir i ljubav. (Ljubav i mir toliko su povezani u ponekim Tibulovim elegijskim distisima da oni neodoljivo podsjećaju na glasovito hipijevsko geslo »Vodite ljubav, a ne rat!«.) Po Tibulovu mišljenju grad se mili samo bezdušnicima jer u njemu i nema ljubavi, jer su i Amor i Venera pošli na selo, gdje blagi mir blagosilja oranice. A pohlepa za zlatom, nimalo svojstvena mirnom seoskom životu, već naprotiv nemirnom gradu, prihvaća se oružja koje bi trebalo da pokriva rđa. I tako Tibul u vrijeme ratova veliča mir, u doba kada se stvara »svjetski grad« slavi selo, u vrijeme kada u Rim prodiru razne religije, ponajvećma s Istoka, pobožno časti starodrevne bogove predaka. Sve se to doima, pogotovo u svezi i sprezi s njegovim neobuzdanim ljubavnim iskazima, poput romantičkoga »bijega iz stvarnosti« evropskih pjesnika osamnaestoga i devetnaestoga stoljeća, ali je u biti ipak nenametljivo svjedočenje o vremenu u kome je živio, premda vrlo rijetko spominje zbivanja kojima je bio svjedokom ili sudionikom. Isto tako, za razliku od većine svojih suvremenika, pa i zaplašenoga i lakomislenoga Propercija kojemu je August smaknuo oca, Tibul ni u jednoj od svojih elegija, usprkos uzusu, nijednom riječju nije spomenuo imperatora. Tek tu i tamo, unatoč svom antimilitarističkom stavu, nazdravlja Mesalinim vojničkim pobjedama, vjerojatno zato da bi u tim nesigurnim vremenima i nadalje ostao pod zaštitom toga moćnika, Augustova pouzdanika.

U još ponečemu razlikuje se Tibul od svojih neposrednih predšasnika i mnogih suvremenika: dok je elegija helenističkoga doba uglavnom opterećena mnoštvom mitoloških, povijesnih i zemljopisnih podataka u kojima se gubi pjesnička riječ, Tibul je vratio čar jednostavnim, ali pomno biranim riječima, oslobodivši elegiju tereta učenosti, približivši je tako njezinim jonskim izvorima. On je prvenstveno okrenut prema svome vlastitom životu, usmjeren na posve osobnu problematiku, zaokupljen vlastitim sanjarijama i razočaranjima, zadovoljstvima i nedaćama, sretnim trenucima i tegobama, patnjama. Temeljni je poticatelj tih razrožnih osjećaja i stanja ponajvećma ljubav; u prvoj knjizi elegija pjesnikova je ljubav Delija (pjesnički pseudonim za stanovitu Planiju) a u drugoj Nemeza. Te dvije žene nadahnjuju i njegov blaženi i žalobni pjev, one su izvori njegove nježnosti i zanosa, ali i njegove boli kada se njegove nade i sanje nepovratno raspršuju, kao prilikom Delijine udaje. I dok je, teško bolujući na Krfu, zaklinjao Deliju da se prigodom njegove smrti drži dostojno i da ne lije suze, nakon Delijine udaje i vino se, kojim bi želio odagnati tugu, odjednom pretvara u njegove vlastite suze. Poučen gorkim iskustvom u ljubavi s Delijom od Nemeze zahtijeva vjernost, na koju se istodobno i sam zaklinje. Zato u drugoj knjizi elegija ima manje snatrenja i manje bukolike, a više sjete i sumornosti, više bojazni od nevolja koje budućnost možda sprema, iako je njegovo divljenje i ženi i ljubavi i nadalje iskreno, bespričuvno i neograničeno. Zahvaljujući upravo odnosu prema ljubavi, kao i iskazivanju složenih ljubavnih čuvstava, Tibul je stekao mnogobrojne sljedbenike i nasljedovatelje. Oni se nisu osobito osvrtali na ostale zasade njegova pjesništva, pa ni na činjenicu da je apoteozirao ljubav u vremenu koje je pripremalo apoteozu krvavih imperatora.

MIHAIL JURJEVIČ LJERMONTOV

(1814—1841)

Među velikim pjesnicima romantizma istaknuto mjesto pripada Mihailu Jurjeviču Ljermontovu, uz Puškina najznačajnijem predstavniku ruskog romantizma. U svoje doba uglavnom smatran tek »ruskim Byronom«, što se osjetio ponukanim sâm zanijekati stihom i istodobno upozoriti na svoju »rusku dušu«, Ljermontov se idućim naraštajima, pogotovo kad je njegovo djelo objavljeno u cijelosti, ukazao kao samostalna i iznimna pjesnička osobnost.

Za vladavine Petra I. u Rusiju se, među mnogobrojnim strancima, doselio i Škot George Lermont. U dvije pjesme poziva se M. J. Ljermontov na tog pretka i na svoju pradomovinu. Očito je da su bivši Škoti bili vrlo zaslužni u novoj postojbini jer pjesnik je već rođen u plemićkoj obitelji koju nikako nisu smatrali skorojevićevskom. Rodio se u Moskvi 15. listopada 1814, ali je djetinjstvo proveo na zabačenom imanju svoje bake po majci, u Tarhani, u Penskoj guberniji. Baka ga je uzela k sebi kad mu je, kao dvogodišnjem djetetu, umrla majka te se brinula za njegovo školovanje budući da mu otac, povukavši se na svoje imanje, nije osobito mario za nj. U četrnaestoj godini, stekavši već solidnu naobrazbu i napisavši prve svoje stihove, preselio se Ljermontov s bakom u Moskvu a poslije dvije godine upisao se na moskovsko sveučilište. Nakon dvije godine studija prelazi u Petrograd ali ondje mu ne priznaše moskovski studij, pa zato stupa u školu za gardijske časnike da bi 1834. postao zastavnik gardijske husarske pukovnije u Carskom Selu. Tamo, nedaleko od prijestolnoga Petrograda, ostao je sve do 1837. Naime, te godine, nakon Puškinove smrti, kolala Rusijom (u prijepisima, kao preteča samizdata) nepotpisana pjesma »Smrt pjesnika« u kojoj je autor razobličio Puškinovu pogibiju u dvoboju kao ubojstvo, otvoreno rekavši da iza nje stoje državni aparat i dvor. Kada je carska policija saznala da je autor pjesme Ljermontov, on je uhićen i zatim prognan na Kavkaz da bi sve do smrti ostao pod neprestanom policijskom paskom. Nakon godinu dana, na molbu njegove bake caru, Ljermontov je vraćen u Petrograd, ali je ondje ostao kratko vrijeme jer je, zbog dvoboja koji je očito bio plod policijske spletke, ponovno prognan na Kavkaz. Prema osobnoj naredbi cara zapovjedniku Kavkaskoga korpusa »poručnik Ljermontov treba da stalno bude na fronti«. Budući da unatoč tome nije poginuo, nego je i dalje pisao djela u kojima su carski žbiri vidjeli samo prevratničku pogibelj, namješten mu je policijskim spletkama još jedan dvoboj. U tom dvoboju, 27. srpnja 1841. godine, na planini Mašuk, nedaleko od Pjatigorska, Ljermontov je poginuo pogođen metkom u srce. Saznavši za to car je likovao riječima: »Psu — pasja smrt!«

Unatoč tome što je umro zaista mlad, Ljermontov je ostavio vrlo opsežno djelo. Osim otprilike četiri stotine pjesama različite naravi i više od dvadeset ovećih poema ili, točnije, povjestica (među kojima su najpoznatije »Pjesma o caru Ivanu Vasiljeviću, mladom opričniku i smionom trgovcu Kalašnjikovu«, »Mciri« i »Demon«) Ljermontov je napisao pet drama i tri romana, odnosno veće pripovijesti. Od drama mu je najpoznatija »Krabuljni ples« (ili »Maskerada«), drama u stihovima u kojoj s romantičkim patosom slika usud osamljenika i nesretnika Arbenjina koji izaziva sudbinu, poigrava se njome. Dok su mu pjesme i drame uglavnom utemeljene na zasadama romantizma, roman »Junak našeg doba«, sastavljen od pet pripovijesti koje povezuje lik glavnog junaka Pečorina, smatra se jednim od prvih djela ruske realističke proze.

Ljermontovljevu poeziju prvi je u Hrvata, četrdesetih godina prošloga stoljeća, prevodio Stanko Vraz. Slijedili su prijevodi pjesnika i znanstvenika I. Trnskoga, L. Vukelića, V. Vežića, M. Šrepela, T. Maretića i drugih. Ti su prijevodi objavljivani u različitim časopisima, ali i u pojedinim antologijama gdje je Ljermontov zastupljen većim brojem pjesama (»Iz slavenske rodbine« I. Trnskoga, Zagreb 1903; »Ruska lirika« J. Badalića i N. Fedorova, Zagreb 1939). Godine 1944. Hrvatski izdavalački bibliografski zavod počinje izdavati Ljermontovljeva izabrana djela od kojih je, na žalost, izišao samo jedan svezak (»Krabuljni ples«, »Pjesma o caru Ivanu Vasiljeviću, mladom opričniku i smionom trgovcu Kalašnjikovu«, »Mcini«

i »Demon« — sve u prijevodu Tomislava Prpića). To je zapravo prva knjiga Ljermontovljevih stihova na hrvatskom jeziku. Godine 1951. objavljuje zagrebačka »Zora« Ljermontovljevu »Knjigu poezije« u kojoj je Grigor Vitez preveo tridesetak pjesama a Dobriša Cesarić »Pjesmu o caru Ivanu Vasiljeviču...« (što je, nakon Vežića i Prpića, treći prijevod te povjestice u nas). Nije na odmet spomenuti da je Fran Galović napisao dramu u stihovima »Tamara« (s podnaslovom »scena po motivu Ljermontovljeve pjesme«) koja je 1907. tiskana u »Hrvatskoj smotri« i izvedena u HNK.

Svaki pjesnik ima stihova koji bi mogli stajati kao proslov sveukupnom njegovu pjesničkom djelu. U Ljermontova bi se našlo više programskih stihova ili pak strofa što predočuju njegov životni, odnosno pjesnički stav no možda je on najpotpunije izražen u pjesmi »Prorok«: »I objavljivat ljubav stadoh / Nauk pravi istine same / Al' tad su stali bližnji moji / Kamenje bijesno bacat na me.« Ljermontovu je zaista bilo ponajvećma stalo do istine, i to svoje istinoljublje, koje je izražavao stihom, platio je ne samo patnjama nego i životom. A ljubav, o kojoj je riječ u navedenoj kitici, istodobno je bila i ljubav prema istini, i prema slobodi, i prema domovini, i prema ženi... I putem izravnih izričaja i putem alegorija Ljermontov je vršio svoje poslanje pjesnika-vatesa, žestoko se opirući svakidašnjim »lažnim dražima«, prekoravajući svoj naraštaj što je nakon sloma dekabrističke pobune utonuo u bezvoljnost i ravnodušnost, suprotstavljajući borbenost prethodnih generacija toj duhovnoj bijedi što je spremna lizati »svakoj vlasti petu«. Zanosio se junacima Borodinske bitke i nepokorenim kavkaskim narodima protiv kojih je bio prisiljen ratovati. U liku skromnog trgovca Kalašnjikova, koji se radi pravde i časti opro carevu dvorjaninu i zbog toga završio na stratištu, veličao je također borbenost, nepokolebljivost i buntovnost, u liku mladog redovnika koji je pobjegao iz manastira u svoje divlje brdine (u poemi »Mciri«, što znači iskušenika u manastiru) slavio je žeđu za slobodom i nesputani život u nepatvorenoj iskonskoj prirodi. Ali i sam je često zapadao u rezignaciju, koju je s gorčinom predbacivao svome naraštaju. Štaviše, uprkos nastojanju da bude »dušom tvrd i jak« kao kindžal, oštar kavkaski bojni nož, počesto je tonuo u beznađe i bezizlazje kojima uzrokom bijahu nerazumijevanja na koja je posvuda nailazio, od posve osobne do općenite naravi. Njegovo objavljivanje ljubavi, pa bilo da se ono odnosilo na ženu, domovinu, slobodu, istinu, gotovo da nitko nije prihvaćao, pa je pjesnik zbog toga, okružen posvemašnjim odbijanjem, bio gurnut u osamu, samoću, osamljenost, u njihov jed. »Tovari razbitih nada«, koji su mu ukazali da se nema čemu nadati, preobrazili su tananog mladića u gordoga oporbenjaka, u izopćenika i odmetnika, kakav i bijaše u svakidašnjici; njegov Demon (iz istoimene poeme), prognani slobodoumnik »dobra žedan«, na stanovit je način pjesnikov alter ego. I tako se u Ljermontovljevu pjesništvu pojavljuju malne svi vidovi romantizma, od svojevrsnog titanizma do svojevrsnog »svjetskog bola« ili »boli stoljeća«. U Ljermontovljevu pjesništvu ima i tipične romantičke ironije koja se osobito očituje u ponekim epigramima, ima i romantičke mistike u pojedinim pjesmama, ima i »noćne strane« romantičkog pjesništva a ima i tipičnog romantičarskog povođenja za pučkim pjesništvom, ruskim i gruzijskim. Motivi iz slavenske mitologije i iz kavkaskih legendi tvore potku mnogih njegovih balada a kozačke pjesance predloške za nepretenciozne pjesničke krokije. S tim pjesništvom i s kavkaskim krajolikom susreo se Ljermontov već u djetinjstvu kada je s bakom dolazio u Pjatigorsk, kamo je ona išla na liječenje, u kupke. Već tada je na nj snažno djelovala silovita i surova priroda toga kraja a kada je zbog pjesme o Puškinovoj smrti bio prognan baš u to područje, u kojem će i poginuti, posvema su ga zaokupili i pjesništvo i pejzaž te veličanstvene i divlje krajine gdje je »zrak čist kao dječja molitva«. To ozračje zanosno je slavio kao znamen slobode, uzaludno se nadajući da će »iza kavkaskog zida pobjeć« od carskih žbira, »od svevidnoga njina vida, ušesa njinih sveslušnih«, kako veli u jednoj pjesmi koja je objavljena istom četrdeset godina nakon njegove smrti. (Upravo ta pjesma, u kojoj Rusiju naziva »prljavom zemljom robova i gospode«, primjer je njegova istinskog, nepatetičnog i gorkog rodoljublja.) Međutim, istodobno je bio opsjednut slutnjama o vlastitoj nasilnoj smrti, slut-

njama koje su se i obistinile: »U žarki dan u dolu Dagestana/ S metkom u grudima ležim...« U pjesmi »San«, kojom započinju navedeni stihovi, Ljermontov je nizom dojmljivih slika, što mu je i inače bilo svojstveno, i svojim osobitim jezikom, u povodu kojega Čehov reče da ljepšega ne poznaje, bolno predočio usud koji ga je čekao, odnosno koji mu se spremao. »Slučajne« pogibije Gribojedova i Puškina opominjale su ga na sustavno uklanjanje nepoćudnih pjesnika i intelektualaca, na činjenicu da i njemu isto to prijeti. Svjestan neizbježiva ubojstva, želio je samo, u skladu sa cijelim svojim (pjesničkim) ustrojstvom, da i u smrti bude slobodan.

SERGEJ ALEKSANDROVIĆ JESENJIN

(1895—1925)

Pjesništvo Sergeja Jesenjina, vrlo raznoliko, doživjelo je i različita tumačenja, ali gotovo u pravilu jednostrana. Neprijeporno je, međutim, da je Jesenjin jedan od najzanimljivijih i najznatnijih modernih ruskih lirika a također jedan od najutjecajnijih. Njegov modernitet, zasnovan na naglašenoj slikovitosti i neobičnoj metaforici, obogaćen nizom zasada iz folklorne riznice drevne »drvene Rusije« i iz revolucionarnog arsenala sovjetskih godina, utisnuo je posebni biljeg u pjesništvu našega stoljeća.

Jesenjin je rođen 3. listopada 1895. u selu Konstantinovu u Rjazanskoj guberniji. Podrijetlom iz seljačke obitelji, djetinjstvo je proveo na selu što je ostavilo dubok trag u njegovu pjesništvu. Nakon završene četverogodišnje škole u Konstantinovu pošao je u crkveno-učiteljsku školu u selo Spas-Klepiki i ondje se zainteresirao za književnost te počeo pisati. Napustivši školovanje odlazi u Moskvu gdje kratko vrijeme radi u nekom trgovačkom uredu, zatim je korektor u tiskarama i istodobno polaznik nekog pučkoga sveučilišta. Kada godine 1914. objavljuje prvu pjesmu (»Breza«), ostavlja sve to i odlazi u Petrograd da bi se posvema posvetio poeziji. Odjeven kao ruski mužik recitira svoje stihove u književnim salonima, druži se sa seljačkim pjesnikom Nikolajem A. Kljujevim a povremeno navraća u rodno selo. Već nakon prve knjige pjesama (1916) slava mu je tolika da ga predstavljaju samoj carici. Tada služi vojsku u Carskome Selu i nakon obaranja carizma u veljači 1917. opet se povlači na selo. Nakon oktobarske revolucije dolazi u Moskvu, kandidira se za člana boljševičke stranke, no boljševici ga ne primaju u svoje redove. Godine 1919. suosnivač je imažinističke grupe i supotpisnik imažinističkog manifesta. Tih godina recitira u kavanama i krčmama, živi boemskim životom, opija se i pravi skandale, upoznaje glasovitu američku balerinu Isadoru Duncan, ženi se njome te godinu dana provodi s njom u Evropi i Americi i nadalje izazivajući izgrede. Ljeti 1923. vraća se u Moskvu, piše i objavljuje niz pjesama i poema a 1925. stupa u brak sa S. A. Tolstojevom, unukom Lava Nikolajeviča, no brak traje svega nekoliko mjeseci. Taj buran život, ispunjen najtananijim čuvstvima i najgrubljim pijanim tučnjavama, završava samoubojstvom: 28. prosinca 1925. Jesenjin se objesio ili, točnije, zadavio u lenjingradskom hotelu »Angleterre«, napisavši prethodno vlastitom krvlju oproštajnu pjesmu »Do viđenja, druže moj, do viđenja« koja je nakon njegove smrti izazvala val samoubojstava diljem gladne i nesigurne Rusije.

Jesenjin je objavio dvanaest zbirki pjesama i, u zasebnim knjigama, pet poema iako je u spomenute zbirke također uvršteno nekoliko poema iznimne vrijednosti. Nazivi Jesenjinovih zbirki ponajbolje govore o njegovim (pjesničkim) mijenama: »Zadužnice«, »Dijete Isus«, »Ispovijed mangupa«, »Stihovi izgrednika«, »Sovjetska Rusija«, »Krčmarska Moskva«, »Stihovi o Rusiji i Revoluciji« itd. Među poemama valja posebno spomenuti »Anu Snjeginu« i dramu u stihovima »Pugačov«, nadahnutu ruskom seljačkom bunom iz XVIII. stoljeća; sam joj je pjesnik dao podnaslov »tragedija«. Sabrana djela izašla su mu u pet svezaka.

Prije nego kao pjesnik, Jesenjin se pojavio u nas kao supotpisnik manifesta ruskih imažinista koji je preveden u zagrebačkom dadaističkom časopisu »Zenit«

1921. g. Iduće godine Ljubomir Micić prevodi u istom časopisu njegove stihove iz ciklusa »Preobraženje«. Nakon toga nastaje stanka u prevođenju što ne znači da se Jesenjin ne čita te da se ne prati njegov književni rad. Godine 1927. Dobriša Cesarić objavljuje pjesmu »U spomen Sergeju Jesenjinu«, iduće godine prevodi ga Stanislav Šimić a godinu zatim Gustav Krklec objavljuje esej o njemu. Slijede zatim prijevodi Cesarića i Gorana Kovačića, podosta ironični ogled Tina Ujevića »Boem Jesenjin, burgijaš i huligan«, zastupljenost u antologiji »Ruska lirika« (1939) J. Badalića i N. Fedorova. Jesenjin utječe i na poneke međuratne i poratne hrvatske pjesnike, no prva knjiga njegovih stihova javlja se u hrvatskoj prijevodnoj književnosti, unatoč njegovoj stalnoj nazočnosti u njoj, dosta kasno: pod naslovom »Ispovijest huligana« objavljen je u Rijeci 1964. prvi oveći izbor iz Jesenjinova pjesništva koji je kasnije doživio niz izdanja pod naslovom »Ispovijest mangupa«. Među novijim prevodiocima Jesenjina javljau se G. Vitez. N. Milićević, Z. Golob, V. Gerić, J. Pupačić i drugi.

U svojoj nevelikoj autobiografiji koju je napisao svega dva mjeseca prije smrti Jesenjin je više od polovice teksta posvetio svome djetinjstvu na selu što nedvojbeno ukazuje na činjenicu koliko je ono utjecalo na cijeli njegov život i na cijelo njegovo pjesništvo. Uostalom, sam se nazivao »posljednjim pjesnikom sela«. Prve njegove pjesme sjetne su evokacije seoskih krajolika i doživljaja što se oslanjaju na romantiku A. V. Koljcova, suvremenika Puškina i Ljermontova, predšasnika pjesnika seljaka s početka našega stoljeća (N. A. Kljujev i drugi), a i na potonje pjesnike koji su svojim stihovima, reagirajući na apstraktnost i otmjenu hladnoću ruskih simbolista, nastojali, slijedeći pučke umotvorine, usmjeriti rusku poeziju prema ruskom tlu. Povevši se za njima, no usvojivši istodobno mnoge elemente simbolizma, Jesenjin je ubrzo stvorio posve osobni, izvorni izraz, napučivši svoje stihove neočekivanim, potpuno novim metaforama i slikama uglavnom folklornog podrijetla, a krajolik o kojemu zbori bićima i zbivanjima kojima korijen valja tražiti u ruskim bajkama, odnosno u praslavenskom animizmu. S pomoću brojnih antropomorfizama i zoomorfizama (»jesen — riđa kobila; riđe ždrijebe — žuti mjesec« i sl.) polučuje Jesenjin preplet fantastičnih, nadrealnih slika koje se mogu usporediti, i zbog tematike ruskoga sela i krajolika kao i zbog naizmjenične silovitosti i blagosti, samo sa slikarstvom Marca Chagalla. Kao i u njega, i u Jesenjina se naziru dvije teme, erotične i religiozne, koje su u njegovu opusu konstantne. Vjetar je jednom za njega momčić koji »sve vreba gdje će /brezi na rame podignuti skute« a drugi put je zaneseni monah koji »ljubi u grmlju, na oskorušinom listu /crvene rane nevidljivom Kristu«. Jesenjinova pučka religioznost (»Bogorodica/ ogrnuv rupca plavi sjaj/ po oblačnoj okolici/ vabi telad u raj«), koja nas podsjeća na Šopovu, na one njegove stihove o dušama mrtvih životinja ili o molitvi bilja i kukaca, prevrgnula se kasnije i izvrgnula, nakon revolucije i pod dojmom revolucije, u bogoborstvo i bogohulstvo. Upravo u vrijeme revolucije i pod njezinim utjecajem Jesenjin je raskinuo s mnogim tradicionalnim vrijednostima na izrazito anarhoidan način. U već spomenutoj autobiografiji pjesnik veli: »U godinama Oktobra sav sam bio na strani revolucije, no sve sam primao na svoj način: sa stanovišta seljaka.« Oduševivši se revolucijom isključivo kao kretanjem seljačkih masa, uskoro se u njoj i razočarao. Napustivši u tom razdoblju čvrstu i strogu gradbu stihova koju je naslijedio od simbolista, rabeći često slobodniju i ritmički razigraniju strukturu ali ne zanemarujući nikada svoju dojmljivu slikovitost, bogatu i neuobičajenu metaforiku i iznimnu melodioznost, Jesenjin je u novim pjesmama, odbacujući tradicionalne društvene vrijednosti, istodobno odbacivao i nove; unatoč stihovima o »suncu-Lenjinu« i o »strogom ocu Iljiču« nakon revolucije (»Taj uragan se stiša. Pošteđenih je malo« ili »O, surovi, užasni dani! Tko da opiše sve to, tu hajku?«) morao je s gorčinom osjetiti da je »suvišan čovjek«: «U svojoj zemlji kao da sam stranac.« Kao seljak nije mogao pojmiti tek započetu industrijalizaciju prema kojoj je oporbu pogotovo potaknuo boravak u Americi, pa je pisao jadovanke o utrci ždrebeta i lokomotive što neminovno donosi poraz selu koje je Jesenjin vazda poistovjećivao s majkom Rusijom. I premda je shvaćao da »nema više vraćanja ka starom« i premda se silom trudio da prihvati novi kurs, o čemu posebice govori u pjesmi »Rusija koja odlazi«, ipak

u nekim stihovima nije skrivao svoju oporbu prema Marxu koja je to razumljivija što jamačno nije ni u čemu mogao nazreti ostvarivanje Marxova ideala komunizma, tj. »vraćanje čovjeka njemu samome«. »Listopadsko lišće valjda ne zaplaka zaludu« — veli aluditivno u dramskoj poemi »Pugačov«. I njegova ljubavna lirika iz toga razdoblja prožeta je političkim razmišljanjima ispovijedne naravi; u »Pismu ženi«, primjerice, kazuje: »baš zato patim/ što ne mogu shvatiti/ kud srljamo i što se zbiva«. Odgovor je tražio u alkoholu kome se bjesomučno odavao, o čemu ne svjedoče samo legende o njegovu životu nego i njegovi brojni stihovi u kojima sam sebe naziva propalicom i bitangom, ali i, podosta hvastavo i slavično, najvećim ruskim poetom. U tim se stihovima javljaju i paranoidna priviđenja i opsesivna čeznuća za povratkom na selo, u raj djetinjstva. Povratak na selo tema je velike poeme »Ana Snjegina« koju bismo, doduše, prilično slobodno mogli nazvati i romanom u stihovima jer Jesenjin u njoj, poput Puškina u »Evgeniju Onjeginu«, slika usude i duševne mijene svojih junaka. Iznoseći najintimnije osjećaje i osobne političke stavove, no usredotočivši pozornost na zbivanja za revolucije i poslije nje na ruskom selu, i na ljudske sudbine u njima, stvorio je djelo koje je zasigurno pjesnički premac prozama Piljnjaka, Fedina, Sejfuline i drugih »suputnika revolucije« i možda je najsnažnije pjesničko svjedočanstvo o tom vremenu. »Ana Snjegina« je napisana u siječnju 1925, nepunu godinu prije pjesnikove smrti, a za njom je slijedio niz manjih pjesama o ljubavi koja ga je iznevjerila (gdjekad se ne razabire misli li na revoluciju ili na ženu), o prohujalom i potraćenom životu, u kojima se naziru samoubojički akordi. Zašutio je, dignuvši ruku na sebe, ali bi zacijelo zašutio u vremenu koje je nastupalo da i nije to učinio. »Ali nikom ne dam liru svoju dragu« — zapisao je 1924. u poemi »Sovjetska Rusija«, sluteći novi vihor koji se sprema.

KONSTANTINOS KAVAFIS

(1863—1933)

Središnja ličnost modernoga grčkog pjesništva, Konstantinos Kavafis, ne pripada izrazito nijednom smjeru, nijednoj školi. Nije se opredijelio ni za koji pjesnički program, niti vezao uz kakav programatski časopis, to više što i nije živio u Grčkoj, nego u Egiptu, daleko od tijekova matične književnosti. Pa ipak, antička motivika mnogih njegovih pjesama vezuje ga uza simboliste, ali njegovo poimanje povijesti, što se svodi, pojednostavljeno rečeno, na projekciju sadašnjosti u prošlost ili prošlosti u sadašnjost, čini ga predšasnikom mnogih, ne samo grčkih pjesnika.

Rođen je 29. IV. 1863. u Aleksandriji, u grčkoj veletrgovačkoj obitelji koja je podrijetlom bila iz Carigrada. Rodni je grad napustio kao malen dječarac te je znatan dio djetinjstva proveo u Engleskoj gdje je njegov otac imao svoje trgovačke podružnice. Ondje se uglavnom i školovao, završivši školovanje u Egiptu. Ne zna se točno kakve je škole završio no čini se da se ponajvećma školovao privatno. I mnogo drugoga u njegovu je životu nepoznato, neistraženo. Zna se da mu je majka rano ostala udovicom te da je unatoč svem bogatstvu, koje je tijekom godina kopnilo, uz poprilične teškoće osovila na noge osmero djece, sedam sinova i kćer. Osim u Engleskoj boravio je Kavafis u mladosti i u Francuskoj te dvije godine u Carigradu. U autobiografskoj pjesmi »Opasnosti« govori o svojim mladenačkim dilemama između užitaka i odricanja. Život je proveo kao neženja (kažu: sklon homoseksualnoj ljubavi), radeći kao činovnik u vladinim uredima u Aleksandriji. Slavu je stekao pod starost premda za života nije objavio nijednu knjigu pjesama. (U liku neimenovana »starog pjesnika« oslikao ga je Lawrence Durrel u »Aleksandrijskom kvartetu«.) Kavafisove pjesme, tiskane u časopisima i u obliku letaka, nisu kružile samo u intelektualnim krugovima egipatskih Grka nego i u samoj Grčkoj. Zato je 1932. godine, kada je stigao u Atenu da potraži lijek za svoju bolest, dočekan kao »živa legenda i nacionalna veličina«. Umro je od raka na grlu, na svoj sedamdeseti rođendan, 29. IV. 1933.

Prvu pjesmu objavio je Kavafis u dobi od devetnaest godina u jednom grčkom časopisu koji je izlazio u Leipzigu. Objavljivao je zatim u grčkim časopisima Aleksandrije i Carigrada i u atenskim književnim smotrama. No većine svojih pjesama, napisanih prije godine 1911, Kavafis se sam odrekao. Prva zbirka njegovih pjesama tiskana je istom poslije njegove smrti (u Aleksandriji 1935) pod naslovom »Poiemata« a od tada se neprestano množe različita izdanja Kavafisovih pjesama. Godine 1968. u Ateni su tiskane njegove neobjavljene pjesme iz razdoblja od 1882. do 1923, pa je time njegov cijeli opus napokon pristupačan javnosti.

I sami Grci kasno su spoznali Kavafisovu vrijednost, kasno su ga otkrili. Njegovi engleski štovatelji (E. M. Forster, W. H. Auden i drugi) omogućili su mu put u svjetsku književnost. U nas je prvi puta, čini se, objavljen u Ježić-Krklecovoj »Antologiji svjetske lirike« (1956) u prijevodu Slavka Ježića. Antun Šoljan preveo je i objavio nekoliko pjesama u zbirci »100 pjesnika svijeta« (1971) i u »Antologiji moderne lirike zapadnoga kruga« (1974). Najopsežniji izbor, izbor od trideset pjesama u prijevodu s novogrčkoga, objelodanio je Ratimir Mardešić u časopisu »Forum« (6/1973), te je tako Kavafis ušao i u hrvatsku kulturu.

Kavafis je zbunjivao svoje suvremenike ponajprije jezikom svoga pjesništva. Naime, u grčkoj javnosti usporedno su postojala dva jezična idioma — pučki, svakidašnji jezik koji je prihvatila i novogrčka literatura (zvan dimotiki), i umjetni, visokoparni jezik javne uprave, tiska, znanosti, školstva i crkve (zvan katarevusa), utemeljen na zasadama tradicionalne grčke književnosti. (Spomenimo uzgredice da je u siječnju 1976. dimotiki službeno uveden u sve ustanove.) Kavafis se nije opredijelio ni za jednu od postojećih izražajnih mogućnosti, nego je stvorio vlastiti idiom: njegov je jezik amalgam dimotikija i katarevuse ili, točnije, helenističke i bizantske tradicije s jedne strane i tekućeg govora aleksandrijskih Grka s druge. Usprkos toj mješavini jezik mu je komunikativan, posvema razumljiv suvremenicima, na čemu je pjesnik osobito nastojao, provjeravajući taj izvanjski sloj shvatljivosti u brojnih sunarodnjaka. Ali nadala se dalja zapreka: izraz mu je jednostavan do posvemašnje ogoljelosti, lišen bilo kakvih pjesničkih figura, tako da su mnogi Kavafisovi suvremenici, na čelu s nacionalnim bardom Kostisom Palamasom, vidjeli u njegovim stihovima samo puko gradivo za pjesmu. A nadalje, unatoč obilju antičkih tema, Kavafis nikako nije pjesnik herojske Helade koja tutnji od uzavrele krvi ljudi i bogova, nego je pjesnik tjeskobnih usuda koji se zbivaju u vremenima što su u svijesti Grka, pa i svih poklonika njihove povijesti i kulture, označena kao herojska vremena. Sve je to utjecalo na dugotrajno neprihvaćanje Kavafisova pjesništva, sve je to uvjetovalo dugogodišnji muk o njegovu djelu. Današnji čitatelj Kavafisov, pogotovo onaj koji ga ne štije u izvorniku, teško da će shvatiti suprotstavljanja i otpore koji su to djelo desetljećima dočekivali.

Pišući pogovor petom izdanju pjesama Vladimira Vidrića, suvremenika Kavafisova, izrekao je Antun Barac i ove riječi: »Vidrić gotovo i nije govorio o sebi, nego je iznosio slike i događaje, koji na prvi pogled nemaju nikakve veze ni s njegovim, ni s hrvatskim životom njegova doba.« Mogle bi se te riječi, uza stanovite preinake, primijeniti i na Kavafisa. Mnoge se njegove pjesme doimaju samo kao stihovana izvješća o sudbinama koje se naoko ne tiču ni pjesnika ni čitatelja. Suha izvješća o besmislenim sudbinama, uzaludnim strastima, lakovjernim ufanjima, dvosmislenim proročanstvima, protkana štaviše nenametljivom didaktičnošću, kadikad prožeta ironijom, pa i sarkazmom nad taštinom, nad ispraznošću tobožnjih velikih pothvata. I upravo zato u Kavafisa nisu važna imena što se spominju, pa bila ona izmišljena ili zbiljska, nego su važne opće, nesigurne prilike i pojedinačni usudi u tim prilikama, bilo da je riječ o heladskom, helenističkom, ranokršćanskom ili bizantskom boba. U našega Vidrića, kojemu vijek bijaše znatno kraći, i opus, shodno tome, znatno manja opsega, nahode se vrlo slična nastojanja: iskazati svoje doba, iskazati sebe, govoreći o sudbinama iz minulih vremena. Tek što je Vidriću, za razliku od grčkoga pjesnika, bilo stalo do romantičnih prizvuka i do pjesničkih uresa, do one pokosti koju je Kavafis potpunoma odbacio, zaokupivši se gotovo grubom izravnošću izričaja.

Kavafisovi ogoljeli, iskazni stihovi ipak nisu šturi jer su oplemenjeni misaonom jedrinom. I najizravniji njegov izričaj nabijen je skrivenim smislom, smje-

ranjem na nešto drugo od onoga o čemu se upravo zbori, pa ta slojevitost, pogotovo u sprezi s povijesnim činjenicama što se u pjesmi iznose, iziskuje komentare na kakve smo navikli pri čitanju, recimo, Dantea ili Shakespearea. No kao što i tu dvojicu klasika možemo čitati bez opširnih pojašnjenja, tako nije nužno posezati ni za komentarima Kavafisa. Nužno je samo proniknuti u bit njegove riječi koja nas vodi u velike prijelomne epohe kad kulture, prema Spengleru, bivaju zamijenjene civilizacijama i kada se, kako isti autor kaže, »pomalja tip ljudi jaka, potpuno nemetafizička duha«. Tada se zbiva sraz između duhovnosti i neduhovnosti, sraz koji izaziva osamljenost pojedinca i krizu njegova identiteta. Niz Kavafisovih pjesama posvećen je upravo toj tematici. Protagonisti tih pjesama, likovi u čijim se riječima i sudbinama čuti gotovo dramska tenzija (kao što se osjeća i u nekim Vidrićevim pjesmama), često su vanjštinom Grci, a u srcu Azijati, ili su pak u srcu Grci, a vanjštinom Azijati. Dvojstvo osobnosti i njezin mimetizam teme su pjesmama i o prvim kršćanima i o dinastičkim borbama za vlast u Bizantu. Nedvojbeno je da je Kavafis tako progovorio i o osobnoj dihotomiji, s obzirom na podrijetlo i na sredinu u kojoj je živio, ali je progovorio i o dihotomiji svojega vremena u kojem su se, kao za helenističke ere, počeli sukobljavati kultura duha i tehnicistička civilizacija.

Cijelošću svoga pjesništva, bilo da je riječ o prispodobama s prošlošću ili o prošlosti samoj, Konstantinos Kavafis sugerira čitatelju da se sve ono, što se oko njega zbiva, jednom već zbilo te je po tome blizak velikim filozofima povijesti, svojim mlađim suvremenicima Spengleru i Toynbeeu. Gotovo da bi motto sveukupne njegove poezije mogle biti riječi Marka Aurelija, filozofa iz razdoblja koje Kavafisa često nadahnjuje: »Svi koji će doći nakon nas neće vidjeti ništa novo, kao što ni oni koji su živjeli prije nas nisu ništa više vidjeli nego mi. U stanovitom smislu, čovjek od četrdeset godina, ako posjeduje nešto inteligencije, vidio je u jednolikosti koja posvuda vlada sve što je bilo i sve što će biti.«

Mustafa H. GRABČANOVIĆ

Halucinacije

Ponoć je mrkla... Zamro sove huk.
Trenutak to je sad magije crne:
kad srce strepi i ko svijeća trne,
kad nisko visi crni neba luk.

O noći, noći, tvoj stravični muk
sablasti budi na ponoćni ples...
Vampiri noćas otvaraju lijes:
čuj, škripe kosti — jeziv zvoni zvuk!

I svemir strepi, ledi se i trne.
U mrkloj noći nema pijevca više —
vukodlak paklen srž iz kosti siše.

U hladnom lijesu noćne jeze crne
smrzlo se srce, sni ko slap se rone,
trne duh, trne i u ponor tone...

Život je borba, ja sam za mir!

Mnogi su glavom krenuli Bogu — ali ih je trbuh spriječio.

Bog je s nama i kad mi nismo s njim.

Nevjernici nisu svjesni da je Bog i s njima.

Tko se uputi Božjim putem, ne trebaju mu semafori.

Apsolvirao sam ljude. U povjerenju: daleko su od čovjeka.

Dok je živio, svi su ga gurali; kad je umro, svi su ga htjeli nositi.

O nekim pokojnim umjetnicima toliko se govori da bi zaista bila šteta da su živi.

Kad čovjek postane balvan, to je gubitak za faunu a dobitak za floru.

Iako postoje ledeni polovi, svijet se kvari.

Dresirali su moje Ja, obratite mi se zviždukom!

Regulirali su promet u mojoj glavi, radim na semafor.

Odsutan sam, službeno tugujem.

Dajte mi pravo glasa, šutjet ću!

Misao je plodna tek kad je shvaćena.

Misao je velika onda kad se čovjek zbog nje osjeti malenim.

Velike misli lako su pamtljive, gluposti uvijek treba zapisati.

Mislim, dakle opasan sam.

Idioti toliko klijaju da je nemoguće zasijati mudrost.

Lako je pojedinim idejama uspijevati kad su mnoge glave pune gnojiva.

Inventurom glave ustanovljen mu je manjak uma.

Invalid duha šepa glavom.

Školovanje omogućuje čovjeku da umre kao intelektualac.

Mana je mudrih knjiga što oduševljavaju i glupane.

Svaki val o nešto pljusne.

Ljubav je ponekad krivo adresirano pismo.

Ljubav je most koji traži kopno.

Čvrst je brak u kome vlada sporazum no još je čvršći u kome vlada razum.

U zdravom braku čuje se dječji plač.

Abortus je odbijena molba za život bez prava žalbe.

Ako želiš vidjeti sebe, razbij ogledalo!

Svaka glupost ima odgovor, a to je šutnja.

Šutnja je misao koja krije svoju tajnu.

U društvenim slojevima mnogi su u blatu.
Povijest zatvorenike pamti, čuvare nikad.
U politici um je klada a snaga vâlja.
Nije problem čovječanstva u golotinji, već u uniformama.
Ljudima je dosadno, dajte im municije!
Mir je stanje između dva rata.
Ljudski humanizam ogleda se u ratnom bontonu.
Ne vjerujem ni u kakav humanizam do kog se stiže puškom.
Sve ljudske trgove Slobode simboliziraju naoružani kipovi.
Neki narodi nemaju svog pastira, ali imaju tuđeg psa.
Kad se države slažu, onda jedna drugoj sviraju, a kad se ne slažu, onda razmjenjuju note.
Kad idol vrši nuždu, rulja se napreže.
Život je odgađanje smrti.
Život je borba, ja sam za mir!

NE ZABORAVITE NA PRET — PLATU!

Vinjete

I

Planina me zove
visine me vabe
vučjim ponosom
bjelinom snijega
i samoćom.
Gaziti snijeg koga nikad
čovjek gazio nije
i biti sam
iznad brda
magla
i oblaka.
Biti sam
i biti čist.

II

Vjetar se spustio
stavio glavu pod krilo
i zaspao
na jednoj nozi.
Kad ga je probudila zora
zamahnuo je krilima
i odletio
u nepoznato.

III

Lelujavo slijeću pahulje
na grmlje
kao mali bijeli leptiri
prozirni
i krilima polako zastiru
trag čovjeka
zvijeri
i ptica.

Padaju blistave bijele
i kite krovove
rovove
grane stabala
kolibe
izbe
i grobove.
Sipi
plahtice padaju
vrapci se pod strehom svađaju
kosovi preplašeni lete.
Sipi.
Vjetar livade mete
vuci urlikom prijete.

Pavao DESPOT

Ž i v o t

Traje to od postanja:
kad lađa krene lako,
još jedan križ izranja;
uvijek će biti tako...

Kad misliš: — Sad ću brati
napora svojih voće! —
suza ti suzu prati
i vječe ti se koče...

U stvari, svjetlost bljesne,
vedar si, hrabar drug...
Bič istine te tresne
i — zatvara se krug.

Zdenko FRANKENBERGER DANEŠ

Jesu li Kraljodvorsko-zelenogorski rukopisi južnoslavenskog podrijetla?[1]

Malo ima literarnih djela (pitanje je čak postoji li ijedno) koje bi pobudilo toliko kontroverzija koliko ih je nastalo oko poznatih čeških rukopisa iz Dvur Kralove (Rukopis Královédvorsky, RK) i Zelená Hora (Rukopis Zelenohorsky, RZ, ili — ako se radi o oba — RKZ).

Veličina borbe mogla bi se mjeriti prema broju publikacija: Laiske (1969) nabraja 1078 naslova u bibliografiji, neki su i višestruki, ali tvrdi da navodi samo različita izdanja pjesama, njihove prijevode, knjige koje obrađuju taj problem i glavne rasprave u časopisima — on procjenjuje da bi ukupan broj članaka koji se tiču ovog predmeta iznosio desetke tisuća.

Pitanje se obično ovako formulira:

Da li su RKZ originalno starinsko književno blago koje potječe iz 10—14. stoljeća ili su falsifikati iz 19. stoljeća?

Pozadina i povijest kontroverzije prilično je dobro poznata a može se naći i u novijim publikacijama (Špet, 1967; Ivanov, 1969, Koči, 1969). Ovdje navodim samo najvažnije podatke:

1816. J. Linda je našao »kod kuće, u jednoj staroj knjizi« tzv. Vyšehradsku pjesmu (Pisen Vyšehradská, PV).

Linda nije nikad stručno izvijestio o svom otkriću. Pjesma se sastoji od 92 riječi plus fragmenat jedne riječi. Počinje apoteozom dvorca Vyšehrad i rijeke Vltave, a onda prelazi u tipičnu srednjovjekovnu ljubavnu pjesmu.

1817. Hanka je našao gorespomenuti rukopis RK u crkvi u Dvur Králové. Rukopis sadrži junačke, lirske i ljubavne pjesme.

1. Fragmenat jedne junačke pjesme za koju Rutar (1966) smatra da opisuje bitku Čeha i Sorba.[2] Postoje samo fragmenti stihova (stranice su odrezane).

2. Jedna nepotpuna junačka pjesma »Oldrich«, 175 stihova, prvih 115 stihova nepotpunih (stranice su odrezane). Vrijeme događaja jest kolovoz 1004. Knez Oldrich sa sedam »vladyka« i 350 vojnika kojima zapovijeda Vyhon Dub jurišaju na Prag (grad ili kulu?) te istjeraju odatle poljsku okupacionu posadu Boleslava Hrabrog. Oldrihov stariji brat Jaromír postaje vladar čeških zemalja.

---

1) Ovaj članak, napisan na engleskom, sažetak je opširnog rada koji se nalazi u rukopisu kod autora (profesora na University of Puget Sound, Tacoma, Washington, USA). Tekst je priređen i pročitan kao referat na IX. svjetskom kongresu čehoslovačkog društva za umjetnost i znanost, održanom 26-29. X. 1978. na Cleveland State University (Cleveland, Ohio, USA) a ovdje se prvi put objavljuje tiskom.
Bilješke ispod teksta dodao je prevodilac uz suglasnost autora.
Tiskara nema, na žalost, posebna češka slova. Molimo autora i čitatelje da to uvaže.

2) Ostatak tog naroda su Lužički Srbi u Njemačkoj.

3. Junačka pjesma »Beneš« ili »O pobití Sasíkóv«, 76 stihova. Vrijeme događaja nesigurno, možda je i događaj legendaran. Jedna pljačkaška vojska Sasa provalila je u Češku ali ih je porazio Beneš Hermanov i njegove seljačke trupe kod mjesta zvanog Hrubá Skalá.

4. Junačka pjesma »Jaroslav« ili »O pobití Tatarów«, 290 stihova. Vrijeme događaja konac lipnja 1242. Pjesma najprije iznosi legendarno obrazloženje tatarske provale u Evropu, zatim poraz pobliže neoznačene kršćanske koalicije i napokon, pobjedu nad Tatarima jedne češke vojske pod komandom Jaroslava koji dolazi u pomoć opsjednutim Moravljanima i sam u bici ubija tatarskog kneza.

5. Junačka pjesma »Neklan«, 209 stihova. Događaj je prethistorijski. Knez Vlaslav napada Neklanovu češku kneževinu; Neklanovu vojsku vodi Cstmir (Ctsmir, ime pisano na više načina) koji najprije svlada Vlaslavova saveznika Kruvoja i oslobodi ugrabljenu kćer vjernog Vojmira; slijedi poganska zahvalna žrtva a zatim bitka s glavnom vojskom Vlaslava koja bude poražena a Vlaslav ubijen.

6. Epska pjesma »Ludiše« ili »O slavném sedání«, 136 stihova. Opisuje turnir na kojem Lubor izazove nekoliko vitezova, pobijedi ih i dobije vijenac od hrastova lišća od Ludiše, kćeri priređivača turnira.

7. Junačka pjesma »Záboj« ili »O velikém pobití«, 230 stihova. Događaj je prethistorijski. Záboj i njegov brat Slavoj podignu bunu protiv Ludeka, kraljevskog namjesnika (ime se kralja ne spominje) koji zabranjuje poganske običaje, osobito poligamiju, U borbi Záboj ubija Ludeka i Zabojeva vojska masakrira Ludekovu. Zaboj poziva svoje ljude da »nahrane bogove« i žrtvuje im neprijateljsko oružje.

8. Epsko-ljubavna pjesma »Zbihon«, 53 stiha. Zbihon je oteo draganu jednog mladog junaka. Junak preobučen prodire u Zbihonev dvorac, ubija ga i oslobađa djevojku.

9. Lirska pjesma »Kytice«, 16 stihova. Dok grabi vodu, djevojka opaža kako cvijeće plovi po vodi prema njoj i pita se tko joj ga šalje.

10. Balada »Jelen«, 31 stih. Mladi junak, uspoređen s jelenom, ubijen je iz zasjede. Ptice i djevojke oplakuju njegovu smrt.

11. Lirska pjesma »Róže«, 16 stihova. Djevojka koja uzalud očekuje dragog uspoređena je s ružom koja vene.

12. Naivna refleksija »Žežhulice«, 11 stihova. Nagađa se zašto ne možemo imati vječno proljeće.

13. Elegija »Opuštená«, 14 stihova. Sirota djevojka bez živih rođaka plače jer joj je dragi »uzet« (da li u vojsku, ili u ropstvo, ili samo njoj »otet«?).

14. Elegija »Skrivánek«, 16 stihova. Djevojčin dragi je »uzet« u kamenu kulu (u zatvor?) a ona želi pero i pergamenu da mu napiše pismo i da mu ga ševa odnese.

15. Fragmenat jednog stiha nazvan »Vrana«.

1817. J. Kovar našao je RZ u dvorcu Zelená Hora; da zaštiti i svoju egzistenciju i same rukopise od njihova zakonitog vlasnika, poznatog neprijatelja mladog češkog narodnog preporoda, Kovar je anonimno poslao svoj nalaz poštom Narodnom muzeju u Pragu g. 1818.

Rukopis sadrži:

1. Fragmenat »Snemy«, 9 stihova. To je završetak pjesme koja tumači kako treba biti izabran novi »vladyka« nakon smrti prijašnjega.

2. Nepotpuna saga »Libušin súd«, 112 stihova. Dva brata pravdaju se oko nasljedstva. Kneginja-svećenica Libuša, u proročanskom transu, presuđuje u korist mlađeg brata. Stariji je proklinje a ona na to abdicira.

Neki učenjaci misle da su stihovi »Snemy« završetak Libušina suda, a ne neovisna pjesma. No zašto bi pjesma počela s posljednjih 9 stihova i onda tek da slijedi pravi početak? To nisam uspio dokučiti.

1819. J. V. Zimmermann našao je u knjižnici praškog sveučilišta pergamenu s »Ljubavnom pjesmom kralja Većeslava« (Milostná písen krále Václava«, MPKV).

To je dosta tipična srednjovjekovna ljubavna pjesma (nepotpuna) koja bi bila osobito zanimljiva kad bi zaista bila djelo nekog kralja, bilo Vaclava I (1230-1253) ili Vaclava II (1283-1305). Međutim, na poleđini je nepotpuna verzija pjesme »Jelen« gotovo identična s onom u RK (br. 10), ali pisana starijim tipom slova.

Još nekoliko otkrića slijedilo je u nepravilnim razmacima:

1827. V. Hanka našao je u jednom primjerku »Mater Verborum« češke glose koje potvrđuju vokabular RKZ; taj primjerak došao je u muzej navodno u okviru poklona iz dvorca Breznice.

1828. V. Hanka našao je u Narodnom muzeju u Pragu rukopis »Ivanova evanđelja« (Evangelium Janovo«, EJ) koji potvrđuje vokabular RK.

1889. V. Rezníček i I. B. Mašek (1890) našli su »Uspomenu na Pribislava« (»Pamet Pribislavska«, PP) gdje se potvrđuje sudjelovanje jedne češke vojske pod vodstvom Jaroslava u borbi s Tatarima kod Olomouca kako opisuje RK.

1893. ili 1894. J. Peisker u Grazu kupio je jednu staru knjigu o evropskim dinastijama. Unutra je bio zalijepljen negativni otisak PV; Peisker je bio toliko siguran da je PV falsifikat da je taj otisak smatrao neukusnom šalom. No kasnije nije mogao naći tu knjigu, a nije se mogao sjetiti ni naslova knjige ni imena autora (Ivanov, 1969).

* * *

Češki su učenjaci s početka 19. st. prihvatili rukopise PV i MPKV kao zanimljive literarne fragmente, no to je bilo zasjenjeno neopisivo ljepšim sadržajem RKZ. Te pjesme dale su češkom narodnom preporodu na početku 19. stoljeća impuls narodnog ponosa koji je podigao narod u kulturnom i političkom rastu i vodio do konačne pobjede nad tlačenjem Habsburgovaca. Decenijama su češki rodoljubi, političari, pjesnici, dramatičari, slikari, kipari, povjesničari, arheolozi — a napokon i revolucionari — iz RKZ crpli inspiracije za svoju požrtvovnost koja je preobrazila jedan gotovo umirući narod s napola zaboravljenim jezikom i literaturom u ponosnog člana evropske kulturne i političke zajednice.

Suvišno je i govoriti da predstavnici vlasti u austrijskoj monarhiji nisu dijelili oduševljenje i udivljenje Čeha za njihov narodni preporod: za njih su Česi bili protudržavni elemenat koji hoće da razbije jedinstvo Carevine a RKZ duhovni izvor buntovništva. (Događaji na početku 20. st. pokazali su da zabrinutost Austrijanaca nije bila bez temelja.)

Tako je g. 1858. Päumann, šef policije u Pragu, pokrenuo anonimnu kampanju da diskreditira te rukopise (Roubik, 1930).[3] Njegova zamisao nije bila bez logike: kad bi rukopisi bili službeno proglašeni falsifikatima, pjesme bi bile podložne cenzuri, njihovo raspačavanje moglo bi se zabraniti i češko rovarenje protiv države bilo bi odsječeno od svoga duhovnog korijenja.

Taj plan je propao: Hanka je tužio klevetnika, dobio parnicu i činilo se da su rukopisi dobili službenu potvrdu.

Ali crv sumnje živio je i dalje. Lingvisti (Kopitar, 1839; Gebauer, 1886; Otruba i Repková, 1869; Komarek, 1969); povjesničari (Goll, 1886; Pekar, 1896, 1900; Meznik, 1969; Prochazka, 1969), i paleografi (Friedrich, 1914; Hruby, 1917; Fiala 1969) stalno su pronalazili anomalije koje su činile sumnjivom tvrdnju da rukopisi potječu iz 10-14. stoljeća. A g. 1886. pokrenuta je nova kampanja protiv rukopisa. Odjek te kampanje bio je neopisiv: ne samo učenjaci nego i čitav narod podijelio se u dva tabora: »protivnici« i »branitelji«, pa je češka nauka proživljavala svoje najmučnije dane.

Nećemo opisivati metode koje su jedan i drugi tabor upotrebljavali pod izlikom učenjačke polemike. Danas je najveći dio tih argumenata ionako bezvrijedan. Ali nakon svega, iz otrova je izraslo dosta dobrih i solidnih dokaza. »Protivnici« su dokazali, izvan svake sumnje, da materinski jezik pjesnika nije bio češki jezik 10-14. stoljeća; da su lingvističke anomalije u rukopisima međusobno povezane, a nema ih, ili su rijetke, u autentičnim češkim srednjovjekovnim izvorima (Flajšhans, 1930); da se nekoliko tih netočnih i anomalijskih forma može naći u spisima Hanke objavljivanima prije otkrivanja rukopisa (Mareš, 1931); da oblik stihova, pa čak i stil nekih pjesama, podsjeća na hrvatske ili srpske narodne junačke pjesme, dok u srednjovjekovnoj češkoj literaturi nemaju paralele (Dolansky, 1968); da se mnogim lingvističkim anomalijama mogu naći tragovi u hrvatskim, srpskim ili crkvenoslavenskim izvorima više nego u češkima; da su u tekstu napravljeni mnogi ispravci, često mijenjajući mlađi oblik u stariji (Gebauer, 1876); da su rukopisi palimpsesti: RZ je pisan preko prijašnjeg prepisa »Codex Gratiani« i prepisa tzv. Astronomskog rukopisa (Ivanov, 1970); da su PV, MPKV i EJ pisani nekom vrstom boje a ne tintom (Tomek i dr., 1887); da pisar nije bio vičan tom tipu slova i da nije poznavao sistem standardnih kratica za to pismo (Hruby, 1917; Fridrich, 1914); da neka slova podsjećaju na ćirilicu (Hruby, 1917); da je pozlata inicijala rađena amaterski loše (Ivanov, 1970); da ima povijesnih i zemljopisnih nedosljednosti u tekstu, što sugerira kasniji izvor (Pekar, 1890, 1896, 1900); a ponajviše da su pjesme neusporedivo ljepše od ičega što je do nas došlo iz razdoblja prije preporoda. Dodaj tome čudne okolnosti oko otkrića tih rukopisa i »protivnici« su došli do zaključka *da rukopisi nisu iz 10-14. stoljeća kako bismo trebali vjerovati prema jeziku i pismu.*

S druge strane »branitelji« su našli jednako snažne argumente protiv tvrdnje da rukopisi potječu iz recentnog, nedavnog doba (Kopecky, 1969): kemijske analize (Tomek i dr., 1887; Belohutek, 1887); metode rendgenskog fotografiranja u svim vrstama zračenja (Vojtech, 1930) pokazale su da su i pergamene i tinta mnogo starije od 1817. te da su tinta i pergamena bile u kontaktu stoljećima (Mareš, 1931); Kovarev opis promjena koje su se pojavile kad je počeo čistiti RZ gotovo je nemoguće izmisliti; Hanka i ostali prvi proučavatelji krivo su shvatili tekst — ispravne verzije pronađene su metodama koje su nastale desetljeća nakon otkrića (Tomek, 1859); pjesme sadrže lingvističke, paleografske, povijesne i zemljopisne podatke koji nisu bili poznati na početku 19. st. (Brandl, 1878; 1879; Flajšhans, 1930; Fiala, 1969); Hanka je toliko poznavao srednjovjekovni češki jezik da ne bi napravio neke greške koje su učinile sumnjivom starost rukopisa; ali iznad svega, niti Hanka niti bilo koji češki pjesnik s početka 19. st. nije bio dorastao tome da stvori poeziju takve ljepote, veličanstvenosti i šarma. U stvari, češki jezik oko 1817. nije još bio adekvatan medium za takav pothvat. Dodavši svemu činjenicu da je kampanju pokrenula austrijska tajna policija (Roubík, 1930; Špet, 1967; Kočí, 1969), i »branitelji« su došli do zaključka *da pjesme ne mogu biti falsifikat iz 19. stoljeća* (Mareš, 1931).

3) Da izbjegne prevelik broj bilježaka, autor navodi u zagradama samo prezime pisca i godinu izdanja. Time se lako identificira djelo u popisu literature na kraju članka.

Do ove točke logika je jednog i drugog tabora bez prigovora. Mogli bismo očekivati da će se oba tabora naći zajedno i onda potražiti autora i vrijeme postanka negdje između ove dvije krajnosti. Ali sanjar, koji bi se nadao ovakvom jednostavnom, logičnom i znanstveno opravdanom pristupu, ljuto bi se prevario. Umjesto toga i jedan i drugi tabor odlučili su da ne uzimaju u obzir nikakve dokaze koji bi se protivili njihovom uvjerenju te ponavljaju ad nauseam svoje vlastite argumente. »Protivnici«: da su »dokazali« opet i opet kako je rukopise isfabricirao Hanka, a tko u to ne vjeruje da je slaboumni poluintelektualac koga profesionalci ne mogu uzeti ozbiljno. A »branitelji«: da su isto toliko puta »dokazali« kako su te pjesme najstarije literarne dragocjenosti svih Slavena a tko u to sumnja taj je izdajica koji je prodao svoju domovinu Nijemcima za trideset srebrnika.

Zašto su češki učenjaci upali u taj ćorsokak i zašto nisu kadri iz njega izaći?

Mislim da postoji dovoljan razlog: kroz gotovo dva stoljeća bili su razapeti između dvije svete vjernosti. S jedne strane vjernost prema borbi svog naroda za opstanak u zvjerinjaku svih apokaliptičkih nemani koje su pljačkale zemlju, upropastile njeno bogatstvo te — često pod izlikom »donošenja kulture« — ubijale njihove intelektualce, iskorijenile centre više kulture i ukinule duhovnu slobodu. S druge strane vjernost prema istini, ma koliko bila bolna.

No, gledano sa strane, ova borba čeških učenjaka doima se kao bura u čaši vode. Napokon, narod koji je preko tisuću godina preživljavao po dvije invazije u svakom stoljeću vjerojatno može nadživjeti sve barbare, a istina, uostalom, ne mora biti uopće bolna.

Dakle: treba se smiriti, ispitati činjenice i konstruirati »model« postanka rukopisâ koji ne bi bio u sukobu s očito utvrđenim dokazima.

Ako sad ponovo pogledamo početni problem: »Jesu li RKZ autentična starinska literarna dragocjenost — ili su falsifikat iz 19. stoljeća?« — očito je da je pitanje opterećeno predrasudama. Stoga, umjesto nastojanja da damo ispravan odgovor na neispravno postavljeno pitanje, pokušajmo preoblikovati pitanje u niz korektnih, znanstvenih pitanja:

1. Kakve se vrste pjesama nalaze u tim rukopisima; kakav je njihov duh, njihova forma, njihova namjena?

2. Koje je vrijeme i mjesto događaja opisanih u pojedinoj pjesmi; podrijetlo sadržaja priče; podrijetlo pjesme kakvu sad imamo; podrijetlo pergamene?

3. Što možemo saznati o pjesniku ili pjesnicima, o spolu, starosti, narodnosti, vjerskoj pripadnosti, obrazovanju, zanimanju, obiteljskom stanju, o motivima koji su ga naveli da napiše pjesmu ili pjesme?

4. Slična pitanja o pisaru rukopisa.

5. Što stvarno znamo o faktima otkrića; koje su motive mogle imati umiješane osobe da su tako postupale; koji su još predmeti zajedno pronađeni?

I tako dalje.

Baconovom metodom, Aristotelovom logikom i Occamovom oštricom pokušajmo pronaći model odgovora koji bi bio najvjerojatniji.

S takvim osnovnim stavom počeo sam proučavati problem RKZ pred desetak godina. Moja analiza sastojala se u tome da sam utvrđene nalaze stručnjaka za određena područja prihvatio doslovno; da sam odijelio fakte od interpretacija; da sam isključio modele rješenja koji su u sukobu sa solidno ustanovljenim faktima; da sam konstruirao novi »model« u formi nekoliko rezultata koji su zatim konfrontirani s utvrđenim dokazima.

Rezultat br. 1: RKZ bili su napisani za nekog velikaša iz obitelji Šternberk uglavnom kao apoteza herojskih djela njegovih pređa. Da svom djelu dodaju starinski prizvuk pjesnik i pisar teksta oponašali su jezik i tip slova koji su u njihovo doba već bili starinski.

Dokazi (usp. Krejči, 1974): Postoji samo po jedan primjerak rukopisa. Nigdje nema spomena bilo koje pjesme iz RKZ u ostaloj češkoj literaturi srednjega vijeka (Flajšhans, 1930). Jaroslav je glavni junak RK. A Jaroslav ze Šternberka kao pobjednik Tatara bio je posebno poštovan u familiji Šternberk. U dvorcu Šternberk nad Sazavou njegov portret je na prvom mjestu u galeriji (Otto, 1888). U dvorcu Zelená Hora, koji je bio u vlasništvu Šternberka nekoliko puta između 1471-1731, nalazi se glasovita freska koja prikazuje bitku s Tatarima točno onako kako se opisuje u RK (Ivanov, 1969). Godine 1694. obitelj Šternberk kupila je Častolovice (Palacky, 1825) gdje druga slika prikazuje tatarski tabor s vračima koji proriču ishod bitke (Mareš, 1931; Otto, 1888; ipak, prema Ottu, branitelj Olomouca bio bi Zdeslav, a ne Jaroslav!). Druge historijske osobe kao Vihon Dub i Beneš Hermanóv bili su u srodstvu s Šternberkovima: Berkové s Dube držali su tvrđu Šternberk nakon husitskih ratova; ime Beneš pojavljuje se u obitelji Šternberk 1267; Aleš ze Šternberka († 19. III. 1455) oženio se s Eliškom s Dubé.

Barem dva muškarca i jedna žena izgledaju vjerojatni kandidati (kao mecene RKZ): Ladislav († 18. XI. 1521) i Václav Jirí (oko 1681) bili su vrlo obrazovani. Ladislav je držao Zelenu Horu, dao je prepisati Evanđelja 1505, a zbog poznavanja zakona obnosio je najviše službe od 1507. do smrti. Václav Jirí, uz visoku naobrazbu, imao je poseban interes za povijest svoje obitelji i sam je izradio rodoslovlje. Lidmila Benigna z Ričan († 1672), žena i udova Vojtecha Ignáca ze Šternberka (koji je bio ranjen u bici sa Švedima i umro 9. IX. 1648) bila je vlasnica Zelene Hore, smatrali su je mudrom i obrazovanom te je nakon smrti muža upravljala obiteljskom imovinom (Otto, 1888; Palacky, 1885).

Jezik je pjesma bogat, kićen, gotovo čist od germanizama, kakvog nalazimo u 16. i 17. stoljeću, ali različit od jezika u 14. st. kao i u početku 19. st. Mnogi anahronizmi (Goll, 1886-a, 1886-b; Pekar, 1890, 1896, 1900; Nejedly, 1906) sugeriraju da su pjesme kakve sad imamo, nastale dugo vremena nakon događaja koje opisuju. RKZ sliči na Hájekovu kroniku premda jezik i slova oponašaju razdoblja; postoje sličnosti između RK i RZ što sugerira istog autora i istog pisara (Flajšhans, 1930). Razlike u gramatici, pravopisu, poetskoj formi i duhu sugeriraju da se autor služio starijim predlošcima iz različitih epoha (Brandl, 1978; Mareš, 1931). Pjesnik nije pisao na svom materinskom jeziku: upotrebljavao je imperfekt umjesto aorista, neispravne oblike za 2. i 3. osobu sing. prezenta, arhaične gen. pl. na —ia; slovački oblik zamjenica, neispravan oblik lokativa, neispravan particip itd. (Flajšhans, 1930); upotrebljavao je supstantivni neodređeni oblik pridjeva, bilo iz neznanja ili pjesničke slobode.

Pisar je pravio mnoge pogreške, često je ispravljao noviji gramatički oblik u arhaičniji (Gebauer, 1870; Mašek, 1876); služio se starim pergamenama da mu produkt izgleda starinski; koristio je neke prijašnje inicijale i mijenjao druge da ih prilagodi svome tekstu (Ivanov, 1969; 1970); imao je teškoća s pisanjem slova na koja nije bio navikao, a osobito s kraticama (Friedrich, 1914; Hruby, 1917). Pergamena RK ima pregibe koji su nastali u razdoblju između pisanja

prvotnog teksta i teksta RK. Kako je bilo nezgodno pisati preko tih pregiba, pisar ih je djelomično izbjegavao tako da ima praznina između slova koja su trebala biti zajedno a djelomično su nastale sitne mrlje gdje je oštećena pergamena u pregibu upila tintu. Na prva dva lista pregibi su toliko oslabili pergamenu da su se stranice potrgale duž pregiba, tvoreći tako »trake« (Ivanov, 1970; Gebauer, 1889-a, 1889-b). S tim u vezi Gebauer tvrdi da fragmenti na trakama nisu dijelovi čeških riječi i prema tome nisu dio pjesme; međutim je Rutar (1966) kompletirao tekst.

Rezultat br. 2: Autor pjesama u RKZ nije bio Čeh; bio je Hrvat ili Srbin, doseljenik koji je možda izbjegao iz svoje domovine pred najezdom Turaka, možda sa svojim roditeljima[4] ili rodbinom; dobio je utočište u dvorcu Šternberka u Moravskoj; stekao je klasičnu naobrazbu[5] pa je kao stariji čovjek, bilo iz zahvalnosti, bilo po narudžbi, napisao te pjesme da proslavi pređe svojih dobročinitelja. Pjesnikovo poznavanje srednjovjekovnog češkog jezika bilo je dobro, ali stručnjak može prepoznati njegove teškoće. Isto tako pisarovo poznavanje starinskog tipa slova, pravopisa i kratica bilo je dobro, ali nesavršeno.

Dokazi: Između 1400. i 1500. Turci su zavladali većim dijelom balkanskog poluotoka. Obrazovaniji i bogatiji bježe pred njihovom najezdom. Bijeg u češko kraljevstvo mogao je biti prikladan izlaz. Husitski bastion Jurja od Podjebrady mogao je bjeguncu gledati neusporedivo snažno utočište, gdje vlada vjerska sloboda, gdje se govori sličan jezik i gdje se ne boje nikakvog neprijatelja.

Općeniti stil pjesama podsjeća na hrvatske, srpske pa i grčke analogije: junaci RKZ ne vode ratove napada i osvajanja, nego samo obrane, često očajničke. Sam pjesnik i njegovi junaci ne upuštaju se u ubijanje preko granice nužnoga — s izuzetkom Zaboja — a *hybris* postoji samo kod neprijatelja. Stih, deseterac bez sroka, uobičajen je u hrvatskim i srpskim narodnim junačkim pjesmama dok je u češkoj poeziji rijedak (Goll, 1871). Mnoge od ovih pjesama vrlo su slične pjesmama koje je sakupio Kačić i drugi (Kopitar, 1839; Flajšhans, 1939; Dolansky, 1968).

RKZ nemaju ništa zajedničko s pronađenom starom češkom literaturom; čini se da međusobnih utjecaja nije bilo. Neologizmi u RKZ prijevodi su latinskih i grčkih ekvivalenata, dapače nekih Homerovih epiteta (Marchant i Charles, 1952; Berry, 1958; Autenrieth i Keep, 1877), npr.:

hlasonosna obet	— hostia vociferationis
letadlo	— volatile

4) O tom nema nekih pozitivnih indikacija, nego se ta mogućnost izvodi iz činjenice da je pjesnik naučio stari češki jezik tako dobro da je na njemu mogao pisati pjesme. Obično u kasnijim godinama malo tko može tako dobro naučiti strani jezik. Ali ako je u Češku došao kao dijete i tu se školovao, roditelji bi podržavali vezu s tradicijom deseteračkih narodnih pjesama iz stare domovine. A ako je došao kao već školovan mladi čovjek, mogao je narodne pjesme i sam dovoljno poznavati.

5) Klasična naobrazba pjesnikova prilično je očita (kako se dalje pokazuje primjerima), jedino možemo nagađati kada je i gdje tu naobrazbu stekao. Ipak se čini manje vjerojatnim da bi ga neki od Šternberka poslali na skupo i dugotrajno školovanje jer je, koliko god bili »plemeniti«, teško vjerovati da bi slali na školovanje stranca izbjeglicu, a ne nekog domaćeg đaka. A s druge strane čini se mnogo vjerojatnijim da bi uzeli u službu nekog već školovanog da im sređuje arhiv i vodi kancelariju. I baš obavljajući taj posao mogao je poprimiti iz starih spisa arhaične izraze koji se već tada u češkom jeziku nisu više upotrebljavali.

No ako je pjesnik došao kao već klasično naobražen mlad čovjek, onda je očito bio s hrvatskog katoličkog područja odakle su mnogi studirali na zapadnim sveučilištima. Lako je moguće da je nekom sposobnom mladom čovjeku dok je tamo studirao rodna kuća uništena od Turaka i nije se imao kamo vratiti pa je pošao u Češku, možda s nekim Čehom koji je bio na istom sveučilištu. Ali mogao je poći tamo i bez obzira na Turke. Humanistički obrazovani ljudi u to doba osjećali su se kod kuće u čitavoj Evropi. Tako je npr. Dubrovčanin Marin Držić studirao u Sieni a neko vrijeme bio u pratnji grofa Roggendorfa u Beču. Splićanin Jurjević (Georgiceus — izdao 1629. »Nasljeđuj Krista« u hrvatskim stihovima) studirao je u Grazu a bio je kao pravnik i diplomata u službi Ferdinanda II.

tvrdost nebes	— firmamentum
varyto	— barbiton (Hor. Carm. I, 1, 34)
veleslavny	— megaklees
velebyster	— megatharses, megalodóxos
lepotvorní	— kallímorphos
u Vlaslava suci — analogija:	— hoi amphi Kyrou (Xenoph. Anab.)
zlatostvúci	— hrysenios
strebropeny	— argyrodínes, argyrorrytes
zlatopesky	— hrysóbolos
zlatonosny	— hrysophóros
pravdodatny	— diképhoros
pravdozvesten	— alethómantis
vekožizny	— aeízoos

Zaista, dramatična scena Chrudoševe kletve (RZ, 91-94):

Vstanu Chrudoš ot Otavy krivy
žleč se jemu rozli po útrobe,
triasechu se lutostiu vsi údy,
machnu rukú, zarve jarym turem ...

posve je slična sceni Agamemnove srdžbe na Kalhasa (Ilijada, I, 101):

E toi hó g'hòs eipòn kat'ar' hézeto toisi d'anéste
heros Atreídes eyry kreíon Agamémnon
ahnymenos; ménεos de méga phrénes ámphi mélainai
pimplant', ósse de hoi pyrì lampetáonti eikten
Kálhanta prótista kak' ossómenos proséeipen.[6]

I Chrudoš i Agamemnon osjećaju da je njihov ugled povrijeđen proročanstvom, oba ustaju, oba istresu svoj bijes na proroka. Agamemnonovo srce pocrni i ispuni se srdžbom a oči mu bljeskaju kao vatra, dok se Chrudošu žuč izlije u utrobu, a svi mu se udovi tresu. No meni se čini interesantnim da Homer uzima izraz *ahnymenos* radije nego *orgíllos, kotéeis* ili *thymoplethés:* čini se da su se obojica manje brinula zbog gubitka a više zbog poniženja.

Aj, ta otvrže Záboj ščít,
i v ruce mlatem i druhoj mečem
tako i v prieč prorâže drâhy u vrazech.
I by úpeti vrahóm
i by ustúpati vrahóm.

Tras je hnaše z bojište,
Strach z hrdl jich vyráže skrieky.
Koni rechce vešken les.

sa sličnim mjestom u Ilijadi, XXI, 15-21:

Autàr ho diogenès dóry mèn lipen autou ep' óhthe
kekliménon myríkesin, ho d'ésthore daímoni isos,
phásganon oìon éhon, kakà dè phresì médeto érga,
typte d'epistrophάden ton dè stónos órnyt' aeikès
dori theinoménon, erythaineto d' haímati hydor.[7]

Zaboj je nemarniji: on naprosto odbaci štit od sebe, dok Ahil svoje koplje nasloni na stablo, i to ne bilo koje, nego baš na tamarisk. No ostalo pokazuje dosta paralela. Jedino se u ovoj sceni Zaboja ne nalazi ekvivalent za *epistrophάden* nego u »Oldrich«, 134; »Beneš« 66 i 68; te »Záboj« 207 i 241.

Običaj da se predmet apoteoze uljepša može se također ilustrirati prema antiknim izvorima. Horacije (Carm. I, 1) piše:

»Maecenas atavis edite regibus ...«

Moji dokazi bili bi još jači da sam mogao pronaći neku vezu roda Šternberk s rodom Depoltic koji su tvrdili da vode podrijetlo od legendarnog Neklana koji je u RK opisan kao hrabar ratnik (u češkim sagama naprotiv neodlučan i kukavica). No moje istraživanje da pronađem neku vezu između ta dva roda bilo je dosad uzaludno.

Kao grčki utjecaj osobite vrsti moglo bi se uzeti tajno glasanje na Libušinu dvorcu; to je nepoznato u Evropi a podsjeća na atensku demokraciju.[8]

Lingvističke anomalije navedene su ranije. Spomenimo usput da se imperfekt uzima mjesto aorista (premda se toga nađe i u autentičnim dokumentima); imperfekti su kontrahirani (no toga ima i u autentičnoj »Legendi sv. Franje«); često stoji -ie umjesto -i (ali nalazimo to i u Legendama sv. Franje i sv. Katarine); završeci nekih padeža podsjećaju na oblike iz 12. stoljeća (toga ima i sad u slovačkom jeziku); završeci nekih glagola su nekorektni (slično se nađe u nekim autentičnim dokumentima i u dijalektima); neki su participi neispravni (no ima toga u »Legendi sv. Katarine«); RKZ često uzima supstantivni neodređeni oblik pridjeva, ali se i u sadašnjem češkom jeziku nalaze u nekim idiomima kao *z plna hrdla* ili *s čista jasna* (nebe uderil blesk) i slično. Prema tome oblici koji se nalaze u RKZ često su neobični, ali nisu jedincati. Osim toga neki od tih oblika nađeni su u crkvenoslavenskim izvorima, drugi u staroj Panonskoj legendi sv. Metoda (nepoznatoj u vrijeme otkrića RKZ). Mnoge riječi nisu pronađene u starim češkim izvorima, ali su česte u hrvatskom, srpskom, crkvenoslavenskom ili ruskom. Ima slučajeva da stoji dativ u posvojnom značenju.[9]. Mnogi gen. sing. m. r. završavaju na -a umjesto -u. Mnogi prilozi završavaju na -o, umjesto -e. U pjesmama nalazi se palilogija, česta u hrvatskom ili srpskom a rijetka u češkom, itd.

I pisanje imena Csmir na pojedinim mjestima znatno varira kao da ga je bilo teško pisati osobi stranog podrijetla.

U ovom kontekstu, suprotno analizi Dolanskog (1968), meni se čini da bi *Zaboj* mogao biti južnoslavenskog podrijetla i da bi to bila slobodna obrada Dukljaninove »U ravnici grada Bara«:[10] ne samo da sliči upotreba konjice i dvoboj vođa nego i imena

6) U prijevodu T. Maretića:
Tako im rekavši sjedne, a med njima onda se digne
Junak Atrejev sin Agamemnon, silan daleko,
Zlovoljan, njegovo srce veoma se napuni gnjeva
Mračno, a oči ognju žarkovitu budu mu slične.
Najprije pogleda ljuto na Kalhasa ovo mu veleć:

7) U prijevodu T. Maretića:
Tako Ahilej Ksantsku rijeku dubokih vira
Napuni — da sve šumi — mješovito konj'ma i ljud'ma,
Tada ostavi koplje na obali Zeusov potomak
O drvo metljikovo nasloniv ga, u vodu skoči
S mačem, na boga nalik, u duši radeć im o zlu;
Sa svih strana stane ubijati, grdno zakreče
Mačem klani junaci, i sva se zakrvavi rijeka.

8) Tajno glasanje ne mora biti utjecaj stare Atene. Ako nije bilo poznato u tadašnjoj Evropi, bilo je u vijećima Dubrovnika i drugih naših gradskih općina. Pa i seljačka republika Poljica birala je kneza tako da bi kandidati prostrli svoje kabanice a birači bi bacili okrugli kamen na kabanicu onoga kojeg hoće za kneza.

9) Posvojni dativ dolazi u hrvatskom i latinskom: Meni je ime Marko — Mihi nomen Marcus.

10) Usp. Kronika popa Dukljanina, izd. MH.

Ludek — Ljudevit; Slavoj — Vojislav
pa čak i čitavi izrazi kao: *Aj, bratrie, bozi ny vicestviem darichu — jer će ih Bog svemogući predati u ruke naše.*

Usput da spomenem, latinski tekst Dukljanina nalazi se u Narodnom muzeju u Pragu: da li bi bilo pretjerano zamisliti da bi taj tekst došao u Češku kao vlasništvo našeg hipotetskog pjesnika?

Događaji, običaji, osobna i geografska imena slažu se s verzijom Hajekove »Kronike«, ali se razlikuju od verzije koja bi odgovarala epohi pojedinog događaja. Tako svećenica Libuša vlada nad teritorijem koji nije bio pod vlašću Premislove dinastije sve do 11. i 12. stoljeća. RZ spominje Truta a on pripada sagi koja datira iz 13. stoljeća. Opis vijeća staraca u RZ sliči na *potaz* kako ga opisuje Viktorin Kornel ze Všehrd (Mareš, 1931). Hipotetična tatarska princeza zove se Kublajevna, a to je anahronizam, jer je bitka kod Olomuca bila 1241. ili 1253. dok je Kublaj-kan došao na prijestolje 1256.[11] U »Jaroslavu« je zbrka s imenima »Hostyn«, »Hostajnow« (?) i »Svaty Kopeček« kroj Olomouca. Opis opsade Kruvojeve utvrde odgovara metodama koje su Slaveni upotrebljavali za opsade Soluna (Niederle, cit. kod Mareša, 1931) te Hrvati kod opsade Praga 1757 (Hradčanski, citiran kod Mareša, 1931), ali su bili nepoznati u češkoj povijesti. Progon neprijatelja kako je opisan u pjesmi »Zaboj« bio bi nemoguć za Čehe koji nisu imali toliki broj konja, ali lak za Hrvate koji su već u 10. st. imali 10.000 konjanika (Mareš, 1931). Poganska žrtva junice u pjesmi »Neklan« nije ispravna (Česi bi žrtvovali magaricu), ali se slaže s Homerom. Praksa sprovoda nedosljedna je: u »Neklanu« je spaljivanje, kako su običavali poganski Česi, ali u »Zaboju«, »Jelenu« i »Opuštená« pokapa se u zemlju kako je kod Južnih Slavena i kasnije kod krštenih Čeha (Daneš, u rkp.). U pjesmi »O pobití Sasíkov« stihovi 33: »Shlučechu se kmetši ludé« i 35: »však za oružie jme cep« podsjećaju na husitske ratove (Daneš, u rkp.).

Mnogo diskusije i kontroverzije bilo je o opisu bitke u pjesmi »Oldrich« (Mareš, 1931). Ja bih ovdje ustvrdio da su tu nastale dvije pogreške u tekstu. Prvo, stihovi 27 i 28 umjesto:

»s hóry dolóv. Ticho, všetichúnko.
V tichej Praze chytro pokrychu se...«

trebali bi glasiti:

»Ticho, všetichúnko v tichej Praze.
S hóry dolov! Chytro pokrychu se...«

tako da bi stih 27 bio završetak opisa scene ranog jutra prije bitke a zatim slijedi dramatično pričanje o pripremi za juriš.

Druga pogreška mislim da je u stihu 31: umjesto »otvori mu bránu pres Vltavu« trebao bi glasiti: »Otvori mu bránu pred Vltavu«. Kako znamo, vrata su na zgradama a ne preko rijeke. Gradska vrata koja se ovdje spominju vjerojatno su ona sporna Južna vrata, koja je iskopavao ing. Fiala g. 1930. a provjerio Ivanov (1969) prema ilustraciji u Schedelovoj »Kronici« iz 1494. Borba se vodila na pokretnom mostu »gradskih vrata prema rijeci Vltavi« do kojeg su se Oldrich i njegovi vitezovi došuljali prije zore s brežuljaka jugoistočno od tvrđe. To čini i opis same bitke vjerojatnijim: »Vskočí knez na most, sedm vladyk za ním« može biti lako ako je to pokretni most na gradskim vratima, ali bi bilo teško kad bi to bio most preko rijeke Vltave. Značilo bi da bi Oldrich i njegovi vitezovi bili u rijeci i iz vode trebali skočiti na most, bilo da je bitka usmjerena prema tvrđi na zapadnoj obali (Palacky, 1848, str. 69) ili prema gradu na istočnoj obali (Goll, 1886-a b); ti ratnici mokri do kože možda bi pružali interesantan prizor, ali teško da bi bili opasni poljskoj vojsci u tvrđi.

11) Ime Kublajevna ne mora biti anahronizam jer je Kublaj-kan prije nego je došao na prijestolje kao veliki kan mogao kao princ i general sudjelovati u ratovanju u Evropi. No pjesnici su uvijek rado uzimali imena koja su poznato zvučala.

Dalje pozitivne podatke pruža paleografija (Kašpar, 1969; Fiala, 1969). Pisar je pokušavao imitirati stariji tip slova, ali je brkao različite tipove slova koji su postojali u razdoblju od 10. do 14. stoljeća (Friedrich, 1914). Pisar nije bio vješt standardnom srednjovjekovnom sistemu kratica: npr. uzima znak za *pre-* ili *pri-*, (»p« s prekriženim krakom), dok je standardno značenje u latinskim tekstovima bilo per-; to je doduše mogao biti utjecaj ruskog, gdje češko pre- postaje pere-: perebegat', perevalivat' perevodit' (Daneš, u rkp.).

Kratice na o i u za -eho, -emu datiraju iz 15. st., no pisanje i jezik pjesama nastoji stvoriti dojam kao da su iz 14. st. Slovo *s* slično je ćiriličkom što sugerira da je pisar na to pismo bio navikao[12] (Friedrich, 1914). češko rž piše se jedinstvenom kombinacijom a samo jednom kao rz; vjerojatno pisar nije bio navikao na taj glas (Daneš, u rkp.). Kao da je pisar stao i kolebao se prije pisanja toga slova. I česte promjene u načinu pisanja sugeriraju da pisar nije bio naviknut na taj tip slova (Hruby, 1917). Kombinacija -ia- spajana je ligaturom koja podsjeća na ćirilicu.

To nas dovodi do zanimljivog pitanja: je li ista osoba pjesnik i pisar?

Ja mislim da nije. Iako izgleda da su i pisar i pjesnik bili pod utjecajem hrvatsko-srpskih elemenata, pjesnik mora da je bio dobro upućen u češki jezik 13. i 14. stoljeća, dok je pisar bio navikao na pučki govor. Mislim da je to jedino prirodno obrazloženje tolikih brisanja (Gebauer, 1870; Mašek, 1876; Truhlar, 1886) u tekstu gdje je noviji oblik (poznat pisaru) naknadno izmijenjen u stariji oblik (na zahtjev pjesnika). To bi također razjasnilo kako je došlo do nekih pogrešaka koje sam pjesnik sigurno ne bi učinio: ponavljanje pet stihova u »Zaboju«, dvije nešto različite verzije »Jelena«, već spomenute dvije greške (po mom mišljenju) u »Oldrichu« itd.

Moguće bi bilo čak i to da su originalne pjesme, napisane oko 1500, bile prepisane u sadašnjoj formi oko 1610,[13] kad je nekom nepoznatom povjesničaru bio povjeren zadatak da napiše povijest roda Šternberk (Palacky, 1825, str. 283-286). Također je vrlo vjerojatno da ovo što mi sad imamo nisu ostaci *jedne* knjige (Ivanov, 1970), nego listovi koji nikad nisu ni bili namijenjeni da postanu listovi iste knjige. Možda su to bili uzorci od kojih je naručitelj trebao izabrati što mu se bude svidjelo; isto tako možda su to bili listovi na kojima se pisar vježbao u prepisavanju, ili čak odbačeni arci. Podatak na koji, koliko ja znam, nitko do sada nije obraćao adekvatnu pažnju jest redosljed stranica u RK: stranice 1-16 su 4 dupla lista koji čine četverostruki arak tako da su str. 1 i 2 na istom komadu pergamene kao i 15 i 16; 3 i 4 zajedno s 13 i 14; 5 i 6 s 11 i 12; 7 i 8 s 9 i 10. No nakon toga str. 17, 18, 19 i 20 čine jedan dvostruki list a zatim dolazi jedan dvostruki dupli gdje su str. 21-22 spojene s 27-28 a str. 23-24 spojene s 25-26. To je s knjigovezačkog gledišta vrlo neobičan raspored[14] za koji ja nalazim

12) Vanjska sličnost slova »S« sa ćiriličkim ne mora imati neku važnost. Nedavno sam dobio pismo jednog mladog učitelja Nijemca koji piše veliko »I« poput osmice — jednako kao u glagoljici. A siguran sam da on nema pojma o glagoljici.

13) Kasnije prepisivanje teško se može uskladiti s onim što je rečeno u prethodnom odlomku o ispravljanju novijih oblika u starinske na zahtjev pjesnika. Osim toga tiskanje postoji već preko 150 g. i proizvodnja papira je toliko porasla te nije vjerojatno da bi se itko oko 1600, mučio brisanjem pergamene da na njoj piše pjesme. Brisane pergamene tad često služe za uvez.

14) Vidljivo je da pjesnik i pisar nisu dobro poznavali ni češki jezik, ni sistem standardnih kratica, ni stručni način pisanja pa nisu morali znati ni pravila raspoređivanja stranica za uvezivanje.

samo jedno obrazloženje, tj. da postojeće pergamene ne potječu od jedne iste knjige.

3. rezultat: Svi su rukopisi bili preneseni u dvorac Zelená Hora. Tamo su bili sakriveni da se sačuvaju od pljačkanja za vrijeme tridesetgodišnjeg rata, ili da se sakriju od Inkvizicije, ili pak s oba razloga. Zajedno s tim pergamenama vlasnik je sakrio i neke druge kulturne dragocjenosti, npr. rukopis Zigmunda Pisara iz Domažlica koji sadrži dirljivu knjigu »Dcerka« od Jana Husa. Tu su ti rukopisi bili zaboravljeni dok ih, nešto prije 1817, nije pronašao F. Horčička koji je tada renovirao galeriju dvorca. Od straha da vlasnik dvorca, grof Jeronim Colloredo, ne bi te rukopise uništio, Horčička ih je nekamo potajno odnio. On je darovao rukopis Zigmunda Pisara praškom Muzeju. Ali onda, da ne bi upropastio svoju egzistenciju (jer tko bi uposlio restauratora koji odnosi vlasnikove stare pergamene?), on je raspodijelio te rukopise svojim prijateljima s uputom da insceniraju »otkrića«: jedno na godinu, i to u mjestima dosta daleko od dvorca Zelena Hora. (Jedino sa RZ njegov plan nije uspio: računovođa Kovar nije bio dosta oprezan kao Hanka, Linda i Zimmermann te je skupo platio svoju glupost.) Ovi prijatelji poznavali su tekstove rukopisa te su ih, nepažnjom, upotrebljavali u svojim djelima prije »otkrića«.

Dokazi: Kroz nekoliko desetljeća nakon bitke kod Bijele Gore sve su češke knjige sistematski spaljivane (Dobrovsky, 1792). Šternberkovi su dobili dvorac Zelena Hora 1471. i držali ga s prekidima do prvog dijela 18. stoljeća (Otto, 1888). Nekoliko članova roda Šternberk bili su husiti ili skloni husitizmu te stoga vjerojatni vlasnici rukopisa Zigmunda Pisara: Smil je bio jedan od potpisnika protesta 1415. a između 1426. i 1430. sudjelovao je u husitskim prodorima u sjevernu Češku, Meissen i Franačku. Njegova kći Kunka († 1449), prva žena kralja Jurja od Podebrady, bila je vjerna utrakvistkinja. Albert († 1521) i njegov sin Jan († 1544) bili su prijatelji Češke braće; Tuma Preloučsky g. 1511. posvetio je Albertu svoju raspravu o postanku Bratske zajednice. Aleš († 19. III. 1455) bio je katolik, ali je pomagao utrakviste i mnogo puta pokušavao pomiriti oba tabora. Zdenek († 4. XII. 1476) bio je poznat kao žestok protivnik kralja Jurja i osnivač »Zajednice Zelená Hora«, ali to je počelo tek od 1462; do tada je Zdenek bio odlučan pomagač husitizma i kralja Jurja (Palacky, 1848; str. 797 i 855). Napokon i Stepan Jiri († 1625) bio je utrakvist, ali dosta mlak; sudjelovao je u pobuni 1618. ali je promijenio stranku nakon bitke kod Bijele Gore. Njegov unuk Oldrich Adolf kupio je 1694. Častolovice gdje se nalazi slika tatarskog vrača koji proriče ishod bitke kod Olomouca.

Mnogi Šternberki isticali su se kao humanisti, sakupljači umjetničkih predmeta i istraživači rodoslovlja svoga roda. Osim već spomenutih Ladislava († 18. XI. 1521) i Kunke (1422-1449) tu je Václav Jiri († oko 1681) koji je sastavio genealogiju Holičke grane obitelji. Lidmila Benigna († 1672), udova Františeka Karla Matiáša, koji je poginuo 1648. u bici sa Švedima, bila je glasovita zbog svoje obrazovanosti i odličnog znanja latinskog na kojem se dopisivala s mnogim učenjacima koje je nadvisivala čistoćom i elegancijom stila (Palacky, 1825). Napokon, njezin sin Vojtech Václav bio je i učenjak, i čovjek izvanrednog umjetničkog ukusa. On je sagradio dvorac Troja u Pragu a također Palaču Šternberk koja je kasnije postala sjedište muzeja i galerija »Čeških patriotskih prijatelja umjetnosti« (čiji je i on bio član). On je u svojoj kući uzdržavao dvije obitelji umjetnika a zapošljavao je mnoge istaknute slikare, kipare i arhitekte. On i njegova žena, njegov brat Ignac Karel i njegov nećak Jan Josef utopili su se u brodolomu na rijeci Inn 25. I. 1719. i s njima je izumrla zelenohorska grana Šternberka.[15]

15) Možda je baš takav tragičan nestanak svih članova te grane obitelji Šternberk bio uzrok da su rukopisi bili zaboravljeni. U redovitom postupku prodavanja stari bi vlasnik pregledao i izabrao knjige i spise koje smatra važnim za sebe ili koje uz popis hoće prodati novom vlasniku. Ovako novi vlasnik nije ni znao što se u arhivu nalazi, a kad je doznao da u njemu ima čeških rukopisa, dao je sav arhiv spaliti.

Sve su rukopise »otkrili« prijatelji Horčičke ili prijatelji njegovih prijatelja (Ivanov, 1979, str. 500-565). Svi su rukopisi pronađeni u kratkom razmaku vremena, ništa slično nije pronađeno ni prije ni kasnije. RZ je pronađen u Zelenoj Hori. Hanka je »predvidio« otkriće MPKV (Mareš, 1931). Tri tjedna prije otkrića RK Hanka pita Dobrovskog u jednom pismu za značenje nekih starih čeških riječi koje su se kasnije pojavile u RK. Kapelan Sláma koji je proučavao povijest Jaroslava ze Šternberka živio je u Zelenoj Hori. Jedna freska u Zelenoj Hori prikazuje bitku s Tatarima točno onako kako je opisana u RK (Ivanov, 1979). Hanka prvi dan nakon »otkrića« RK piše Dobrovskom kako će Šternberki uživati jer jedna pjesma veliča njihova pretka. Kovar izvješćuje kako je tinta RZ pozelenjela kad je prašinu obrisao vlažnom spužvom. Jeronim Colloredo dao je spaliti svoj »Hausarchiv« a otjerao je iz službe Kovara, vjerojatno kad je doznao da rukopis RZ potječe iz njegova dvorca. Kovar je ostatak svoga života proveo u strašnoj bijedi i na koncu prosio hranu (Ivanov, 1969).

Linda nije nikad službeno izvijestio o svom nalazu PV. Isto tako kao urednik »Pražské noviny« čekao je sedam mjeseci da napiše nešto o RK, pa tada samo kratku obavijest.

Izvorište kampanje protiv RKZ bila je austrijska tajna policija (Roubik, 1930). Hanka nije želio tužiti Kuha zbog klevete, napokon su ga prijatelji na to natjerali, ali nije došao na raspravu, zastupao ga je odvjetnik. Velečasni Krolmus i vlč. Vorišek pisali su Hanki da će svjedočiti kako je RZ nađen u Zelenoj Hori ali Hanka im nije ni odgovorio na pisma (Ivanov, 1969). Puchmajer i Dobrovsky nisu uspjeli dešifrirati RZ a Hanka i Jungmann jesu, i to navodno za tri dana (Mareš, 1931). Ostatke tzv. Astronomskog rukopisa i Codexa Gratiani od kojih je pergamena bila upotrijebljena za RK našao je također Hanka zajedno s RK (Ivanov, 1970). »Humanisti« 16. i 17. stoljeća nisu imali mnogo respekta prema latinskim djelima srednjega vijeka i često su upotrebljavali pergamene sa starim latinskim tekstom kao korice za uvezivanje i slično.

Prema Ivanovu (1969, str. 500-565) Horčička je bio najbolji evropski autoritet u grafičkoj umjetnosti, u restauriranju starih slika i jedan od najboljih slikara portreta. Naslikao je portrete Hanke, Dobrovskog i prof. Cornova, pisca radnje »Jaroslav ze Šternberka, vítez nad Tatary«. Bio je oduševljeni češki patriot. Bio je nadzornik galerije grofa Rudolfa Colloredo od 1808. a često je radio za njegova brata Jeronima na Zelenoj Hori. Bio je vlasnik rukopisa Sigmunda Pisara, a nitko ne zna otkud ga je dobio. Na koncu ga je darovao praškom Muzeju gdje je i do danas. Hanka je iskoristio taj rukopis kad je izdavao Husovu »Dcerku«. Horčička je kazao vlč. Krolmusu »svoju tajnu«, tj. da mu je rekao vlč. Boubel kako je J. Kovar našao RZ u Zelenoj Hori. On je to također spomenuo Dundru, Dobrovskom i Palackom, ali nitko od njih nije to ozbiljno shvatio. On je također znao za Kovarevo anonimno pismo, ali spominje još jednu rečenicu »o drugom većem rukopisu« o kojem drugdje nema spomena. Horčička je navodno uvijek reagirao »na misteriozan način« kad god bi se diskutiralo o tim rukopisima. Premda je bio Hankin blizak prijatelj u ranije vrijeme (bio mu je kum na vjenčanju, ilustrirao je Hankin osobni prepis rukopisa, dopisivao se s njim na crkvenoslavenskom a Hanka mu je korigirao pogreške), kasnije je prekinuo veze s Hankom ili ih držao tajnima. Podjednako ni Hanka nije nikad spominjao Horčičkine ilustracije Rukopisâ, a na suđenju protiv Kuha Hanka je naveo da mu je kum bio Dobrovsky.

Napokon, unuk Horčičke preselio se u Graz, a baš je u Grazu Peisker oko 1893. ili 1894. našao negativni otisak PV u »jednoj staroj knjizi o evropskim dinastijama«. Ja pretpostavljam da je ta knjiga također došla iz Zelene Hore i da je to upravo ona ista knjiga u kojoj je Linda našao PV.

Ako su Rukopisi bili u rukama prijatelja Horčičke nekoliko godina prije »otkrivanja«, ne treba nas čuditi što je Linda iskoristio taj materijal za svoje

djelo »Zare nad pohanstvem« (Ivanov, 1969, 1970; Flajšhans, 1930); Klicpera za svoj »Blanik« (napisan 1812-13, izveden 1815); da Hanka čini iste »pogreške« u srpnju 1817. koje su se pojavile u RK 16. rujna i da su možda ti »nepravilni oblici« našli svoj put u pisanje Dobrovskog čak već 1809 (godinu dana nakon što je Horčička bio angažiran od grofa Colloredo). Ipak ne bih tvrdio da je Dobrovsky učestvovao u zavjeri; te »greške« mogle su ući u njegove spise po njegovim studentima.

Usput da napomenem, Hanka je također prije pronalaska RKZ činio iste greške u kraticama kakve su kasnije nađene u RKZ.

Eto, to su moji »rezultati« ili radne hipoteze te dokazi koji ih potkrepljuju.

A sad je red da iznesem dokaze koji se protive mome »modelu« rješenja.

Najteže tvrdnje iznijeli su Hruby (1917) i Sandek (1927) koji tvrde da je sve rukopise napisao Hanka. Hruby upotrebljava paleografske argumente, Sandek grafološke. Ako bismo povjerovali njihovim zaključcima, sva moja rasprava bila bi besmislena. No kako i najžešći protivnici traže pravoga krivca između Hanke, Linde, Horčičke, Jungmanna i ostalih a Fiala (1969) pobija Hrubyjevu tvrdnju (Sandeka i ne spominje), smatram da imam pravo riješiti Hanku optužbe da je sam bio pisar — zbog pomanjkanja dokaza.

Rieger (1972) misli da neki kriptogram u RK dokazuje kako je Smil Flaška z Pardubic bio »urednik« Rukopisa.

Kako ja ne znam ništa o srednjovjekovnoj kriptografiji, to pitanje ostavljam otvoreno.

Neki argumenti oslanjaju se na okolnosti: rukopisi su pronađeni u razdoblju kad je bila moda da se falsificiraju; neka geografska imena u RKP podsjećaju na mjesta u blizini rodnog kraja Hanke i Linde; Hanka i Horčička bili su osumnjičeni zbog drugih falsifikata (premda osim sumnje drugog ničeg nije bilo); ton pjesama podsjeća na romantizam s početka 19. stoljeća.

Na te argumente mogu samo reći: da su drugi »falsifikati« bili drugačije vrste (npr. Macphersonov epos bio je baziran na usmenoj predaji, original Igora navodno je bio uništen) ili su vrlo naivni kad se usporede s ovim; da je Češka malena zemlja i da se korijeni lokalnih naziva ponavljaju, tako da se mnoga tipična imena mogu naći u susjedstvu bilo čijeg rodnog mjesta; da romantizam nije stvorio one elemente koji čine RKZ sumnjivima: oni su u srcu svih pjesnika od prapočetka. Ta isto to nalazimo i kod Horacija (Carm. IV, 7):

Diffugere nives, redeunt iam gramina campis
arboribusque comae;
mutat terra vices et decrescentia ripas
flumina praetereunt.

Zatim ima argumenata baziranih na izgledu Rukopisa. Ivanov (1969) tvrdi da je kvaliteta »falsificiranja« na vrhuncu 1817. i da onda postepeno opada kroz 30 godina; da je pozlatu u RK radio neki diletant; da je pisar u RKZ koristio postojeće inicijale i majuskule, pa je da im se prilagodi, rastezao ili stiskao tekst; da je više tih sumnjivih dokumenata pisano nekom »bojom« koja se može oprati vodom; da gustoća inicijala opada, sugerirajući da je pisaru dodijao posao; da RK nije nikad bio dio neke knjige; da PV ima zelenu tintu koja pokriva sav tamno-smeđi tekst, dok je, prema Jungmannu, Linda popratio samo nejasne dijelove originalnog teksta (zelenog?) tamnom tintom, tako da bi zelena tinta trebala biti ispod tamnosmeđe.

Mnogo je vjerojatnije da su sporni rukopisi pronađeni zajedno, a da su nakadna »pronalaženja« inscenirana zbog razloga gore navedenih. Također je mnogo vjerojatnije da bi sam Horčička, koji je napravio oko 50 prekrasnih ilustracija za Hankin osobni prepis RKZ, lako mogao napisati rukopise mnogo ljepšim načinom, da ne bi toliko čuvao prijašnje inicijale i majuskule te da bi pozlatu dobro i stručno napravio. Problem boje umjesto tinte možda nije tako misteriozan: pisar je možda uzeo boju za privremene bilješke koje je kanio kasnije isprati.[16] A što se tiče PV, postoje uvjerljivi dokazi da rukopis koji sad imamo nije onaj koji je Linda imao pred sobom 1816 (Mareš, 1931, str. 29).

Ostaje još nekoliko pitanja. Da li je pozlaćivanje, crtanje voluta i plavo dekoriranje inicijala N u RK napravio netko poslije otkrića? Tko? Da li riječ »tabor« u RK znači kanovu konjicu (Mareš, 1931)? Da li »hrubá skála« u RK znači naprosto neku veliku stijenu ili je vlastito geografsko ime (Pekar, 1890, 1896)? Da li je samo slučajno što je nepotpuni stih 45 u RZ: »U uisegrade...« tako blizu nepotpunog stiha 49: »Due ueglasne deue...« a koji sadrži prvotnu riječ »psalmus« (Ivanov, 1970; a ne »Hanka fecit« kako je mislio Dolansky, 1899)? Da li je Linda napisao parodiju »Volmír«, pa ako jest, zašto?

Ja ne znam. Ne zna ni itko drugi, usprkos mnogim sumnjama prezentiranim sa strane nekih autora kao da su »dokazi«. Dokazi autentičnosti ili dokazi falsifikata, već prema stavu pojedinog autora.

Čitalac je primijetio da sam uglavnom izbjegavao izraze »krivotvorina«, »falsifikat« »varka« i slično. To su ružne riječi koje pretpostavljaju nepoštenje pjesnika i pisara. One ujedno otkrivaju stav pisca a zapravo oslabljuju argumente.

Imitacija nije nužno falsifikat. Carl Orff nije falsificirao srednjovjekovnu muziku za svoja »Carmina Burana«. Jeffersonov spomenik u Washingtonu nema »lažne« jonske stupove. Malo bi koji Čeh, bez obzira na svoj stav prema RKZ, upotrebljavao riječ »prevara« kad bi govorio o »gotičkom« završetku katedrale sv. Vida u Pragu, koji je sagrađen na kraju prošlog i na početku ovog stoljeća.

Žalosno je da je prekrasna poezija RKZ odbačena od čeških učenjaka. Možda je kriva hrvatska (ili srpska) baština koja je i samo djelo i autora Česima učinila stranim?

Nadajmo se da će to kulturno blago steći ljubav i poštovanje u svojoj južnoslavenskoj pradomovini.[17]

Preveo Ante Miličić

---

16) Svaki je skriptorij ili pojedini pisar proizvodio tintu sam za sebe prema više ili manje uspješnim receptima, pa ako sastav nije imao dovoljno vezivnog sastojka, tinta bi se lako isprala ili izblijedjela. Pa i RKZ su nastali, kao i drugi brojni palimpsesti, ispiranjem prijašnjeg teksta s pergamene.

17) Ovi rukopisi imali su odjeka i u našim stranama, osobito za vrijeme narodnog preporoda, ali i kasnije. Prijevod Slavka Zlatojevića (ćirilicom) objavljen je u Pragu 1851. a tako i prijevod Ignjata Brlića 1852 (izdanje Vaclava Hanke). U Zagrebu je 1854. izdan prijevod Ivana Trnskog. Zanimljivo je da Trnski u predgovoru spominje Zlatojevićev prijevod, ali ne zna za svog ilirca Brlića!

U Zlatojevićevu i Brlićevu prijevodu na 2. str. (nenumeriranoj) nalazi se litografski faksimil jedne stranice RK, početak pjesme »Neklan«. Stihovi su pisani *in continuo*, kao proza, i koliko sam na malom otisku mogao razabrati izgledaju ovako:

»Neklan kaze wstati kvoinie kaze kniezeciemi sloui p(rz)eciw Vlaslauu /wstachu voie wstachu kvoinie wstachu na kniezecie sloua p(rz)eciw Vlaslauu/...«

Ako tako poredamo prijevod Trnskoga:

»Davor na boj Neklan zove, kneževskijem zove slovom
Protiv Vlaslavu.
Usta vojska, na boj usta, na kneževsko usta slovo
Protiv Vlaslavu.«

To jako podsjeća na naše s t a r e b u g a r š ć i c e:

»Cvilu to mi cviljaše drobna ptica lastavica
Ona drobna ptica.«

Pa ako se može pretpostavljati da je Hanka znao naše deseteračke pjesme po kojima je »falsificirao« RKZ nije mogao znati za bugaršćice koje t a d n i s u b i l e p o z n a t e svjetskoj javnosti. Prve je objavio Giljferding (Petrovgrad 1859), zatim neke Bogišić (Dubrovnik 1868) te Miklošić (Volksepik der Kroaten, Wien 1870). — Vidi: Josip Kekez: Bugaršćice, Split 1978.

Bilo bi dobro kad bi netko tko pozna dobro naše narodne pjesme potražio paralele u pjesmama RKZ.

O RKZ pisao je Stjepan Radić (»Češki narod«, Zgb. 1910, str. 128) i Zvonimir Kulundžić (»Tragedija hrvatske historiografije«, Zagreb 1970, str. 103). Z. Kulundžiću zahvaljujem što me je upozorio na ove bibliografske podatke a molim čitatelje da mi jave ako znaju tko je još o tom pisao.

SUMMARY

It is proposed that the Czech manuscripts of Dvur Králové and Zelená Hora, as well as the other suspect manuscripts generally assumed to be forgeries produced by Václav Hanka around the year 1816 — 1817, are imitations of Croatian or Serbian national heroic songs; that they were written by a Croatian or Serbian poet who came to Moravia around 1500. after the Turkish invasion of his country; that the songs were an apotheosis of poet's patron, Ladislav ze Šternberka; that the manuscripts, together with some other literary and historical treasures, were transferred to the Zelená Hora castle around 1600; that they were hidden by the owner, and later forgotten; that they were accidentally found by the artist F. Horčička, some time before the year 1817 when he was renovating the Zelená Hora gallery; that Horčička spirited away all, or a part of the literary documents, for fear lest the owner intentionally destroy them; and that Horčička gave those manuscripts to his friends with orders to stage the discoveries, so that neither the documents, nor his own career would be in jeopardy.

ACKNOWLEDGMENTS

Although the present treatise is being presented under my name alone, it is a result of cooperation of many friends, helpers, co-workers and correctors. Some of them called my attention to facts and publications that I would have otherwise missed; others provided me with otherwise inaccessible literature; others questioned my reasoning and made me think harder. It is my pleasure to express my sincere »Thank you« to the following individuals:

Helen Ahrens, Elena Danešová, Marie Danešová, Aleš Frankenberger, Otakar Frankenberger, Eleanora Frankenbergerová, Jirí Krupička, Františeka Mandys, Richard Neugebauer, Alfred Rebensteiger, Helena Rebensteigerová, Jirí Rieger, Zdenek Rutar, František Schwarzenberg, Ivan Sviták, J. Šmatlák, Desmond Taylor, J. Valenta.

I further wish to express my gratitude to the Libraries of the University of Washington. Seattle, Washington; California State University, Hayward, California; University of California, Berkeley, California, Stanford University, Stanford, California, for granting me the privileges of a Visiting Scholar. To the Základní knihovna Č. S. Akademie ved, Praha, Czechoslovakia, and the Knihovna Národního muzea v Praze, Czechoslovakia, for lending me some of the rare literature pertaining to the problem. And to University of Puget Sound, Tacoma, Washington, for helping me secure all the information and bearing a major part of the not trivial cost of the project.

BIBLIOGRAPHY

EDITOR'S NOTE: Unfortunatcly our printers have not the special Czech letters.

AUTENRIETH, G. and KEEP, R., 1877, *A Homeric dictionary* for use in schools and colleges: Harper and Brothers, New York.

BELOHOUBEK, A., 1887, *O chemické a mikroskopické zkoušce RK:* Osveta, v. 17, no. 4, p. 374.

BERRY, G., 1958, *The classic Greek dictionary:* Follett Publishing Company, New York.

BRANDL, V., 1878, *Libušin soud.* Rozprava o námitkách, které prof. A. V. Šembera proti pravosti básne té učinil: Brno, nákl. vlasním, 32 p. 1879, *Obrana Libušina soudu:* K. Winkler, Brno, 175 p.

DANES, Z. F., 1978, *On the Authorship of RKZ:* (Abs.) program of the 10th International Meeting of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences, Cleveland, Ohio.

DOBROVSKY, J., *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur:* Czech translation by Benjamin Jedlička: Československy spisovatel, Praha, 1951, 188 p.

DOLANSKY, J., 1968, *Neznámy jihoslovansky pramen rukopisu Královedvorského a Zelenhorského:* Academia, Praha, 216 p.

DOLENSKY, L., 1899, *Hanka fecit:* Listy filologické, v. 26, p. 460.

EMLER, J., 1881, *Zpráva o lučebním prozkoumání rasur musejních Alexandreidy a Rukopisu Královedvorského: Časopis Musea království Českého,* v. 55, p. 137.

FIALA, Z., 1969, *O Rukopisech po stránce paleografické:* Rukopisy Královedvorsky a Zelenohorsky. Dnešní stav poznání. M. Otruba, ed. Sborník Národního muzea v Praze, Rada C, Literární historie, v. 13 — 14, p. 49.

FLAJSHANS, V., 1930, *Rukopisy královedvorsky a zelenohorsky.* Dokumentární fotografie. V. Vojtech, autor; prepisem a poznámkami provází V. Flajšhans. Česká grafická unie, Praha.

FRIEDRICH, G., 1914, Rukopisy královodvorsky a zelenohorsky po stránce paleografické· Národní listy, v. 54, no. 93, p. 17; ibid., v. 54, no. 120, p. 17.

GEBAUER, J., 1870, *Slovo o rasurách v Rukopise královedvorském:* Sborník vedecky Musea království Českého, v. 2, p. 113. 1886, *Potreba dalších zkoušek Rukopisu královedvorského a zelenohorského.* Athenaeum, v. 3., no. 5, p. 152. 1889-a, *Proužky Rpisu královedvorského,* dukazem jcho nepravosti. Dukaz pro každého a p. Maškovy námitky proti nemu: Athenaeum, v. 7, no. 2, p. 33. 1889-b, *Dodatek k »dukazu proužkovému« o RKém: Athenaeum,* v. 7, no. 3, p. 95.

GOLL, J., 1871, *O českém verši desetislabicném:* Časopis Musea Království Českého, v. 45, no. 3, p. 246. 1886-a, *Historicky rozbor básní rukopisu Královedvorského::* Oldricha, Beneše Hermanova a Jaroslava: Athenaeum, v. 3, p. 422. 1886-b, *Dodatek k historickému rozboru Jaroslava:* Athenaeum, v. 4, p. 40.

HRUBY, V., 1917-a, *Psal Hanka rukopis královedvorsky?* Jubilejní vzpomínka paleografa: Česky časopis historicky, v. 23, p. 1, v. 23, p. 280. 1917-b, *Hanka-padelatel:* Česky časopis historicky, v. 23, p. 399.

IVANOV, M., 1969, *Tajemství RKZ:* Mladá fronta, Praha., 1970, *Záhada rukopisu královedvorského:* Novinár, Praha.

KASPAR, J., 1969, *Rukopis královedvorsky a zelenohorsky*-Paleograficky prepis: Rukopis královedvorsky a zelenohorsky. Dnešní stav poznání. M. Otruba, ed. Sborník Národního muzea v Praze, Rada C, Literární historie, v. 13-14, p. 275.

KOČÍ, J., 1969, *Spory o Rukopisy v české společnosti:* Rukopis královedvorsky a zelenohorsky. Dnešní stav poznání. M. Otruba, ed. Sborník Národního muzea v Praze, Rada C, Literární historie, v. 13-14, p. 25.

KOMAREK, M., 1969, *Jazykovedná problematika RKZ:* Rukopis královedvorsky a zelenohorsky. Dnešní stav poznání. M. Otruba, ed. Sborník Národního musea v Praze, Rada C, Literární historie, v. 13-14, p. 197.

KOPECKY, V., 1969, *Plno záhad kolem Hanky:* Práce, Praha.

KOPITAR, B., 1839, *De veterum codicum bohemicorum insperatis inventionibus non sine causa suspectis:* Hesychii glossographi discipulus, B. Kopitar, ed., Vindobonae, p. 58.

KREJČÍ, K., 1974, *Nekteré nedorešené otázky kolem RKZ:* Slavia — časopis pro slovanskou filologii (ed. ČSAV) v. 43, p. 378.

LAISKE, M., 1969, *Bibliografie: Rukopis královedvorsky a zelenohorsky.* Dnešní stav poznání. M. Otruba, ed. Sborník Národního muzea v Praze, Rada C, Literární historie, v. 13-14, p. 232.

MARCHANT, J. and CHARLES, J., 1952, *Cassell's Latin-English English-Latin dictionary:* Cassell & Company, LTD, London.

MARES, F., 1931, *Pravda o rukopisech Zelenohorském a královedvorském,* jak se jeví z documentárních fotografií a z poznámek k nim pripojenych, vydanych s podporou trí vedeckych tríd České akademie r. 1930: Nákladem vlastním, Praha.

MASEK, I. B., 1876, *Popis korektur a razur v Rukopise královedvorském:* Listy filologické, v. 3, p. 176. 1890, *Pamet Pribyslavská 15. veku a Rukopis Královedvorsky:* Osveta, v. 20, no. 3, p. 250.

MEZNIK, J., 1969, *Rukopisy s hlediska historie:* Rukopisy královedvorsky, a zelenohorsky. Dnešní stav poznání. M. Otruba, ed. Sborník Národního muzea v Praze, Rada C, Literární historie, v. 13-14, p. 147.

NEJEDLY, Z., 1906, *Kotle a lesní rohy.* (Anachronismus v RK.): Sborník prací historickych, Historicky klub, Praha, p. 380.

OTRUBA, M., and REPKOVA, M., 1969, *Literarnevedná kritika RKZ:* Rukopisy královedvorsky a zelenohorsky. Dnešní stav poznání: Sborník Národního muzea v Praze, Rada C, Literární historie, v. 13-14, p. 83.

OTTO, J., 1888, *Ottuv slovník náučny,* illustrovaná encyklopaedie obecnych vedomostí: J. Otto, ed., Prague, 1888-1909.

PALACKY, F., 1825, *Die Sternberge:* Taschenbuch für die vaterländische Geschichte, v. 6, Wien., 1848, *Dejiny národu českého v Čechach a v Morave:* Otisk dle puvodního vydání. B. Kočí, Praha, 1921.

PEKAR, J., 1890, *Hrubá Skála.* Príspevek k historické topografii a ke sporu o Rukopis královedvorsky: Athenaeum, v. 8, no. 2, p. 33., 1896, *Hrubá Skála v RKém:* Listy filologické, v. 23, no. 3, p. 259., 1900, *K sporu o zádruhu staroslovanskou.* (S historií sporu o RKZ.) Česky časopis historicky, v. 6, p. 243.

PROCHÁZKA, V., 1969, *Rukopisy a právní historie:* Rukopisy královedvorsky a zelenohorsky. Dnešní stav poznání. M. Otruba, ed. Sborník Národního muzea v Praze, Rada C, Literární historie, v. 13-14, p. 179.

RIEGER, J., 1972, *Kryptogramy v staročeskych rukopisech:* Odborné práce: č. 2, Z práce profesorského sboru strední prumyslové školy stavební v Melníku.

ROUBÍK, F., 1930, *Účast policie v útoku na Rukopisy roku 1858:* Od praveku k dnešku, v. 2, p. 435.

RUTAR, Z., 1966, *Počina se kapitule petmezcitmá trietiech knih o vicestvie Vladislava nad Srby:* Zpravodaj, Chicago, USA, v. 11, no. 4, p. 3.

ŠPET, J., 1967, *K politickému pozadí počátku boje o rukopisy* v r. 1886: Sborník Národního muzea v Praze, Rada C, Literární historie, v. 12, no. 2, p. 85.

TOMEK, W. W., 1859, *Svedectví o nalezení Libušina soudu:* Časopis Musea království Českého, v. 33, no. 1, p. 28.

TOMEK, V. V.; EMLER, J.; GEBAUER, J.; HATTALA, M.; ŠAFARÍK, V.; VRTATKO, A. J. and BELOHOUBEK, A., 1887, Zpráva o chemickém a drobnohledném ohledání nekterych rukopisu musejních: Časopis Musea království Českého, v. 61, p. 297.

TRUHLAR, J., 1886, *Ješte jedno slovo o korekturdch RK.* Athenaeum, v. 3, no. 7, p. 249.

VOJTECH, V., 1930, *Rukopisy královedvorsky a zelenohorsky.* Documentární fotografie. Prepisem a poznámkami provází V. Flajšhans: Česká grafická unie, Praha.

Tomo VEREŠ

Katolicizam i proletarijat

Čitatelji »Marulića« zacijelo nisu zaboravili onih nekoliko kratkih ali značajnih tekstova katoličke društvene nauke iz prve polovine 19. stoljeća što smo ih objavili u dva prošlogodišnja broja ovoga časopisa (br. 3 i 4): Lamennaisov *O poštivanju nedjelje* (1823), Baaderovu spomenicu *O proleterima* (1834) i Kettelerovu prvu propovijed u mainzkoj katedrali na temu *Velika društvena pitanja današnjice* (1848). Ti tekstovi jasno svjedoče da katolicizam nije prešutio muke proletarijata pod kapitalističkim jarmom, nego je, naprotiv, prosvjedovao protiv okrutnog izrabljivanja i zahtijevao korjenitu promjenu postojećih društvenih odnosa na temeljima pravednosti.

Baaderova rasprava iz 1835. godine koju objavljujemo u ovome broju »Marulića« također predstavlja važan dokument novovjekovne katoličke društvene misli. U njoj je autor kao nitko prije njega upozorio na bezdan fizičke i moralne bijede proletera koji se u postojećem sustavu neprestano produbljuje, na paradoksalnu situaciju u kojoj radnik biva to siromašniji što više robe proizvodi i na skandaloznu činjenicu najnaprednijih zemalja Evrope da kulturu i civilizaciju jedne neznatne manjine izgrađuju upravo pomoću necivilizacije i surovog života velike većine. Baader uviđa, nadalje, da je posrijedi jedan vrlo opasan društveni proces *svjetskih* razmjera koji će završiti apokaliptičkim sukobima i razaranjima ako društvo u praksi ne usvoji načelo pravednosti. On ne prihvaća »revolucionarna« (jakobinska) rješenja društvenih nepravdi jer poučen iskustvom francuske revolucije smatra da su i sama nepravedna, da uvode u svijet nove oblike tiranije (usp. str. 156 i bilj. 8).

Baader sa svoje strane predlaže da Crkva sudjeluje u rješavanju radničkog pitanja ponovnim uspostavljanjem službe đakonata kakva je bila u prvoj Crkvi. Ovaj prijedlog, koliko znam, Crkva dosad nije uzimala u obzir iako je on, prema Ernestu Benzu, mogao spasiti svijet od mnogih teških kriza i krvavih sukoba. Možda će Crkva pod utjecajem događaja u Poljskoj, Latinskoj Americi i drugim zemljama svijeta na jednom budućem Koncilu ipak temeljito razmotriti Baaderov prijedlog i pronaći neke povijesno adekvatne oblike svoje društvene prisutnosti i dobrotvorne djelatnosti — bez politiziranja.

Franz X. von BAADER

O sadanjem neskladu između razbaštinjenih, odnosno proletera, i imućnih klasa društva, što se tiče njihova življenja kako u materijalnom tako i u intelektualnom pogledu, promatranom s pravnog stanovišta (1835)

Fiat justitia et conservetur societas.[1]

Kao što u svako doba, a napose u naše, postoje *dvije vrste konzervativaca* u Crkvi i Državi, tako postoje i *dvije vrste reformatora*, odnosno buntovnika. Među potonjima jedni žele ukloniti nastranosti i zloupotrebe u Crkvi i Državi da bi ove ustanove sačuvali[2]; drugima, naprotiv, dobro dolaze te zloupotrebe i nastranosti, dijelom zato što iz njih izvlače neku korist, dijelom zato što se nadaju da će upravo pomoću njih do temelja srušiti i Crkvu i Državu. Na ovu klasu reformatora, koji se obično nazivaju liberalima, može se primijeniti izreka »Ubi cadaver, ibi aquilae«[3], kako u pogledu njihova čudesnog rađanja (generatio aequivoca), tako i u pogledu njihova razmnožavanja; drugim riječima, crvi se rađaju tamo gdje se nešto raspada a potkorni kukac javlja se u drvetu koje propada zbog loše šumarske privrede[4]. Prema tome, Crkva i Država mogu se obraniti od negativnih reformatora samo pomoću pozitivnih obnovitelja. Istinska proturevolucija može se dogoditi, osobito u naše vrijeme, samo ako se otvoreno i iskreno podržava društveni razvitak, a ne tako da se iskorištavaju slabosti društva ili da se društvo razara. Ako se danas vladari i podanici osjećaju manje slobodni u međusobnim odnosima nego u prijašnja vremena, što se ne može zanijekati, onda te napete odnose mogu riješiti samo tako da jednom zauvijek prestanu slušati savjete kako liberalnog tako i servilnog apsolutizma,

1) Neka se vrši pravda pa će se društvo sačuvati.

2) Načelo »da u postojećim društvenim ustanovama (uključujući vjerske i znanstvene) sve mora ostati po starom« sadrži u sebi zadaću »ne dopustiti da išta ostari« jer starenje je neka promjena, odnosno ne-ostajanje-pri-starom te prema tome konzervacija neprestano traži promjenu iz suprotnog smjera. Međutim, pravo načelo konzervacije sastoji se u tome da se nikada ne dopusti prekinuti nit povijesti (tradicije), započeti s novim kalendarom, quia verum vero, justum justo, kaže Toma Akvinski, contradicere non potest (istina istini, pravda pravdi ne može proturiječiti). Nadalje, prošlost valja pomiriti s budućnošću tako da se trajno međusobno prožimlju. Duobus litigantibus tertius gaudet (Dok se dvojica svađaju treći se veseli). — Tako je, na primjer, Krist usporedio svoju riječ i nauku sa sjemenom koje njegovi učenici trebaju sijati i privoditi rastu, to jest kršćanstvo bi uvijek moralo iznositi na vidjelo nešto novo. Međutim, ljudi su od njega učinili relikviju, mumiju, odnosno starudiju, a uobičajene dogmatike nisu ništa drugo nego herbaria sicca (suhi herbariji) i zbirke osušenog sjemenja.

3) Gdje je strvina, tamo su i orlovi (usp. Mt 24, 28; Lk 17, 37).

4) Pametni katolici i protestanti složit će se, na primjer, sa mnom da bi bilo jednako pogrešno proglasiti protestantizam zdravljem ili ozdravljenjem Crkve kao što bi bilo pogrešno tvrditi da bi katolicizam odmah postao zdrav kao dren samo kad bi se oslobodio protestantizma. Naime, sve kad bi se to i dogodilo, odmah bi se ista bolest katolicizma pojavila u bilo kojem drugom učinku. A to se može također kazati suo modo o državi i o njezinim reformatorima. Što se pak tiče bolesti koja je ovdje spomenuta, ne smije se zanijekati da je zauzetost crkvenog učiteljstva (u prvobitnom znanstvenom smislu riječi) poglavito pridonijela stanovitom ozdravljenju velikog dijela svećenstva, ali mu je oduzela hrabrost spram njegova neprijatelja (protuvjerske inteligencije). Tako je ono jednim dijelom prešlo u redove političkog servilizma, drugim pak dijelom u redove intelektualnog opskurantizma, a to se obadvoje protivi i dostojanstvu i samostalnosti svećenika kao učitelja jedne svjetske religije.

umjesto da pristaju uz jedan, a bore se protiv drugoga, ili umjesto da ih pokušaju pomiriti tražeći zlatnu sredinu (juste milieu) između dviju laži — kako se dosad često događalo. Naime, obje strane ne samo da krše pravo i tako razaraju društvo nego su čvrsto povezane u tome da suzbijaju slobodno vršenje prava. Stoga ne dokazuje valjanost liberalizma onaj tko pobije servilizam, niti dokazuje valjanost servilizma tko pobija liberalizam. Iz toga vidimo da je odnos između servilizma i liberalizma, koji se unatoč svojoj obiteljskoj svađi slažu u sputavaju prava, sličan odnosu između farizeizma i saduceizma koji su, usprkos međusobnim nesuglasicama, ipak jedinstveni u sputavanju istine, pa se vrlo lako događa da saducej prijeđe, ili se obrati, ili biva zaveden među farizeje i obratno: farizej među saduceje.

Ako se, s jedne strane, dosadašnje revolucionarno zbivanje (koje se u naše vrijeme na više mjesta sve većma razvodnjava te podsjeća, na primjer, na žive vulkane u Americi koji postaju muljeviti i zadušljivi) i, s druge strane, gotovo posvuda prisutno revolucionarno i eksplozivno društveno raspoloženje u naše dane općenito i opravdano pripisuju stanovitoj nutarnjoj slabosti ili bolesti društva, ja ipak smatram da je prava narav te bolesti još prilično nejasna i da dublji korijen toga boležljivog revolucionarnog raspoloženja ne treba nipošto tražiti u nekom neskladu između političkih poredaka i podanika (kao da bi se to zlo moglo ukloniti promjenom dotičnih poredaka ili jednostavno izmjenom vladajućeg osoblja), nego u neskladu između razbaštinjenih, odnosno siromašne narodne klase, i imućnih u pogledu njihova življenja. Taj se nesklad pojavio na sadanjem razvojnom stupnju društva, njegove uljudbe i načina života a u materijalnom pogledu on je povezan s neskladom koji vlada između novca i naravnog gospodarstva (u posjedu, porezima i plaćama). Taj je proces počeo u Evropi s otkrićem Amerike, ali je danas dostigao svoj vrhunac.

Francuski revolucionarci mislili su, ili su narodu bar tako govorili, da se nesklad između siromašnih i bogatih može ukloniti njihovim izjednačenjem, tj. ukidanjem bogatstva i, dosljedno, siromaštva. Kao da se sutra ne bi pojavile prijašnje nejednakosti kad bismo danas svim ljudima dali jednake posjede. Ova se primjedba odnosi također na njihov projekt da se ukine nejednakost između vladara i podanika, jer su po svim tim besmislenim i zločinačkim pokusima sve dublje padali iz manjega zla u veće, pa su te dvije nejednakosti za njih, doduše, postale manje bolne, ali ne manje neizbježne.

Međutim, ja sada tvrdim da ovo pitanje (to jest proleterâ) ne može riješiti ni neka dobrotvorna ustanova (premda te ustanove zaslužuju pohvalu), ni policijske ustanove (iako su ponekad i one nužne) jer one samo polovično rješavaju zlo, nego je potrebna neka pravna ustanova. Ovdje se, dakle, u najopćenitijem smislu može primijeniti uzvik jednoga govornika u Donjem domu u Londonu (koji je izrečen nedavno u povodu pritužbe irskih katolika, to jest goleme većine nacije): »Budite pravedni prema njima (Ircima) pa ćete osigurati i svoj vlastiti mir.« — Poznato je naime da se jakobinizam, odnosno revolucionizam, u svojim napadima na mir i opstanak društva služi upravo razbaštinjenom pučkom klasom kao nekom svojom stalnom vojskom[5] i da se taj revolucionizam, osobito u novije vrijeme, povukao na neki način sa svoga prijašnjeg političkog tla na izrazito socijalno tlo, i to upravo u pučku klasu. O tome dovoljno svjedoče takozvana udruženja radnog naroda kojih još uvijek ima i koja se sve više učvršćuju i šire pod otvorenim i prikrivenim vodstvom demagoga, naročito u Engleskoj i Francuskoj. Pritom se dotični svojski zauzimaju da uvjere proletere kako ih svi postojeći oblici društva i ustanove navode na to da ih nasilno i brutalno obore, to jest da samo nepravdom mogu osvojiti svoja prava. Ja sam se na to osvrnuo u svom napisu »O revolucioniranju pozitivnog pravnog poretka«.

Doista, tko god je samo letimično bacio pogled u bezdan fizičke i moralne bijede i u zapuštenost u koje je strovaljena većina proletera u Engleskoj i Francuskoj (u zemljama u kojima se gore spomenuti nesklad, zbog razvitka industrijskog sistema u novčane plaće, najbolnije osjetio), taj će morati priznati, usprkos svim službenim protuuvjeravanjima[6] naklonjenim većinom vladavini novca (moneyed interest-a) a manje vladavini plemstva (landed interest-a) da je kmetstvo, čak i u svom najoštrijem obliku (kao materijalna ovisnost s kojom je bila povezana duhovna, jer jedna ne može bez druge), bilo manje okrutno i neljudsko i prema tome manje nekršćansko (kršćanstvo je naime ljudskost) nego što je ova bespravna sloboda, nezaštićenost i bespomoćnost goleme većine naših, kako se kaže, najobrazovanijih i najkultiviranijih nacija.[7] Takav će promatrač, velim, morati priznati da se u takozvanoj kršćanskoj i prosvijetljenoj Evropi civilizacija manjine izgrađuje isključivo pomoću necivilizacije i surovog života većine te da smo se sada neusporedivo više približili starom neljudskom robonjem vijeku čije barbarstvo, uostalom, nijedan povjesničar neće braniti.

Međutim, *pravo proletera na bolji život*, koje ovdje branimo, još će jasnije izići na vidjelo ako uzmemo u obzir da se nekadašnja komorna privreda potpuno pretvorila u financijsku, odnosno u novčanu, privredu i da je nestašica, odnosno skupoća, novca morala neprestano rasti zbog toga što se gotovo posvuda odobravalo, dapače podržavalo, preprodavanje (accaparement) kovanog ili papirnog novca, pa je najveći dio državnog poreza koji je u tom procesu rastao pao na proletera. Nesposoban da reagira (to jest da povisi cijenu svoga rada), nije se mogao bar djelomično obraniti od poskupljenja novca potrošnim dobrima i naplatama u naravi kao što je prije činio, premda su mu životne potrebe znatno porasle zbog društvenog napretka. Moderno financijsko umijeće nalazi se više ili manje u trajnoj novčanoj neprilici naspram gospodara novca koga nije sposobno stvarno ili izravno oporezovati. Nakon što je to umijeće upropastilo zemljoposjednika i zemljoradnika što je više moglo (ukoliko ga naime nije oporezovalo prema njegovim proizvodima, nego samo neizravno prema novcu), ono je primorano da sve teži teret poreza prebaci na proletera u obliku trošarine. Prema tome, čini se da nije posve neopravdana često vrlo glasna jadikovka proletera i zemljoradnika da židov-parajlija (Geldjude), s jedne strane, i utjerivač poreza, s druge strane, faraonskom bezobzirnošću žive od njihova znoja.

K tome valja uzeti u obzir žalac i izazov sve većeg luksuza u životu malobrojnih vlasnika novca (iako su oni sve efemerniji i podrijetlom prilično dvosmisleni) i odvraćanje njihova srca od utjehe i bodrenja religije, dok demagog istodobno igra kod proletera ulogu svećenika kao učitelja puka pa ga nagovara da spasi samoga sebe. Dosljedno tome naša se sadašnja društvena uljudba u cjelini ne može usporediti sa stablom koje daleko širi svoje grane, nego s piramidom na čijem se malom vrhuncu nalazi mali broj povlaštenih, dok široku

5) Usput napominjem da upravo ovaj pravedan, iako samo nejasno naslućen, zahtjev proletera, o kojemu je ovdje riječ, omogućuje jakobincima, njihovim tobožnjim odvjetnicima, da utječu na njih i da taj utjecaj sačuvaju. Naime, svako se zlodjelo, odnosno svaka nepravda, oslanja na neko nejasno ili djelomično pravo, kao što se svaka zabluda i laž oslanjaju na neku nejasnu i djelomičnu istinu.

6) Ovo vrijedi kako za Englesku tako i za Francusku, samo što u Engleskoj vladavina novca poprima veličanstven izgled, dok je u Francuskoj beznačajna; osim toga, ovdje takozvani narodni zastupnici grublje zlostavljaju proletera nego u Engleskoj. Isto tako, u Francuskoj je treća aristokracija, pod kojom mislim na činovničku aristokraciju (državne službenike) i koja se poslije dugo vremena probila među druge dvije te ih je u stvari i nadmašila, ipak u usporedbi s ostalim zemljama postigla sasvim neznatnu moć. Nedavno preminuli slavne uspomene car Franjo dao je jednu vrlo zgodnu izjavu o ovoj činovničkoj aristokraciji kad mu se netko potužio na pretjerane državne obveze: »Da, država će nas još sve svući do gola.«

7) Adam Smith i njegovi sljedbenici neumorno su nam hvalili prednosti povećane proizvodnje u tvorničkom sistemu itd., ali nisu primijetili da što je radnik u tom sustavu bio važniji a njegova produktivnost veća, to mu je zarada u cjelini bivala sve manja, nesigurnost njegove egzistencije sve veća, a dobitak i užitak od povećane proizvodnje dijelio se i gomilao u rukama malobrojnih pojedinaca. Prema tome, vrlo oštroumna tehnička i mehanička iznašašća više su davala povoda materijalnom siromašenju nego bogaćenju i više otežanju nego olakšanju života najvećeg dijela naroda; isto kao što su blagodati neba i zemlje, na sramotu našega modernog financijskog umijeća, za zemljoradnika često postale prokletstvo (zbog nestašice novca). Budući da ove nedaće pokazuju kako je postojeći privredni sistem abnormalan, lako je uvidjeti da krivnja zašto povećana proizvodnja ne donosi koristi radničkoj narodnoj klasi dolazi odatle što se, na primjer, s jedne strane prekupljivanjem novca, potpuno neograničenom prodajom državnih mjenica cjelokupne domaće proizvodnje u sve zemlje stalno povlači gotovina iz opticaja, dok s druge strane u tom odnosu raste potreba za novcem zbog potpunog isključenja plaćanja u naravi, premda radnička klasa ima pravo na svoj udio u povećanoj proizvodnji (to jest na manje oskudan i nesiguran život). A nema sumnje da dobro naplaćivanje rada mora biti isto tako svrha dobroga državnog gospodarstva kao što mu je svrha dobra i jeftina proizvodnja.

bazu sačinjava nepokorna i zato lako upotrebljiva služinčad, odnosno obespravljeni izmet koji nije povezan s postojećim ustavom ni srcem, ni želucem, ni dužnostima, ni čašću. Budući da nije građanin (citoyen), to jest ne osjeća se zaštićen, ravnodušan je prema ustavu ili ga čak duboko mrzi.

No dok su proleteri ukidanjem svoga kmetskog staleža u najbogatijim i najindustrizijaliziranijim državama zapravo samo relativno osiromašili te postali ovisniji o tuđoj pomoći i zaštiti, dotle su se baš u ustavnim državama (nakon uvođenja predstavničkog sistema utemeljena jedino na imanju i novcu) srozali, k tome, na onaj dio puka čija se riječ više ne sluša.

U Engleskoj sam npr. često prisustvovao zborovima i sastancima gospodara tvornica koji su svi svršavali utvrđivanjem maksimalne granice plaće za rad i minimalne granice za prodajnu cijenu robe. To su bile u stvari prave zavjere protiv proletera jer su gospodari plaću stalno držali duboko ispod stvarne vrijednosti i cijene njihove robe (to jest njihova rada). Ova se očigledna nepravda nipošto ne može ukloniti u komorama i parlamentima jer su gospodari tvornica tamo u isti mah i vladajuća stranka i sudačko tijelo, pa je u komorama strogo zabranjeno zastupati interese radnog naroda. No, budući da slobodna konkurencija (između radnika i poslodavca) ne dopušta, kako se kaže, nikakav monopol, a u stvari poslodavci ugnjetavaju radnike najtežim monopolom, pitam da li taj nesklad i pritisak zaslužuje ime industrije u slobodnom razvoju? Može li se, pitam, zamjeriti proleterima što se sa svoje strane zbog istoga cilja udružuju protiv poslodavaca?[8]

Da bi se jasno uočio poseban bespravni položaj proletera u ustavnim državama (koji nisu građani jer im nije ništa zajamčeno), svakako je potrebno bolje upoznati vezu između građanske, odnosno društvene, slobode i staleških udruženja (corporation) nego što se općenito shvaćala poslije francuske revolucije. Valja naime znati da pojedinac nije potpuno slobodan samim tim što ima svoju individualnu slobodu u odnosu na ostale pojedince (osobito one koji vladaju društvom), nego također mora istodobno uživati neku stališku, odnosno korporativnu društvenu slobodu. Prema tome, ako se ona toliko hvaljena jednakost pred zakonom krivo shvati i zloupotrebljava tako da se njome poriče ili zanemaruje staleško i korporativno udruživanje, onda će nas ona samo vratiti na sistem uravnilovke (Levelling—System) ili u neko novo ropstvo, bilo više ljudi, bilo jednoga čovjeka. Naime, sloboda društvenog života ostvariva je kao i sloboda svakog organskog života samo u obliku raščlanjenosti (sustavne i usklađene korporacije). Fr. Schlegel je s pravom primijetio da je stvaralački organski princip društva zapravo kršćanski princip udruživanja par excellence; po njemu, na primjer, obiteljski i kastinski odnosi najprije se oslobodiše od svojih despotskih formi a zatim se uzdigoše i očovječiše u slobodna udruženja, odnosno korporacije. Stoga napadi protiv kršćanstva idu ukorak s napadima protiv staleških udruženja i korporacija. Moderni liberalizam svojom ravnodušnošću prema kršćanstvu kao principu društvenog života dokazuje da je zaista antiliberalan, to jest da vodi natrag u stari despotizam i servilizam (a ta ravnodušnost, ako se ne temelji na bezumlju, onda počiva na kristofobiji).

No, ako proleteri kao razbaštinjeni ljudi nemaju ista predstavnička prava kao imućne klase, oni ipak imaju pravo javno iznositi svoje molbe i pritužbe.

8) Dakako, oni pritom (u pogledu poduzete samoobrane) nemaju više prava nego njihovi protivnici. Ali kao što neko tijelo pritiješnjeno u vlastitim granicama ne teži samo za tim da se vrati u normalne granice nego da ih prekorači, tako nepravda odmah izaziva kao reakciju jednu drugu nepravdu. Slično tome, liberalac ne bi mogao tjerati narod da prekorači svoja prava kad mu izrabljivač ne bi uskraćivao ta prava. A ovo se također može kazati o pravu istraživanja, odnosno znanstvene spoznaje naspram čuvstva i vjere; jer ako se to pravo suzbija ili se jednostavno zaobilazi, ono izaziva pretjeranu reakciju kako to dokazuje povijest 13. i 16. stoljeća sa svojim još uvijek prisutnim posljedicama. Umjesto poznatog načela: Nunquam est societas cum tyrannis (Nema zajedništva sa silnicima) trebalo bi zapravo kazati: cum injustis (s nepravednicima), jer nepravednik je pravi silnik i pravi prevratnik u društvu, bez obzira je li on starješina ili podložnik, vladar ili podanik, crkveni dostojanstvenik ili brat laik, bogataš ili siromah, servilan ili liberalan čovjek.

To znači da imaju predstavničko pravo u obliku prava odvjetništva, i to im se pravo sada u ustavnim državama mora dodijeliti neposredno jer su ga već prije stvarno uživali, iako samo posredno, kad su naime bili u kmetskom odnosu. Ali to im se pravo sada mora zajamčiti kako izvan njihovih staleških skupština, na primjer u zemaljskim vijećima, bilo okružnim ili pokrajinskim, tako i prije tih skupština i u njima samima, i to posredovanjem zastupnika (Spruchmänner) koje sami izaberu. Ovima ne bi trebalo dodati neke druge zagovornike, ni policijske službenike, ni uopće bilo kakve službenike ili odvjetnike u užem smislu riječi, nego svećenike u koje oni jedino mogu imati povjerenja. Na taj način društvo bi moglo postići dva vrlo korisna cilja: prije svega izuzeti proletere od pogubnog utjecaja demagoga, odnosno od pravobranilaca koji teže za sukobima, a druga bi se korist sastojala u tome što bi se svećenstvu koje se srozalo u društvenu ništetnost vratila prvotna služba đakonata koja je bila usredotočena, kao što je poznato, na materijalnu skrb i pružanje pomoći razbaštinjenima.[9] Nema sumnje: kao što je ta čovjekoljubiva služba priklonila srca mnogih ljudi kršćanstvu u njegovim počecima, tako bi i u naše dane urodila sličnim učincima jer takav pristup uistinu nije manje potreban našemu vremenu nego što je bio potreban poganstvu.

Budući da svrha ovoga napisa nije ništa drugo nego svratiti prije svega pozornost pravnika i novinara na veliki problem današnjeg društva kako u nj udomaćiti proletere i jasno uočiti ovaj problem koji je dosad ne samo neriješen nego se smatra apsolutno nerješivim, to se ovdje ne mogu pozabaviti opovrgavanjem svih prigovora i sumnji što se, jamačno, mogu pojaviti u vezi s mojim nabačenim rješenjem toga problema. Ovdje se želim osvrnuti samo ukratko i nepotpuno na dva prigovora koji mogu izgledati kao najznačajniji. Prema prvome prigovoru nemoguće je suprotstaviti se načelu »Divide et impera« (Podijeli i vladaj) udruživanjem proletera koje bi ujedno bilo neka njihova osiguravajuća ustanova (i bez koje se ne može riješiti njihova bijeda) jer time bi se samo pogoršala opasnost koja se želi izbjeći. Ali nasuprot tome ja upozoravam: a) da takva udruženja koja su osnovali sami proleteri već postoje; b) da opasnost prijeti jedino od tih udruženja, ali ne od onih koja bi vlasti osnovale, nadzirale i vodile; c) ta se opasnost može ukloniti samo osnivanjem zakonitih udruženja i organa. No, isto tako je neosnovan i drugi prigovor koji smatra opasnim utjecaj svećenika na radni narod[10] a zaboravlja da nema ni drugog načina ni jače moći da se spriječi pogubni utjecaj kojemu je danas podvrgnuta (i u tom pogledu obespravljena) pučka klasa. Stoga je prva dužnost svih vođa za koje religija još nije postala potpuno beznačajna, ili bolje: koji još nisu postali posve beznačajni za religiju, da ponovno uspostave društvenu vezu između svećenika i naroda također u materijalnim prilikama ljudskog života. Bilo bi, uostalom, zaista smiješno strahovati od utjecaja svećenstva koje više ne postoji kao stalež

9) Pojam svećenika kao pukog dušobrižnika koji je na neki način protjeran iz društvenog života u nadsvijet (dans l'autre monde) nije izvorno kršćanski. Ukoliko je njegova društvena uloga izražena riječima: Transiit benefaciendo et illuminando (Prolazio je čineći dobro i prosvjetljujući), onda te riječi valja uzeti u punom značenju, jer smisao religije Utjelovljene Riječi (Verbum caro factum-a) nije u tome da se apstraktno odvaja vremeniti svijet od vječnoga, nego da se usuglašavaju i pomiruju međusobnim prožimanjem kako u spoznaji tako i izvan nje, kako u djelovanju tako i u trpljenju. — U pismu Paula Rochettesa »Lettre à Mgr. l'Evêque de Strassbourg« (Strassbourg 1834) mogu se naći vrijedne primjedbe u vezi sa spomenutom nužnošću da svećenstvu našega vremena treba dodijeliti neku materijalnu funkciju u društvu, i to tim više što je gubitkom svoje stalnosti i imanja potpuno izgubilo ovakvu vrst utjecaja.

10) Ja ovdje ne govorim onima koji prosvjedujući protiv utjecaja svećenika na puk zapravo imaju u vidu samo utjecaj religije na nj. Naime, mržnja mnogih protiv katolicizma temelji se na njihovu mišljenju da kršćanstvo bez njega više ne bi postojalo jer bi bilo vrlo lako izići na kraj s kršćanskim nacionalnim Crkvama, ali nije lako s jednom kršćanskom *svjetskom Crkvom*, pod kojom valja razumjeti nešto drugo nego što je *svjetovna Crkva*. Suprotno ovima neki u novije vrijeme prigovaraju katolicizmu da je sklon liberalizmu, dok drugi vide u njemu prikladno sredstvo servilizma. Međutim, ako se poslovi svijeta mogu srediti i voditi samo pomoću jedne svjetske ustanove, onda je neshvatljivo kako će se drukčije to vodstvo provesti u djelo ako ne posredovanjem nekoga stalnog (ili konvencionalnog) sabora svih naroda. Jer svećenstvo kao društvena oblikovna moć kršćanstva nipošto nije postalo suvišno kao poseban poziv, ali ono mora imati i *svjetski poziv* ukoliko je ukidanjem nacionalnih religija nastala jedna *svjetska religija*.

nego je potisnuto u mirovinu. Ali svatko tko poznaje jednodušne osjećaje, izjave i zborove proletera u mnogim zemljama, i to ne samo iz policijskih podataka, mora priznati da je i te kako opravdan strah od skorašnje reakcije proletera protiv imućnih narodnih klasa, ukoliko se njihovu međusobnom neskladu i razdoru ubrzo ne nađe lijeka državnim odlukama i mjerama. A ta će reakcija biti mnogo šira, temeljitija i smišljenija, i za imućne narodne klase sudbonosnija nego što su bili svi dosadašnji ustanci i većinom samo unajmljene bune (svjetine) koje su poglavito zbog nepažnje i slabosti vlasti prerasle u prave revolucije. No, ako su vlasti primorane da ovakve u biti protupravne revolucije rješavaju samo policijskim mjerama, ipak drukčije treba postupati s onima koje se temelje na pravu ili su njime nadahnute. U ovim slučajevima vlada treba spontano ukazati na to pravo i javno ga priznati, a ne čekati da prilike iznude od nje to priznanje. Jer svaka nova društvena moć koja nastaje na pravoj osnovi biva opasna po postojeći poredak i njegove organe istom onda kad se isključi iz cjelokupnog društvenog organizma, umjesto da bude ugrađena u nj. Opozicija, naime, kao što je poznato, postaje opasna kad više nije prisutna u vladinim organima: kad mač jednoga mačevaoca više nije u dodiru s protivnikovim mačem pa ga više ne prati, onda on mora očekivati udarac. Time, dakako, nipošto ne želim predložiti da se zarazne bolesti države liječe ubrizgavanjem jakobinskog revolucionizma kao najboljeg seruma, nego naprotiv predlažem ono sredstvo kojega će primjena nesumnjivo omogućiti svakoj vladi da uistinu bude popularna, da uistinu bude ono što mora biti. Jer zacijelo nitko neće ustvrditi da je dovoljno predavati proletere na policijske sudove kako bi se na taj način našao neki nadomjestak za njihove izgubljene kmetske odnose.

Preveo: **Tomo Vereš**

Izvornik: **Über das dermalige Missverhältniss der Vermögenslosen oder Proletairs zu den Vermögen besitzenden Classen der Societät in Betreff ihres Auskommens sowohl in materieller als intellectueller Hinsicht aus dem Standpuncte des Rechts betrachtet** u SÄMTLICHE WERKE, Bd. 6, str. 125—143. — Napomena prevodioca: Povodeći se za najnovijim izdanjem ovoga teksta u *Texte der Katholischen Soziallehre* II, 1. Halbband, KAB 1976, str. 43—53, izostavio sam neke bilješke koje nisu bitne za razumijevanje glavnog predmeta rasprave.

Maja GALIĆ

Josip Botteri Dini — uronjenost u ozračje Božje

(Mome prijatelju koji je inspirirao ovaj članak)

»Nikada nas duša naša ne ostavlja. Ona prati tijelo na svim njegovim lutanjima, kao poziv i opomena, a u samoći čeka tiha, u ustrpljivoj ljubavi.«
Ivo Andrić: EX PONTO

Danas, kada su u ovom svijetu uzdrmani svi temelji na kojima bi se mogla roditi umjetnost, kad vlada apsolutno otuđenje u kojem se osporavaju stari tradicionalni i humanistički principi, sresti se sa čovjekom, umjetnikom, slikarom *Josipom Botterijem* i njegovim djelom (a posebno meni dragim Križnim putom u Dominikanskoj crkvi u Splitu) — čini se kao da umjetnost nije izgubila sva svoja opravdanja: Božje i ljudska. U razgovoru s njim pitam ga je li moderna umjetnost u dilemi, u egzistencijalnom vakuumu? Ima li ona svoju poruku i smisao?

— *Sa svakim čovjekom nastaje svijet, Bog se još jednom objavljuje. Taj misterij pokreće umjetnost i čini je danas i sutra punom smisla sve do kraja vremena. Jer s umjetnosti, možda bi se moglo slikovito reći, zatvara se krug stvaranja. Bog stvara svijet i čovjeka; čovjek rađa čovjeka, umjetnost. U tom neprekinutom nizu ostvaruje se ljepota, dobrota i ljubav u svemu stvorenom i one ponovo vode k Bogu. Treba naravno uvažavati i misterij zla i oca tame kojeg zapravo vrlo malo spominje naše vrijeme a čije kandže dobro osjeća svaka duša. Ludo je ne biti uvjeren u njegove moći: u dopuštenja koja je dobio zbog našeg grijeha. Sva njegova energija potječe od naše tame. Sav naš kompromis s našim slabostima sag je koji mu tkamo za dobrodošlicu. On je inspirator otuđenja. On je onaj koji čini da potres u temeljima svijeta ima tako razornu moć. Ali umjetnost ima i svoju poruku i svoje opravdanje.*

— Postoji li danas religiozna umjetnost ili ona može opstati samo u određenim duhovnim uvjetima? Je li ona »samo produkt jednog već zaboravljenog godišnjeg doba ljudskog duha ili ona može biti plod ovog našeg modernog godišnjeg doba u kojem religiozni korijen kao da je izgubio mnogo od svoje magične kreposti koja inspirira«? Postoji li umjetnost koja je i moderna a zadovoljava oko i ljudski duh?

— *Svako je vrijeme isto. Istina je da se u određenim vremenima nešto više mijenja, gradi ili ruši. Sve, naravno, zavisi od duhovne klime koju čine duhovna stanja ljudi, svakog pojedinačno. Mene ne zanima mnogo opće stanje duha. Učili su nas da živimo kao sitne točkice određenih cjelina bez vlastitog identiteta, podijeljeni i određeni u skupine i nazvani zajedničkim nazivnikom. Dosta je svih tih podjela! Kad ćemo se prestati dijeliti u bilo kojem pogledu? To su velike zablude — te diobe ljudi. Želio bih da čovjek u našem vremenu bude isto toli-*

ko vedar koliko nam se prikazuje vedrim čovjek renesanse. Ne vjerujem u dekadansu koja se naglašava ni u sve drugo negativno čime se označava ovo vrijeme i ljudi u njemu, njihova djela: umjetnost. Ne pristajem da budem uvršten u »kulturu otuđenja«. Želim govoriti samo o čovjeku, o svom osjećanju i raspoloženju koje budi biće — čovjek. Ima li smisla biti? Lijep je onaj Franklov naslov: »Zašto se niste ubili?«. Biti! To je temeljno hamletovsko pitanje. Ja jesam, živim! Mene uopće ne zanima epoha. Da, ona utječe, ona dosađuje svojim na-

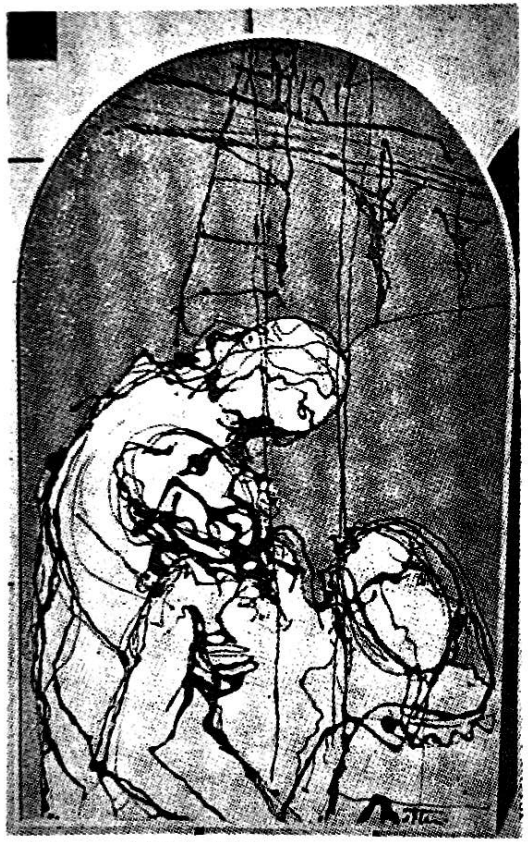

J. Botteri Dini: XIII. postaja Križnog puta
(Sv. Dominik — Split, 1976)

porom da umrtvi jedno stanje općeg raspoloženja na uštrb drugog, ona nervira pojedinca i otima ga njegovu miru, ona je drska i lomi krhkost individue »... kao krčag...« (Jeremija 48). Zbog toga ne priznajem opće stanje duha. Molio bih ljude da pokušaju vjerovati u sebe i da ima smisla biti sam; jedino kada budu znali živjeti sami u sebi i vjerovati u sebe, tek tada mogu ljubiti bližnjega. Onda možemo govoriti o Bogu. Stoga i svaka umjetnost kao plod moga bivstvovanja ima smisla. Problem modernog ne postoji. Taj je termin neprikladan kad govorimo o umjetnosti.

— Papa Pavao VI. u svom je govoru, dok je inaugurirao kolekciju moderne religiozne umjetnosti u Vatikanskom muzeju, spomenuo da je moderni umjetnik i ogledalo i interpret ovog vremena. A kako je svaki umjetnik u stvari subjekt

koji traži više u sebi samome nego izvan sebe motive za svoje djelo, gledajući u dubinu njegovog ostvarenja gledamo i njegovu dušu pa tako vidimo i dušu jednog vremena. O kakvom nam to vremenu govori cjelokupno moderno umjetničko ostvarenje?

— Teško mi je govoriti uopće o vremenu. Jer što je zapravo vrijeme? Na svijetu ničeg nema što je statično, čvrsto, stalno: »... sve što bje i bit će, sve je mijena...« (J. Kavanjin). Čovječanstvo je kao more. Mnogo ljudi koje sam poznavao više nema. Došli su novi. A mnogi dolaze ili tek imaju doći. Tako je i s vremenom jer ga ljudi čine svojim životom i sviješću da jesu. Jer izvan mene, bez mene, nema vremena. Vremena uopće nema. Ono je izmišljeno. Ono je ne znam kome trebalo. Sretan je čovjek koji ne misli o podjeli svoje vječnosti. Zato je iz ovog aspekta o bilo čemu tako aktualnom vrlo teško govoriti. Kada gledam umjetničko djelo, ne analiziram ga, niti ga vrednujem, niti njime popunjavam neku svoju rubriku. Sretan sam jer sam vidio divna djela. Uopće ne znam zašto određuju vremenom ili stilovima ta silna djela. Ni naš Meštrović nije umjetnik kojega je vrijeme odredilo. On stoji izvan vremena i stilova. Tako i El Greco i Michelangelo ili Leonardo. Pred tim se djelima šuti i biva zaogrnut duhovnom snagom koja ne trpi analizu. Upravo zbog ovakvoga svoga gledanja svijeta umjetnosti ja ne znam i ne želim znati ni govoriti o epohama, stilovima i uopće o ukupnim događajima, o vremenu u umjetnosti. Mogu govoriti o Chagallu, Manessieru, Roualtu ili drugima kojih su me djela zapljusnula valovima duhovnog dobra. Toliko je izvrsnih djela poklonjeno ovoj epohi, pa je neodrživa bojazan da se ide u susret kataklizmi kreativnog i lijepog. Umjetničkim djelima, ne mislim samo likovne umjetnosti, genij svijetli ne u mraku ovog našeg vremena, već u sveopćem mraku egzistencije. Svi smo od prvog Adama do posljednjeg u mraku egzistencije. Sa mnom je započela moja vječnost, međutim ova uvertira, u kojoj se mnogo toga daje naslutiti od vječne harmonije, odvija se u tami. Geniji su osobiti Božji dar ljudima. Oni su ferali u ovoj nepreglednoj procesiji duša u tami. Oni svijetle uljem vječnosti i griju vatrom iz beskraja.

— Ako je i veliki Meštrović jednom rekao da je svaka prava umjetnost religiozna i ako je stvaranje neprestano traganje za jedinstvom, smatram da bi umjetnik religiozne inspiracije trebao u sebi voditi duboku i bolnu borbu dok ne uspostavi metafizičko jedinstvo s Duhom!

— Držati na okupu sve svoje snage i težiti njihovoj sintezi, realizirati sve svoje moći dane u naravi, raspaliti duh u goruću plamen — roditi umjetnost, stvoriti djelo, predano bilježiti kao »skriba« egipatski ili u napornom grču ponesen vizijom, kao Meštrovićev »Sv. Ivan — Apokalipsa« u Kašteletu, ne napuštajući svoju stvaralačku kalvariju, umrijeti u pejzažu kao Cézanne, to su preduvjeti da se iza sebe ostavi djelo. Da bi se ostvarilo metafizičko jedinstvo s Duhom, čovjek umjetnik neprestano mora u sebi biti na koljenima. To se ne može ostvariti bez teške borbe i trajne uronjenosti u ozračje Božje. Svako udaljavanje s puta skupo se plaća vraćanjem na početak. Metafizičko jedinstvo s Duhom neostvarivo je bez predanja u volju Božju. Dokle god je neostvarena moja neznatnost, dotle se u meni ne može ostvariti slika Božja. Dok me Bog ne oslobodi mene, ja ne mogu biti ekran za projekciju Njega.

— U doba gotike umjetnost i tehnika vitraila došla je do najvišeg mogućeg uspona. U srednjovjekovnoj kapeli, kroz vitraile, prozore što svijetle svojim osobitim sjajem, prodirala je raspršena, tajanstvena svjetlost i stvarala nadzemaljski navještaj. Vitraili su dakle bili niti što su spajale čovjeka s beskonačnim, s Bogom, i davale čovjeku osjećaj beskrajnog. Vi, koji ste tako lijepo napravili vitraile u solinskoj crkvi, i one u Gospe Lurdske u Zagrebu, jeste li se zapitali kakva će oni biti spona modernog čovjeka i njegove duše s Bogom? Koja je razlika prelamanja svjetla vitraila kroz dušu današnjeg čovjeka i onog u srednjem vijeku?

— U vitrailu slikar je tek pomoćnik suncu. Sunce svakodnevno stvara novu sliku. Umjetnik mu je samo pripravio harfu a sunce je svirač. Čovjek ovdje više i nije puki promatrač. Jer ovo više nije slika. Slikar je postavio stupicu suncu i u mreži, kao pauk, hvata suncu boje. Čovjek okupan bojom i začuđen svjetlošću, zaronivši u vitrail zaronio je u čudnovatu šumu boja i crteža, našao se u samoj slici. Slika se protegla do njega u prozirnom stupu obojenog svjetla. Prozori srednjovjekovne katedrale pogled su iz mraka u blještavost svečanosti boja i kao da su rupe na opni vječnosti. Chartres, ili N. Dame, ili Dulčićev Kaptol! Tu se ni pogled ni duša srednjovjekovnog i današnjeg čovjeka ne zaustavlja na vizuelno neprobojnoj plohi slike, već prodire kroz nju u beskonačnost.

Ivan KVESIĆ

Ticanja slijepog

U ruci
samoća
hladna
dlijeto
nehaj
breme i umor
na lišaju kositrenom
prošlost zbita

zrakodarje meko
o uštapu
oblinom svom
srce stišće
pokušaj goli
plahom vrtnjom
dubok dragi
nemir biva

iz tla od pepela
i crnog humusa
uzgon silan
žilama
račvom sunca hoće
mirenja

ovog kruga
stisak je
našoj biti
tmušan tren
i od riječi ritmoplov
tek pušten
tako
niz tokove
suznih pupoljaka

al' ne prepoznasmo se svi
u grču grabovih korijena
gdje plitak kamen puca
i godine pucaju
spone
tvorbe cvata i sjemena

kao kad sami počesmo
nicat
micat
klicat
rast
cvast
zrijet
do
zar mrijet će svijet
bez prestanka
istim protokom
dan u san
mrak u strah
kost u prah
prst u otisak

netom li padne dašak
nesmirenog ticanja
krivih pravaca
izvjesnog
egipatskog
uključivo rubnog poimanja
velikosti

iskapih
pun vrč
vrbam uhićene mlakosti
tugu preostalih dana
od suze
mrena je u zjeni
žitka okajnica

obljutnica
korov ubrazdila

i kao snoplje nepovezano
kad k njemu vrijeme skrbi kasni
tako
u privid tvrdnu
moja čekanja
da iz bezdana
prva jutra proviču
kroz rujevo šiblje
da zašikljaju vode pronične
niz litice
uz kukove
kroz japruge
niz ploče podbočne
i niz strukove
kadulje smilja i ostavštine

žarkih boja
želim
barem žižak dana
s ovu stranu zbilje

ali prilaze
nezvane
sjene iz sivila
gradska sitost
i golub crni
tuli
istost

o Siloane
prozorje si skrito
u algama
postajo pusta
nenapuštenih nada
kročište
lopočom nadsvođeno
vodo
obilna
još nezahvaćeno

THEATRALIA ET ALIA

13. XII. 1881 — 29. XII. 1981.

Svagdašnjica rađa bez predaha najrazličitija zbivanja, koja sačinjavaju odvijanje života, pa su u tom smislu sva jednako važna, ali pod kutom našeg gledanja jedna od njih ne privlače uopće pažnju, na drugima se zadržavamo samo dok su svježa, a tek treća zaokupe nas dublje i obnavljaju se trajno u sjećanju. Njihove dimenzije premošćuju, naime, bujicu efemernosti i povezuju se u vrhunski lanac, u kojemu vrijeme i trijezno rasuđivanje određuju konačno mjesto i čvrstoću pojedinih karika, ali ih ne uništavaju.

Zato nije nikada kasno osvrtati se na njih u kroničarskim bilješkama, kao, uostalom, ni na neznatnije događaje, ako potiču korisne asocijacije.

A vrijeme kao da se i samo ponekad pobrine da mnemotehnički pogodno poreda neke datume, koje treba upamtiti, sudeći po završnom mjesecu prošle godine, koji je danu 13. prosinca 1981. godine kad se komemorirala stota obljetnica smrti Augusta Šenoe dodao noć između ponedjeljka 28. i utorka 29. prosinca 1981, kad je u 1 sat nakon ponoći završio svoj životni put Miroslav Krleža, obojica rođeni u Zagrebu 14. XI 1838. i 7. VII. 1893, i preminuli u rodnom gradu, prvi u 43. g. života, 13. XII. 1881, a drugi u svojoj 89. g., 29. XII. 1981.

Prosinac i njegovi dani 13. i 29. pomagat će odsada školarcima i štovateljima povijesti vlastitog naroda da povezuju u sjećanju dva velika imena hrvatske književnosti, cjelokupne kulture i socijalno-političkih kretanja negdje od sredine prošlog do posljednjih decenija ovog stoljeća.

Već ta koincidencija navodi na uspoređivanje dvaju najpoznatijih imena i ličnosti spomenutog razdoblja hrvatskog postojanja, ali za njihovo temeljitije sučeljavanje treba mnogo više ozbiljnog i svestranog proučavanja, a i vremenske distance, od sadašnje poplave feljtona, skica, brzopletih »studija« i »vlastitih sjećanja« pojedinaca, koja je zapljusnula donekle i Šenoinu obljetnicu i neuporedivo više Krležin nestanak.

Ukratko se može samo posegnuti za banalnom, ali ovdje umjesnom, frazom da su obojica bili zaista velike pojave, svaka u okviru i u uvjetima svojega vremena. Suvišno je isticati da su se ovi bitno razlikovali, kao što su se i njih dvojica razlikovala po naravi i karakteru: Šenoa je bio vedar, osjećajan i skroman čovjek, duboko prožet patriotizmom, što ne bijaše nikakvo »nazdravičarstvo«, nego zrela svijest i iskrena ljubav u svakoj misli i činu prema svojoj »rodnoj grudi« i subraći na njoj, ali i prema čovjeku uopće, pisac lagana i jednostavna, a privlačna stila kojemu nije nedostajalo ljepote ni sadržajne dubine, beskrajno strpljiv i samoprijegoran radnik, čak i savjestan i preopterećen činovnik. Neumorno je nastojao da unutar postojećeg poretka (koji u svojoj prividno čvrstoj organizaciji nije pružao mnogo mogućnosti i nade u korjenite promjene, a i veliki svjetski prevrati bijahu još daleko) učini što više za udaranje temelja i razvijanje ozbiljnih književnih, općekulturnih, političkih, pa i socijalnih aktivnosti, kojih je u Hrvatskoj, sapetoj okovima Austro-ugarske monarhije, tada jedva bilo. Stvorio je tako profinjeniju liriku, uzorne pripovijesti, roman, feljton, kritiku, časopise i ostvario »školu«, koja je mnoge uspješno povela od prvih koraka do ozbiljne afirmacije, a i do traženja novih putova na književnoj njivi, a široke je narodne slojeve osvojila za knjigu i učinila čitateljima. Bez Šenoe teško da bi bilo mnogo čega, što je za njim došlo.

Krleža se, naprotiv, pojavio u hrvatskom javnom životu u času, kad je »državna tamnica« njegove domovine bila već ozbiljno poljuljana, pa se ubrzo i raspala, a njeno rasulo i velika svjetska previranja otvarahu perspektive najpozitivnijih stremljenja i nada, bez obzira koliko se sve to kasnije ostvarilo . . . Mladi Krleža nije bio opterećen »bolećivom patriotskom sentimentalnošću«, po naravi je bio buntovan i borben, impulzivan, samouvjeren, skloniji averziji nego simpatiji i od bojâ je, kako netko metaforički reče, vidio samo tamne, pa ga nova strujanja povukoše u omalovažavanje i rušenje svega, što je prije njega i oko njega postojalo.

Njegova vehemencija i autoritativnost u javnim istupima dovela ga je brzo u sukobe ne samo s onima, koje je proglasio svojim protivnicima, nego i s onima, koji zapravo vojevahu za iste ciljeve kao i on, samo disciplinirano i poslušno stranačkim direktivama, dok se on često ravnao po svom »nahođenju« (osuđivao je npr. »staljinske čistke«), pa je sve do svršetka drugog svjetskog rata, a to znači glavni dio svog života i rada, bio i veličan i osporavan, i prihvaćan i odbacivan i s desna i s lijeva, kao malo tko u čitavoj našoj književnosti.

Kao književnik bio je neosporno velik talenat, najjači u »raskošnoj rječitosti«, na žalost često hipertrofiranoj, samoj sebi svrhom i usmjerenoj više paradoksu negoli razložitosti, i u polemičkoj strastvenosti. Uz to je neprestano podlijegao jednakoj sklonosti za tri prilično raznorodne aktivnosti: za čisti literarni rad, za naučna saznanja i saopćavanja (za to je nevjerojatno mnogo čitao, a, obdaren iznimnom memorijom, pamtio je i služio se obilno nagomilanom građom, ali ne uvijek sa sigurnim kriterijem) i, konačno, za političko djelovanje kao ideolog i kao praktični agitator.

Već je primijećeno da je ispreplitanje tih njegovih triju pasija osjetljivo išlo na štetu njegovog čisto književnog rada, oduzimajući mu i previše vremena i koncentriranosti potrebne za umjetničko stvaranje, ali on je svima trima iskreno služio i čini se da i nije lako odrediti, koja mu je bila bliža.

Svakako, sve tri imaju nerazdvojnog udjela u nastajanju velikog Krležinog opusa: od 1917. do 1977. ispunio je šezdeset knjiga lirike, eseja, novela, romana, drama, članaka rasutih po novinama i časopisima i svojih dnevnika. Sav taj golemi posao mogao je praktički svladati zato, što se uvijek bavio slobodnim književnim i publicističkim radom, sve do svog prvog »namještenja« kao direktor zagrebačkog Leksikografskog zavoda pod stare dane, 5. IX. 1950.

Za razumijevanje i za bilo kakvo ocjenjivanje svega što je stvorio treba stalo imati u vidu sve tri njegove pokretnice, a isto tako, zapravo još i više, potpun i temeljit pregled prilika, u kojima se Krležin život i rad odvijao, i koje su se, često stubokom, mijenjale, izazivajući i u njegovim postupcima i stavovima suprotnosti, oscilacije, pa i kontradikcije i kontroverzije, neminovne u temperamentu, kakav je bio njegov, i u vrtlozima, kroz koje je prolazio on i njegovo vrijeme.

Ovako samosvojna i jaka ličnost, neujednačena i iznimna u svojim svijetlim i mračnim stranama, nije mogla imati značajnih sljedbenika: mnogi su ga, doduše, pokušali oponašati, ali ostadoše blijedi i jalovi epigoni njegove manire, a ne dostigoše njegove unutarnje snage niti se istaknuše osim rijetkih talenata, koji pravovremeno s njegova traga krenuše svojim putem.

Golem posao čeka onoga ili bolje one, koji će pokušati razmrsiti i osvijetliti sve krležijanske probleme, subjektivne prognoze slute da će vrijeme eliminirati veći dio dviju Krležinih sporednih pasija, više tiranki, nego muza inspiratorki njegova djela, čitatelje će uvijek privlačiti izbor iz njegova književnog stvaralaštva, ranija lirika, nekoliko novela, drama »U agoniji« (bez trećeg, naknadno dopisanog čina), «Povratak Filipa Latinovicza« i poneki ulomci drugih romana, i sasvim posebne i osebujne »Balade Petrice Kerempuha«, neprolazna djela, označena uvijek prepoznatljivim pečatom jedne snažne, originalne, na žalost previše gorke, tmurne i rastrgane, stvaralačke ličnosti. Stvar je našeg rasuđivanja, što od njegove ostavštine treba prepustiti zaboravu.

Vratimo li se prosinačkim komemorativnim datumima Šenoe i Krleže, već sada nam se čini prirodno da ih zajedno slavimo, jer je prvi bio graditelj onoga, što je tada nedostajalo, a drugi rušitelj tih istih, već preživjelih, dostignuća u traženju novoga.

Svaki je dao svojemu vremenu ono, što su nosili u sebi i što su prilike

izazivale, a život, konačno, stvaraju promjene i kontrasti, sunčane hljeborodne žetve i mrke gradonosne oluje, nakon kojih se nebo nad nama čišće plávi . . .

»Jedinstvo« i »suprotnosti« u predsmrtnoj i posmrtnoj sudbini ove dvojice hrvatskih velikana pokazao je najprije »njihov« prosinac: mnoštvo svijeta, koje je 4. I. 1982. ispratilo na vječni počinak Krležu u današnjem Zagrebu od 790.000 stanovnika samog središta, vjerojatno neće biti bilo u relaciji mnogo brojnije od sudionika u Šenoinu sprovodu od 15. XII. 1881, kad ga je, kako kroničari pišu, »ispratio cijeli grad«, u to vrijeme boravište oko 20.000 žitelja, s razlikom da su se književniku Šenoi posljednji put došli spontano pokloniti pretežno iskreni ljubitelji njegovih književnih djela iz svih društvenih slojeva gotovo bez »službenih« predstavnika, a Krleži je, kao višestrukom javnom radniku, iskazano, osim toga, državno odavanje počasti na najvišem nivou, čak i uz vojničke počasti.

Svako je doba učinilo, dakle, za svog najpoznatijeg suvremenika najviše, što je moglo, a to je ne samo pohvalno, nego i pouka da su značajne afirmacije pojedinih epoha ljudskog trajanja čvrste stepenice, po kojima se uspinju kasniji djelatnici, jer i u Krležinu usponu ima temeljaca Augusta Šenoe, pa čak i toliko drugačijeg Dragutina Domjanića, koga je autor Kerempuhovih balada omalovažavao i ironizirao, a ipak je pjesnik »Fale« (koja je, kako znamo, uprkos svojoj jednostavnosti, doživjela najviše primjene) već 1917, videći »vsigde po svetu ciklame, krvave ciklame«, pripremio nekajkavce na tamburanje pod galgami čarnog potepuha o krvavim meglama (1936) . . .

Jer, kako reče pjesnik, sve je između neba i zemlje akord, u kojemu jaki tonovi ne zamiru, već se stapaju . . .

Zato građa za dvadesetak knjiga, koju je Šenoa ispisao u nepunih dvadeset godina, od 1866. do 1881, svog mukotrpnog i slabo plaćenog života gradskog bilježnika i uz to besplatnog magistratskog »babljeg suca« (nešto kao danas »sudac za prekršaje«) a dr. A. Barac i zagrebačka »Binoza« sabraše ih u jubilarno izdanje 1931—1934. od 20 narančasto-zlatnih svezaka, nije nikada prestala i ne prestaje ni danas doživljavati sve nova i nova izdanja, koja bivaju bez ikakve reklame razgrabljena, zadržavaju svoje stalno djelovanje i čar za čitatelje kraj svih književnih moda, koje prolaze mimo njih.

Šenoa je »u cjelokupnoj hrvatskoj književnosti apsolutno najčitaniji i najtiražniji pisac«, kako je o njegovim spomen-danima izjavio akademik Marijan Matković.

A na trodnevnom (3, 4, 5. XII. 1981) znanstvenom skupu o Šenoi održanom u Staroj gradskoj vijećnici zagrebačkog Gornjeg grada (gdje se u prizemlju u isto vrijeme mogla razgledati i izložba o Šenoi) četrdesetak uglednih književnih povjesničara i teoretičara iz Zagreba, Osijeka, Rijeke, Novog Sada, Zadra, Ljubljane i Krakowa bilo je jednodušno u zaključcima svojih rasprava (da citiramo štampu) kako je »vrijednost Šenoina umjetničkog dosega postojana, pa je nikakvi suvremeni rakursi ne stavljaju u pitanje... Šenoa ostaje velik i po najstrožim današnjim mjerilima«.

Bila je jedna jedina disonantna nota, tek toliko da se ne iznevjeri »horvatska navada stara«: poznata historičarka Nada Klaić, nazvana od milja »historiae nostrae emendatrix, Serborum ac urborum propugnatrix«, osporila je Šenoi poznavanje povijesti, no to su ostali znanstvenici argumentirano otklonili, slažući se svi u samim priznanjima Šenoi, među ostalim i u tome da je on stvorio i pisce i čitatelje i da su od njega učili svi što dođoše nakon njega, pa i oni, koji su ga osporavali, čak i realisti, a svakako i Krleža.

Od ostalih prigodnih počasti, vrijedi spomenuti poštansku marku od 3,50 din. s likom Šenoe, koja je puštena u promet 12. XII. 1981, i film u dva dijela zagrebačke televizije, emitiran 7. i 14. XII. 1981. Za ta »poglavlja iz života A. Š.«, odnosno dokumentarnu dramu napisali su scenarij Nedjeljko Fabrio i Dubravko Jelčić, a režirao ju je Rudolf Sremec. Moglo se očekivati

da će te dvije emisije biti preuzak okvir da se obuhvati bogat i toliko djelotvoran život tako velike ličnosti i svih ljudi i prilika oko njega, pa je i kritika već izrazila čuđenje i postavila pitanje, zašto se nije umjesto toga napravila serija. U tim skučenim datostima autori filma pokazali su, ipak, vrlo mnogo poznavanja vremena, biografije i ličnosti Šenoine, ali u preobilnoj građi ponekad su se predugo zadržavali na manje potrebnim sporednostima na uštrb važnijih momenata, a mnogo toga moglo je biti jasno samo upućenijim gledaocima. (Ne znam, koliko je njih u seljaku s torbom, koji je prošao preko ekrana, »prepoznao« »Prosjaka Luku«.) Film je, ipak, znalački zamišljen, adekvatno, zanimljivo i dinamično režiran i dobro tehnički opremljen, s odličnom kreacijom Zlatka Viteza u ulozi Šenoe, a čitavo odvijanje filma bilo je prožeto impresivnim dahom pijeteta, ukusa i kulture, kakav ne doživljavamo često, pa bi trebalo odmah misliti na njegove reprize, koje u najvećoj mjeri zaslužuje.

U »komemorativnim« danima mnogo se i dostojno pisalo o Šenoi u dnevnoj i ostaloj štampi, a bilo je i raznih prigodnih priredaba u Zagrebu i u drugim gradovima, osnovan je i odbor za podizanje spomenika Šenoi, s akademikom Marijanom Matkovićem kao predsjednikom, pa se treba nadati da ta više nego opravdana odluka, koju je javnost preko zagrebačke štampe tražila već g. 1909, neće čekati kakvu iduću (sto) godišnjicu da se ostvari . . .

A ne bi smio ostati bez odjeka ni jedan dopis novinama, kako bi »netko ponekad« mogao položiti kakav cvijetak na Šenoin skromni grob na Mirogoju... Ne radi njega, nego radi nas . . .

Kako je u početku ovih zapisa nabačeno, na još svježi grob Miroslava Krleže sasula se prava lavina napisa u čitavom jugoslavenskom tisku, emisijâ svih naših TV-postaja i različitih komemorativnih priredaba, predavanja, recitala, javiše se odmah i neke namjere izdavača o daljnjem trgovanju Krležinim djelima. (U pitanju su posebno neka Krležina davna djela, koja njemu danas ne mogu više smetati, ali su se neke ličnosti, povezane s njima, a još žive, osjetile ugrožene...) Krležine su knjige, kako znamo, poslije rata bila prvorazredan, često i glavni biznis nekih izdavača kao što je i svako kazalište i svaki redateljčić ili glumčić računao da »igra sigurnu kartu«, ako inscenira, dramatizira, »monodramira« i »recitalizira« nešto Krležino, jer se nitko živ neće usuditi da ga u takvim rabotama napadne po stručnoj liniji.

Sve su te djelatnosti tražile vlastitu tiražnu, honorarnu, afirmacionu korist, kojoj Krležino ime, život i djelo bijahu i jesu samo »obrtno sredstvo«, kao i mnogim neobaviještenim i polupismenim »sočinjenijima« reportera i reporterki, koji, recimo usput, svojim bezbrojem i »sposobnošću« postaju sve ozbiljnija prijetnja našoj kulturi, kao i petparačka štampa, koja se opasno množi.

Ta komemorativno-spekulantska groznica, koja nije važna sama po sebi, nego po krivim informacijama i uvjerenjima, što ih može ostaviti u sjećanjima javnosti, izazvala je već do danas, kad ovo pišemo (4. II. 1982) neke polemike i proteste, koji će se, vjerojatno, nastaviti. Mi nećemo imati mogućnosti ni volje da ih u stopu pratimo, pa za neku orijentaciju upućujemo čitatelje na ozbiljne članke ozbiljnih publicista Josipa Pavičića (»Pet minuta šutnje«, »Vjesnik«, 4. II. 1982) i Veselka Tenžere (»Smrt velikog pisca i ostali«, »Vjesnik — Sedam dana«, 6. II. 1982) uz kratak pokušaj registriranja, u kojim se pravcima »krležiana posthuma« razvijaju.

Nadgrobni govori istaknutih ličnosti na Krležinom sprovodu, objavljeni kasnije i u tisku, bili su, kao u svim sličnim zgodama, pomalo panegirički i jednostrani ali u sebi točni, pa ih do zaokruženja dopunjuje članak književnika Ranka Marinkovića u sarajevskom »Svijetu« od 11. I. 1982. pod naslovom »Krleža je epoha«.

Ostali prigodni napisi, kojih je astronomska silesija po čitavoj jugoslavenskoj štampi (jer nitko tko »do sebe drži« i »nešto znači« nije propustio da ovom prilikom upozori kako i njega treba čuti) variraju prema formatu i osobitosti pisca, većinom su prihvatljiva odavanja poštovanja zna-

čenju Pokojnika. Tu kulminiraju na jednom kraju zvučnom i bučnom, ali praznom grandilokvencijom Oskar Davičo u sarajevskom »Odjeku« od 15. do 31. I. 1982 (»U vekove, u trajanje«), a na drugom kraju umotvor »Doviđenja, Fric!« Momčila Popadića u splitskoj »Slobodnoj Dalmaciji« od 21. XII. 1981, koji zbog nedopustive i sasvim neopravdane »familijarnosti« s Pokojnikom i skromne pismenosti zaista nije trebalo uvrstiti.

Uz te pohvale, objavljena su mnoga »sjećanja« pojedinaca na susrete s Krležom i često podulji informativno-dokumentarni prilozi, koje treba oprezno čitati, jer idu od neznalaštva, izmišljotina, neukusnosti i bezobzirnosti prema Krleži i istini uopće do vrijedne, osobno neproračunate, stvarne i savjesne serije od 19 feljtona Josipa Pavičića »Zastave stoljeća«, koja je izlazila u zagrebačkom »Vjesniku« od 5. do 24. siječnja 1982.

Najavljene su i neke knjige o Krleži, peto izdanje već poznatih, rado čitanih i pozitivno ocijenjenih »Razgovora s Krležom« Predraga Matvejevića, koje će donijeti i još nepoznata Matvejevićeva pričanja s Krležom pred mikrofonom u toku godina 1980. i 1981, JLZ, kratko zvan »Krležin leksikografski«, obećaje posebnu enciklopedijsku ediciju »Život i djelo Miroslava Krleže«, za koju se nadamo da će biti na visini kao najpotpuniji i najpouzdaniji spomen i spomenik dotične izdavačke kuće svom osnivaču, zagrebački »Liber« planirao je već prije izdati Krležinu biografiju od sveučilišnog profesora Stanka Lasića, ali kad su njen rukopis pokazali Krleži, on je u razgovoru za štampu, koji je »Vjesnik« od 16. I. 1982. prenio iz »Svijeta«, ogorčeno izjavio da je to zapravo pamflet o njemu (pa je »Liber« brže-bolje odustao od štampanja knjige, koju bi sad, navodno, imao objaviti Grafički zavod Hrvatske) i raspričao se tu Krleža o svojim političkim komplikacijama, pa i u vezi s Deklaracijom. Sve to možemo kraće objasniti sažetkom odulje izjave dra Vladimira Bakarića (»Vjesnik«, 30. XII. 1981), koji izlaže pregledno da je Krleža »događaje i društvene odnose pri koncu prvog svjetskog rata i neposredno nakon toga bolje razumio od Partije i mnogih političkih ljudi. Tada je on bio pjesnik i pisac revolucije«. Ali kasnije je imao drugačije poglede o tome, kako osvojiti slobodu, nego politički ljudi, koje dr. Bakarić kratko naziva »mi«. To je dovelo do »jednog nesporazuma i prekida suradnje s njim negdje 1939. godine«, pa su poslije rata neki pokušavali da obnove taj sukob, ali Krleža je »shvatio da smo mi tada (1939) bili u pravu, barem u glavnoj liniji,... pa s njim poslije rata nismo uopće imali takvih problema.«

(Dr. V. Bakarić objasnio je to još opširnije već u »Vjesniku« od 30. siječnja 1978, str. 11.)

Time je mnogo toga oko Krleže dovoljno razumljivo i otvoreno precizirano, a dr. Bakarić nadalje, ne štedeći pohvale Krleži, tumači, kako je on stvorio enciklopedijska izdanja: »Tu je Krleža okupio sve ono, što je kulturno vrijedilo, ... imao je dovoljno širine da okupi sve te ljude i dovoljno snage da im dade osnovni kurs.« Budući da je i sam Krleža u momentu primanja najvišeg priznanja ustanovi, snimljenog i za televiziju, spomenuo pred samim Predsjednikom Republike svoju prethodnicu, »Ujevićevu enciklopeciju«, kazano je time i to, da je Krležin Leksikografski nikao iz već čvrstog korijena »Hrvatske enciklopedije«, koju je dr. Mate Ujević osnovao i zamislio u 12 svezaka g. 1940. i uspio je, u teškim ratnim prilikama, izdati od toga pet reprezentativnih knjiga, a onda je i personal i inventar i sebe sa svojim velikim iskustvom kao Krležina zamjenika, proslijedio novoj enciklopediji, kojoj je to omogućilo početak i dobar dio kasnijeg rada. I bje to opet jedna »nadgradnja« novoga na korisnoj podlozi staroga, vrijedna da se ne zaboravi. (Zanimljivo je dodati da je Krleža kao glavni redaktor svoje enciklopedije uzeo sebi za suradnika dra Gustava Šamšalovića, koji je g. 1936. bio glavni urednik prve hrvatske enciklopedije »Minerva«, vrlo solidnog djela, koje nam i danas često dobro dođe, pa je i time prošlost poslužila novom pothvatu.)

Stotine redaka ispisanih i koji će se zacijelo još ispisati oko Krležine smrti sadrže i po koji korisni podatak:

saznajemo tako od samog pisca da »od jedanaestog travnja 1977. nije više napisao ni retka« i da punih pet godina nije izišao iz svog posljednjeg stana na Gvozdu 23, a onda ni iz sobe zbog artroznih bolova u koljenima, osjećamo iz mnogih njegovih rečenica, koliko mu je značila životna drugarica Bela (pravim imenom Leposava Kangrga, Bella ju je talijanski prozvao muž), koja mu je bila ne samo duboko odana, nego u praktičnom životu i neopisivo korisna, počevši od toga što je uvijek bila »činovnik« sa stalnom plaćom, a to znači »financijska baza« njegovog nesređenog života, već od onih dana, kada je kao »pučka učiteljica« savjesno vršila ne baš laku službu »u jednom zabitnom selu ludbreškog kotara«, Dugoj Rijeci (od 30. XI. 1919. do 19. V. 1927, kad je imenovana »službenikom« u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, otkud je u istom svojstvu »službenika« prešla 8. XI. 1930. u zagrebačko HNK, a sve se to često netočno citira) dok je muž u to vrijeme sjedio u krošnji debele lipe kraj crkve i bezbrižno pisao... (Sasvim je neshvatljivo, zašto taj dio njihova života, koji služi na čast Leposavi-Belli, gotovo sasvim prešućuju u pisanjima o njima!)

Nema sumnje da je konačan slom Krležinog otpora bolesti i posljednje volje za život počeo, kad je Bela 20. veljače 1981. pala u krevet, bila naskoro prenesena u Vinogradsku bolnicu »Dr. M. Stojanović« i tamo umrla rano ujutro 23. travnja iste godine, mlađa od muža 4 godine (rođena 1896), a on ju je preživio samo nekoliko mjeseci i preminuo u istoj bolnici 29. XII. iste godine.

Razni razgovori s Krležom u posljednje vrijeme oživjeli su u štampi sjećanje i bacili potpunije svjetlo na mnoge ličnosti, koje su bile s njim povezane, u prvom redu na negda poznatog zagrebačkog liječnika dra Đuru Vranešića, koji je Krležu (i ne samo njega) u opasnim ratnim trenucima krio u svom sanatoriju u Zelengaju, a poslije rata tragično je završio, »zaslugom« nekog drugog liječnika, kako se pričalo; zatim na velikog, a ne bi se trebalo bojati reći: najvećeg, redatelja zagrebačkog kazališta Ivu Raića (1881—1931), koji je gotovo sasvim zaboravljen, a učinio je mnogo više za formiranje cjelokupne koncepcije i ustrojstva našeg modernog teatra negoli npr. dr. Gavella, koji je prvotno bio »tumač teksta«, a oboje Krležinih veoma su cijenili Raića, i mnogo puta to ističu u »razgovorima«, Krleža je čak rekao »da se precjenjivanjem Gavelline uloge potcjenjuje za ovo kazalište mnogo sudbonosnije značenje Ive Raića, o kome bi tek trebalo reći pravu riječ... jer je nesumnjivo historijski datum našeg teatra« (»Večernji list«, 8. I. 1982).

Konačno, a to treba i ovdje posebno istaknuti, pisanje o Krležinoj dramatici dovelo je i do prvog javnog revidiranja nekakve tradicije napadanja i omalovažavanja redatelja, direktora itd. Josipa Bacha (1874—1935), koji je, tobože, iz zaostalosti i neznanja odbijao prve Krležine pokušaje scenskih tekstova, zbog čega ga je Krleža javno nemilo napadao, a istina je bila u tome da se ti tekstovi ni tehnički ni dramaturški nisu mogli ostvariti na sceni. A kad je Krleža napokon donio zreo i »upotrebljiv« tekst »Galiciju« (koja je inače na praizvedbi 30. XII. 1920, pola sata prije početka predstave, od režima zabranjena, što nije smetalo beogradskoj štampi da objavi, kako je »Galicija« na premijeri propala i »doživela potpun neuspeh i otklon publike«, premda uopće nije bila odigrana!), Bach ga odmah stavlja na repertoar i piše Krleži oduševljeno pismo puno priznanja, kakvih je taj autor malo u životu dobio, pa treba posebno upisati u zaslugu Pavičiću, što je to pismo donio u šesnaestom od svojih spomenutih feljtona, a u desetom feljtonu Bachovu sliku i Bachov članak o Krleži u »Obzoru« početkom 1919, gdje Bach pod naslovom »Najsmjeliji dramski pjesnik«, uz ostale pohvale Krleži, veli da je »ne samo najhrabriji nego i najoriginalniji naš dramatičar«.

Mladi teatrolog Darko Gašparović u svojoj knjizi »Dramatica krležiana« (Zagreb 1977) ističe kako je vrijeme da se mišljenje o Bachovim krivnjama prema dramskom početniku Krleži »temeljito revidira«. Djelovalo je stoga kao kulturna sramota, kad je neki redatelj, lupetajući javno o Krleži koješta, nazvao Bacha »administrativ-

cem«, koji prema tome nije ništa razumio o teatru. A mi bismo bili iskreno sretni, kad bi dotični razumio i učinio za naše kazalište i najmanji dio onoga, što je razumio i učinio Bach, od čega je zasada još vrlo daleko, premda se ubraja u »velike«.

Tako čitanje tih zapisa o Krleži pruža mnogo nova ili točnijeg saznanja o njemu, njegovu životu i radu i nameće bezbroj asocijacija, koje bi trebalo proučiti i povezati, poneke i korigirati.

Ali to iziskuje dug, pažljiv i strpljiv rad, s kojim se ne bi trebalo žuriti.

Tome neće mnogo koristiti »brzopotezne« i većinom proizvoljne »analize« i »rekonstrukcije«, kakav je čovjek bio taj Krleža, je li bio religiozan ili ateist, je li volio crno ili bijelo vino i slično.

On sam poručio nam je, osobito u posljednje vrijeme, da mnoge njegove davne stavove moramo shvatiti u odnosu na prilike, kada su izrečeni ili napisani, pa je npr. svom dugogodišnjem suradniku Enesu Čengiću rekao (kako donosi »Vjesnik« od 30. XII. 1981) s obzirom na neke svoje ružne ispade na račun Zagreba, koji su, naravno, izazivali svojedobno i čuđenje i negodovanje:

»Tu sam i ja kriv vrlo mnogo što se tiče mojih pamfletskih tekstova o ovom gradu. Ali oni su bili uslovljeni političkim prilikama u kojima sam to pisao. Trebalo bi sada uzeti i na marginama retuširati te tekstove.«

Ovu potrebu i svoju želju da se njegovi polemički spisi poprate objašnjenjima istakao je Krleža više puta u ovakvim razgovorima.

A za svoje Glembajeve, koji su od njihova postanka bili shvaćeni kao autentični dokumenti pokvarenosti, trulosti, asocijalnosti itd. stvarnih zagrebačkih krugova, a »glembajevština« i »agramerština« ušle su u arsenal pogrda ne samo Gornjeg grada, nego i mnogo širih komponenata hrvatske povijesti i stvarnosti, objasnio je da takvi ljudi nisu nikada postojali, oni su izmišljeni, književna fikcija da se postigne određeni idejni efekat.

A nije li isto tako naknadno rekao da je u ekscesnom i upravo ikonoklastičkom napisu »Hrvatska književna laž«, koji je učinio mnogo zla — pretjerao...

Zato je deplasirano, a djeluje i zlonamjerno, kad neki omladinski list kao spomen Krleži preštampava baš spomenuti paskvil.

S druge strane naprosto je neukusno i nedostojno onoga, koji o tome šara, a kamoli onoga, o kome se radi, čeprkanje po njegovu intimnom životu i po posljednjim tužnim i teškim danima do smrti.

Šenoa je imao sreću, ako tako smijemo reći, da umre u naponu snage i usred svog rada, u svom stanu u Mesničkoj 34, onog kobnog jutra u pola devet, samo nekoliko sati nakon što je dan prije izdiktirao nastavak »Kletve« i završio ga s posljednjom svojom riječi »Hrvat«, koja u tom kontekstu ima samo informativnu funkciju, ali je ostala u svačijem sjećanju kao simboličan oproštajni znak...

Krleža je nakon prestanka pisanja (1977!) koje je bilo čitav njegov život, još relativno mnogo dugih godina (a svaki je dan u takvoj situaciji beskrajan) sjedio u svom naslonjaču, nepokretan, prepušten svojoj samoći, neaktivnosti, nesnu i — sumornim mislima...

Smijemo pretpostaviti da je »pravio pregled i obračun« svega, što je bilo, i da nije više zamjeravao onima, koji su ga često i bjesomučno ujedali, reagirajući, doduše, u većini slučajeva na njegove ugrize.

Jer u takvim satima, na pragu groba, svi ljudski zanosi i zastranjenja moraju izgledati krajnje groteskno, suvišno i žalosno, »bespomoćna natega«, kako reče drugi daleki pjesnik.

Mnoge Krležine rezignirane riječi pri kraju pokazuju da je i on to osjećao.

Ne pridavajmo, stoga, barem mi, koji smo rasli prateći njegovu putanju, današnju težinu negdašnjim riječima i činima čovjeka i pisca, koji je svakako bio kontroverzan i proživio je svoj vijek u kontroverznim vremenima, kad su se sukobljavali toliki interesi, ali i suponirane istine, drugačije i opreč-

ne, a ostavio nam je, ipak, lijep broj snažnih i nadahnutih stranica.

Listajmo ih, očekujući da doživimo što prije i Šenoin i Krležin spomenik, i zaključujući da misli vodilje prvoga od njih dvojice nisu u biti daleko od creda drugoga u prvom broju njegova »Plamena« iz 1919. da treba vjerovati »u borbu bede i bogatstva i u pomirenju rešiti prvi preduvet da Čovečanstvo na ovoj krvavoj planeti otkrije Dobro i Lepo«.

Formulirano je to, kako vidimo, u ekavici, kojom su u Zagrebu tada mnogi pisali u opet jednoj idealističkoj zabludi, koju su i Krleža i ostali naskoro ispravili pod imperativom vremena.

Konačno, boriti se za nešto u što vjeruješ, i priznavati svoje greške najviše je, zapravo jedino vrijedno, što smrtnik može učiniti...

»A vrijeme je sudac i ono će sve prosuditi« opominjao je, kao nekakav epitaf, velik naslov jednog od posljednjih novinskih razgovora s Miroslavom Krležom...

Samo da ga očuva od »štovatelja« kao što je naš, jugoslavenski, Kulturni centar u Parizu, zadužen da nas predstavlja pred velikim svijetom, koji je nedavno u svojoj službenoj publikaciji objavio, koliki je književnik **Miodrag Krleža**...

* * *

Dramske emisije naših televizija prilično su brojne, bilo da se prenose sa kazališnih scena, bilo da se posebno snimaju za »mali ekran«, kako se uobičajilo govoriti i pisati. Nemajući mogućnosti da ih redovito pojedinačno komentiramo, možemo općenito reći da je najveći dio njih, začudo, ili potpun promašaj ili uspjeh vrijedan visoke ocjene, dok nekog solidnog »prosjeka« (na koji mi rado svodimo obračune svih naših djelatnosti) gotovo i nema. Kriva je tome, čini se, autorska i realizatorska nezrelost, odnosno loša selekcija i isto takvo zanatsko ostvarenje pojedinih djela, a često i novinska kritika, koja potrebne, korisne i rado gledane neuljepšane stvarne prikaze naših prilika otklanja, kao da ne shvaća ili se ne usuđuje shvatiti da ne znači osuđivanje našeg sistema, na primjer radničkog samoupravljanja, ako se žigošu postupci nekoga, tko te pozitivne osnove kvari i iskrivljuje većinom u vlastitu korist. Tako je, na primjer, prošla već zaboravljena serija »A štuke nema« (Slovenci se uopće najčešće i s najvećim uspjehom upuštaju u konstruktivnu društvenu kritiku putem TV-drama), koja je, uza sve nedostatke, obilovala izvrsnim točnim opažanjima naše stvarnosti, a vrijedilo je upamtiti i »song«, kojim je završavala svaka epizoda »Za točke: (bodove), denar, položaj — požvižgaš se (fućkaš) na čisto vest, — ostaješ samo sebi zvest (vjeran), — saj vendar človek si po jusu«...

Među emisije, koje bi zaista bio grijeh ne spomenuti, uvrstila se emisija Televizije Beograd, koja je u srijedu 21. siječnja 1982. prenijela izravno iz tamošnjeg Dramskog pozorišta komornu igru »Razgovori s dželatom«, i to bez ikakvih adaptacija ni »prikrivanja« da je to kazališna predstava (čak se i publika stalno vidjela u pozadini), ali uz majstorsko vođenje kamere, koja je umjela hvatati svaki detalj (npr. izraz lica), znalački biran i doveden do izražaja, dok naše kamere inače često lutaju zaista »bez veze«. To je bila gotovo prva odlika ove zaista izvanredne TV-predstave. Jednako priznanje zaslužio je kreator glavne uloge Žika Milenković, koji ni trena nije prestao da svoju naprosto fenomenalnu koncepciju njemačkog generala, pogođenu vanrednom intuicijom, obogaćuje uvijek iznova izvrsnim psihološkim, govornim i mimičkim suptilnostima, držeći u trajnoj i sve jačoj napetosti gledaoca čitavo vrijeme duge emisije. To je u stvari njegov monolog, izazivan i podržavan vrlo aktivnom i disciplniranom i samo prividno »sporednom« suigrom Miodraga Milovanova i Dušana Počeka u okviru sive i gotovo prazne zatvorske ćelije, u kojoj se čitava radnja odvija, osim u kratkom uvodu, neke vrsti prologu, u kojoj smo vidjeli još reporterku i tobožnjeg autora, poljskog književnika Kazimiera Moczarskog, koji je govorio o svojoj knjizi, po kojoj je Sigmund Hübner napisao ovu dramu.

Danas već pokojni Moczarski bio je novinar i književnik, rodoljub i borac otpora, a nakon rata dospio je, ka-

ko često biva, »uslijed nekih nesporazuma«, u zatvor, gdje se našao sa SS-generalom Jürgenom Stroopom, koji je krajnje okrutno ugušio pobunu u varšavskom getu godine 1943.

Dugo i opširno razgovarao je Moczarski sa Stroopom, a taj mu se u zajedničkoj robijaškoj atmosferi otkrivao kao ljudski monstrum, koji do kraja, čini se, ne shvaća svu grozotu likvidiranja desetaka tisuća ljudi samo zato, što su Židovi ili Poljaci, a ne »nadljudi« kao njegova rasa, kako je on zamišlja, i sva ta silna ubojstva, vršena i pamćena sadistički, smatra »velikim djelom« i svojom »misijom«. Slušajući njegovu ispovijed, zapravo samohvalu, podilaze nas neprestano trnci, ne sumnjamo ni časa da je pisac Poljak vjerno prenio riječi SS-generala, a ovako vrhunska izvedba, koja ni trenutka ne djeluje kao dokumentarac, nego kao neprestana jezovita krvava zbilja, oživljena superiornim književnim i kazališnim umijećem, postaje još dojmljivija u mislima na teške časove i dane, koje Poljska, prirasla svakom našem srcu, ponovno proživljava, pa smo na ovom pothvatu u najvećoj mjeri zahvalni i kazalištu i televiziji Beograda, a htjeli bismo da je vide svi oni, koji ne samo u svijetu, nego i među nama nazivaju Poljake fanaticima, agresorima, ne znam čijim plaćenicima, koji da su sami krivi za sve, što ih stiže, a i samog papu Poljaka proglašuju saveznikom Reaganovih interesa i — neprijateljem Poljaka...

I pitamo se: ne krije li se u svakome, tko tako misli i govori, pripadao on bilo kojem narodu i staležu, svjesni ili nesvjesni, uvjereni ili prisilni, veći ili manji dvojnik Jürgena Stroopa?

* * *

Negdje u trinaestom stoljeću, recimo između 1260. i 1264, jedan francuski pjesnik, probisvijet i krajnja sirotinja, a velik talenat, preteča Villona i »mali Goethe svog vremena«, imenom Rutebeuf, spjevao je dva prva remek-djela francuskog kazališta, duhovnu igru »Mirakul o Teofilu« (iz te teme rodit će se Goetheov »Faust«, a Rutebeufov tekst iznijet će na pozornicu sveučilišta Sorbonne, zaslugom najkompetentnijeg i vatrenog propagatora francuskog srednjeg vijeka, Gustavea Cohena, njegovi đaci 7. svibnja 1933, sa senzacionalnim uspjehom) i šaljivi »Monolog šarlatana, koji prodaje čudesne trave i druge takve ljekarije« (»Le Dit de l' Herberie«).

Taj Teofil živio je, po crkvenoj predaji, u Adani, maloazijskom gradu, negdje u šestom stoljeću naše ere, bio je ugledan svećenik, uživajući važne i unosne moralne i materijalne privilegije u crkvi, ali kad ga je biskup njih lišio, razbjesnio se sasvim neduhovno i kad već nije mogao da se osveti Bogu (»Ah, da Ga mogu doseći i istući, ali On se visoko popeo u svoje blaženstvo da umakne svojim neprijateljima, pa sad nema ničega, čega se ne bih dragovoljno prihvatio, da Mu vratim milo za drago i da ostvarim svoje ambicije«, veli Teofil doslovce i još opširnije), stupio je u kolaboraciju s Vragom paklenim, koji mu ostvari sve prohtjeve uz uvjet da napada i progoni crkvu i svećenike i da protiv svih ljudi vrši sva moguća nedjela suprotna Božjim zakonima i zapovijedima, a nakon smrti da dođe u pakao. Teofil prihvati sve te uvjete i vlada se po njima punih sedam godina, ali u duši nema nikad pravog zadovoljstva, sve više ga izjeda kajanje. (Spomenimo bar letimično da je taj naoko naivan prastari tekst vanredne pjesničke ljepote, razrađen s dubokim poznavanjem čovjeka i s mnoštvom psiholoških zapažanja, koja i danas zadivljuju!) Najposlije se skrušeno obrati Majci Božjoj, koja intervenira, istrgne Vragu kobni ugovor i omogući Teofilu da opet bude ispravan čovjek i svećenik i uzor kršćanskog života svakom vjerniku.

Nije isključeno da je taj Teofil Prvi zaista postojao u svojem šestom vijeku, ali ako i nije, nego ga izmisliše za pouku i opomenu braći kršćanima, kako su ga i naši glagoljaši prepričavali, izredaše se tokom slijedećih šesnaest stoljeća mnogi takvi neizmišljeni Teofili i ne »odumiru« još, čini se. Neke su naše starije generacije gledale, kako čak osnivaju nove crkve, da bi ostvarili svoje želje i postali im biskupi, a nedavno se pročulo, kako jedan crkveni uglednik, ne više iz davne Adane, nego iz Cibone, Scardone,

Emone, ili nekakve slične zajednice kršćana, da ostanemo pri nekom nazivu u stilu Adane, opet jednom nije uspio ostvariti svoje ambicije, pa, budući da se u tradicionalnog Vraga više ne vjeruje (tko zna, kako tko »topogledno« stoji i s Bogom), »povezao« se s modernom velesilom, koju bi Rutebeuf nazvao Vis typographica, pa se po njenim proizvodima obara na svoje drugare i sve ostale ispravne kršćane, počevši od pape, koji ga je, kako sam navodi, čak primio i gubio svoje dragocjeno vrijeme u diskusiji s njim, a on ga za uzvrat omalovažava i blati na način, koji je teško nazvati ne samo svećeničkim, nego i sasvim obično ljudski poštenim, pa ni previše inteligentnim. A zašto sve to? Zato, što je »zaobiđen« i nije učinjen biskupom u odnosnoj Ciboni, Scardoni itd., kako sam sasvim konkretno izjavljuje.

Sličnost je sa Teofilom Prvim, dakle, upadna, uz vrlo osjetljivu razliku, što je prvi Teofil čitavo vrijeme ipak osjećao da nije dobro što radi. Danas je taj osjećaj, čini se, općenito atrofirao (riječ i pojam »savjest« uopće se više i ne spominje), Potentiae maleficae Mamon i Ambitiones svake sorte zavladaše čovjekom čvršće negoli klasični Vrag...

U tom grmiću leži zec, odnosno: nihil novi necnon melioris sub sole, da zaključimo ovu suvremenom realnošću izazvanu asocijaciju na književnu fikciju davnog Rutebeufa, koji bje bijednik, ali ostade častan, i na njegova prvog Fausta i Neposlednjeg Teofila...

* * *

Krajem prošle godine proslavljena je po čitavoj Evropi 750. obljetnica smrti (1231) svete Elizabete Ugarske, jedne od zaštitnica kršćanskog karitasa, što nas danas više zanima nego njeno kraljevsko podrijetlo, koje joj je svojedobno svakako pomoglo do časti oltara. To je istakao i Ivan Pavao II. u prigodnom pismu, pozivajući vjernike da se ugledaju u njeno dobrotvorno djelovanje i brigu za bolesnike u duši i tijelu, »kojima vrvi današnji svijet«.

Ta proslava morala bi i u nas oživjeti sjećanje na našu kraljicu-dobrotvorku Jelenu Dobru, preminulu 976. godine, kojoj je na nadgrobnoj ploči, uz staleške podatke, posebno istaknuto da je bila majka sirota i zaštitnica udovica, dakle socijalno-karitativni radnik, kako bi se to danas reklo, i to u mutnim vremenima, kada takve aktivnosti nisu bile osobito popularne, pogotovo u višim društvenim slojevima. A, eto, naša Jelena, skromna kraljica malog naroda, pretekla je u tome veliku Elizabetu sa svjetske pozornice za nekoliko stoljeća (976, 1231)...

Nedavno se doduše (g. 1976) dostojno proslavio milenij Jelenine smrti, bilo je tada i govora o našem nezaboravnom i toliko zaslužnom arheologu don Frani Buliću (1846—1934), koji je u Solinu otkrio krhotine Jelenina epitafa, uspješno ga dešifrirao i taj znameniti događaj učinio narodnim slavljem. (Bilo je to u petak 26. kolovoza 1898, kako piše na don Franinom brzojavu zagrebačkoj Akademiji, koji se još čuva, i na prvoj stranici zagrebačkog »Obzora« od subote 27. VIII. 1898, pa epitaf nije pronađen 22. VIII, kako je i sam Bulić začudo kasnije pisao, a i danas se krivo navodi, pa smo ga svi do naše nedavne provjere pisali s raznim datumima.)

Don Frane je odmah, osim povjesne i nacionalne važnosti natpisa, osjetio, koliko nam može značiti Jelena kao dobrotvorka, pa ju je kao takvu popularizirao kao naziv karitativnih društava, među književnicima itd. Sve to traje i danas, ali u velikim razmacima, pa nas Elizabetina komemoracija nuka da se češće i redovitije sjećamo njene preteče, naše Jelene (za takve proslave imamo mnogo pjesama za recitale i dramskih djela za predstave), osobito svake godine 8. listopada (datum s ploče), pa i 26. kolovoza (na dan otkrića ploče) kad već nismo tako znameniti da je tako visoko dižemo kao strani narodi svoje predstavnike.

Još jedan svijetli ženski lik iz naše povijesti bio je, doduše, dostojno počašćen prije nekoliko godina (1978), prilikom 500-godišnjice smrti, ali je nakon toga opet utonuo u zaborav.

Bila je to bosanska kraljica Katarina Vukčić Kosača (1424—1478), o kojoj je tada mnogo pisano i govoreno,

a objavljene su i dvije knjige, »Katarina Kosača, bosanska kraljica« Krunoslava Draganovića (Sarajevo, 1978) i »Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine« (Sarajevo, 1979), u kojemu su dvije iscrpne studije posvećene Katarini, a više radova njenu vremenu i staroj povjesti Bosne, a i u novoizašloj zanimljivoj knjizi Žarka Brzića »Uči se od sunca« (Zagreb 1982) prvi prikaz govori o Kosači, kao i drama u dvije slike »Kob posljednje kraljice bosanske«, izišla g. 1978. u seriji »Mala scena« Društva sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu i iste godine s uspjehom izvedena na više pozornica.

Bježeći pred Turcima, koji su joj oteli i poturčili djecu, Katarina se sklonila u Rim, gdje je i preminula 25. listopada 1478. nastojeći uzalud do kraja da spasi djecu, a možda i da se vrati kući. Pokopana je u poznatoj rimskoj crkvi Ara coeli, gdje joj se grob izgubio, ali njena nadgrobna ploča još stoji s njenim likom i s epitafom, napisanim prvotno bosanskom ćirilicom, a onda prevedenim na latinski, a franjevački red uvrstio ju je u popis svojih blaženica kao svoju trećoretkinju, poznatu i uglednu po svojim krepostima.

Te njene vrline, u prvom redu humanost i ljubav prema domovini, djeci i svakom čovjeku, i njena mučenička sudbina, ne gube ni danas u našim očima ugled ni štovanje, pa bi blaženoj mučenici Katarini Kosači, koju i narodna predaja jedinu pamti uz »dobrog Kulina bana«, trebalo posvetiti trajan kult kao i Jeleni Dobroj da im spomen i poruka traju u živim srcima potomaka, a ne samo u rijetkim osvrtima na dvije mrtve nadgrobne ploče...

* * *

Ne samo ljubitelji kazališta, nego i njegovi pripadnici, danas znadu malo ili ništa o negdašnjim putujućim kazališnim družinama, koje su lutale po našim, osobito istočnim, krajevima sve do drugog svjetskog rata, prorjeđujući se pomalo, dok nisu bez traga nestale, izvršivši za svoje vrijeme jednu, zapravo jedinu, prosvjetno-umjetničku misiju po zabačenim predjelima bez elektrike, radija i bilo kakvog današnjeg kulturnog života. Nastajahu te »trupe« tako da bi neki poduzetni, već iskusni i poznati glumac okupio oko sebe veći ili manji broj »članova« (uz njega i njegovu ženu ponekad svega 4—5 muških i ženskih osoba), šareno društvo čeljadi, koje je mamila pustolovina magičnog glumačkog djelovanja, o kojemu često nisu imali nikakva pojma ni spreme za nj, a i brodolomaca »redovitih« kazališnih ustanova, pa i najrazličitijih zanimanja, napuštenih zbog svakakvih povoda.

Nisu imale te trupe, razumije se, nikakve financijske osnove, osim tanke zarade na ulaznicama, nastupale su po kavanama i gostionicama, rjeđe po školama, vojarnama, pa čak i kaznionicama, a daske položene na pivsku burad stvarale su »pozornicu«, bez rasvjete, kulisa, kostima: sve se to improviziralo s nekoliko otrcanih zavjesa i ostataka kojekakve dnevne nošnje te sagova, pokućstva, pa i dijelova odjeće posuđenih svaki put »na licu mjesta«. Nije čak bilo ni urednih tekstova djela za prikazivanje, jer su se donedavna scenski komadi rijetko štampali, daktilografa nije još bilo ni u »normalnim« kazalištima, rukom su se prepisivala i djela i uloge (još tridesetih godina ni glumci u velikim teatrima nisu htjeli učiti uloge, osim iz kaligrafskih ručnih prijepisa, a svaki teatarski radnik zna da je to imalo svoje psihičko opravdanje) pa su prepisivači i šaptači za malu paru prodavali »lutajućima« kopije onih nekoliko djela, koja su svi igrali, »Hasanaginicu«, »Sumnjivo lice«, »Šokicu«, »Boj na Kosovu« i još nekoliko pučkih »dirljivih«, rodoljubnih, a najviše šaljivih komada. (»Smiješnost« pojedinih djela isticala se na rukom pisanim, plakatima kao najjači mamac za seoske i malovaroške gledaoce.)

Centralna ličnost, organizator, redatelj i glavni glumac bio je, naravno, već spomenuti osnivač i »direktor«, koji je mršave utrške dijelio s ostalima, pa se zajedno gladovalo, bilo boso i golo, ostajalo se dužno, gdje se moglo, i za konak i za mršavu »koštu«, bježeći iz mjesta u mjesto u vječnom lovu za »uspjehom« i kruhom... Najnevjerojatnije smiješne, a i tragične, zgode pratile su svaki dan, »originalne« ličnosti dolazile su i odlazile iz družine slobodno i neprestano. Nama je npr. šaljivo, kad neki pijani seljak velikodušno »posudi« jedno od svoje sedmero djece glumcima, da im igra Nušićevog »Pepiku«, a onda zabrinuto upada u predstavu da sina spasi, ali »teatru« to, bogme, nije bilo za smijeh...

Danas je takav glumački život i kazališni »nivo« teško i zamisliti, pa treba pohvaliti zagrebačku JAZU, što je u 17. knjizi »Rada« za g. 1981. izdala sasvim neobičnu knjigu »Kronika putujućeg glumca«. Njen autor, poznati zagrebački glumac i redatelj, danas već umirovljenik, Ljudevit Galic (rođen u Orehovici 1919) započeo je svoj kazališni put s malim ulogama u zagrebačkom HNK, otkuda je, željan značajnijeg rada, odlutao u »putujuća kazališta«, prokrstario s nekoliko njih sve naše krajeve i iskusio sve, što se u takvim »trupama« moglo doživjeti.

Bile su to, usprkos svojoj primitivnosti i »ciganstvu«, surove, ali korisne škole prave teatarske vještine, u kojima su nenadareni i neotporni pojedinci otpadali, ali su se mnogi istinski talenti razvijali u glumce, koje smo do prije nekoliko decenija gledali kao prvake velikih scena, kakve današnje glumačke škole rijetko ili nikako ne rađaju, a mi smo ih još upoznali i po dobru upamtili i s iskrenim ih ganućem prepoznajemo u ovoj knjizi.

Bistar i iskreno odan teatru, mladi Galic je umio shvatiti sav taj jedinstveni glumački metež, ali začuđuje s koliko ga je pravog književnog dara danas uspio analizirati i prikazati u svojoj knjizi, na primjer u opisu tragičnog stradaoca, bivšeg šaptača Jove nazvanog Pokojni, i neodoljivog osvajača svake publike »direktora« Životića, koji je izazivao iskreno divljenje svojim likom i majstorstvom, a završio je žalosno u bijedi kao velik dio naše »putujuće Talije«.

Galicovu knjigu pročitat će svatko sa zanimanjem, jer je i autentičan dokumenat jedne kazališne epohe, koja je otišla u nepovrat sa teatarskim fanaticima, kakvih više nema, i vrlo je čitko štivo, a mogla bi biti i gotovo potpun scenarij za film, koji bi zaista vrijedilo snimiti.

* * *

Zagrebačke i druge novine od 12. veljače 1982. dale su opravdano osobit najavni publicitet najnovijoj premijeri dubrovačkog kazališta »Marin Držić«, odnosno za naše vrijeme praizvedbi još jednog starog hrvatskog kazališnog djela, koje kao dramski rod nije lako definirati, pa ga uslovno nazivamo tragikomedija (ili melodram) »Vučistrah«, a izveli su ga prvi put uopće u starom dubrovačkom kazalištu »Orsan« (nalazilo se na mjestu današnje Gradske kavane, a uništio ga je požar 1817) pokladne večeri dana 12. veljače 1682. oduvijek agilni dubrovački kazališni amateri, a današnji profesionalni teatar izvest će ga istog datuma, 12. veljače 1982.

Točno nakon 300 godina.

Nije nezanimljivo navesti da mu je potvrdu o predstavi iz 1682. sačuvala dokumentacija istrage u vezi s incidentom te večeri. U »Orsanu« su, naime, postojale dvije lože za žene (koje su tada sjedjele odvojeno od muške publike), jedna za »vladike«, tj. aristokratkinje, druga, s posebnom ogradom, za »antuninke«, ugledne građanke, a netko je, da ponizi potonje, srušio njihovu ogradu...

Tko je te večeri bio označen kao autor »Vučistraha«, ne znamo. Tradicija odavno pripisuje djelo Petru Kanavelovićuili Kanaveliću (1637—1719), plemiću i piscu u tada mletačkoj Korčuli, prva naša »Historija dubrovačke drame« Armina Pavića (Zagreb, JAZU, 1871) registrira ga kao »Krunoslavu«, a posebno drugdje donosi samo naslov »Vučistrah«, a kasniji historičari, čitav niz njih (Rešetar, Vodnik, Radatović, Fancev, Kolendić i drugi) pišu o tom djelu i kolebaju se, bi li priznali Kanavelovića za autora »Vučistraha« ili ne bi.

M. Kombol, na primjer, u svojoj »Povijesti hrvatske književnosti« (Matica hrvatska, Zagreb 1945) dopušta, okolišajući, »ako ne varaju neki noviji podaci, bit će po svoj prilici ‚Vučistrah' Kanavelićev«. Franji Švelcu (u trećoj knjizi »Povijesti hrvatske književ-

nosti«, Liber-Mladost, Zagreb 1974) Kanavelović je »vjerojatan autor ‚Vučistraha'« a Nikola Batušić u svojo »Povijesti hrvatskoga kazališta« (Zagreb 1978) rezimira problem veleći da Kanaveloviću (Batušić se odlučio za prezime Kanavelić) »u novije vrijeme ponovo sa sigurnošću pripisuju 'Vučistrah'«, a i on sam, Batušić, na temelju nekih teatroloških obilježja itd. »vjeruje da je doista možda riječ« o Kanaveloviću ili Kanaveliću kao autoru »Vučistraha«. (Čudno je ovo »doista, možda«, jer historičar u nešto ili vjeruje ili ne vjeruje, kad je pitanje proučio.) Bavili su se Kanavelovićem i »Vučistrahom« i drugi, a iscrpnu popratnu riječ uoči dubrovačke premijere održao je na zagrebačkoj televiziji istaknuti proučavatelj hrvatske književne baštine Slobodan Prosperov Novak u petak 12. veljače 1982.

Taj naš ugledni mladi znanstvenik izdao je već 1979 (»Književni krug«, Split) temeljitu i veliku studiju (223 strane) »Vučistrah i dubrovačka tragikomedija« o svim problemima u vezi s Kanavelovićem i »Vučistrahom«, pa zasad upućujemo na nju sve radoznalce.

Ovom nesvakidašnjem kazališnom i kulturnom događaju trebalo bi posvetiti još koji redak, kad stignu do nas odjeci obnove »Vučistraha«, od koje očekujemo mnogo, jer je njena realizacija okupila redatelja Tomislava Durbešića, književnika Luka Paljetka (za neke dopune teksta), lektora i suredatelja Mišu Martinovića, kostimografku Mariju Žarak, sve sama provjerena stvaralačka imena.

Suvišna pitanja izazvale su samo neke novinske objave i naslovi kao »300. godišnjica prve javne predstave u Dubrovniku«, »Tri stoljeća dubrovačkog teatra«, »Tristogodišnji kazališni kontinuitet«, »Tri stoljeća javnog kazališta u Dubrovniku« i slične, dobro mišljene, ali krivo »sročene« etikete ovog zalsta »kulturnog blagdana«, pa se misli da prije večeri 12. II. 1682. nije bilo predstava npr. Gundulićeve »Dubravke« (1628), koja je, ne znamo (premda slutimo) čijom zaslugom, a na našu opću sramotu, još »na indeksu« i nikako da se prikaže u Dubrovniku, a daleko pred njom Držićevih »premijera« (npr. »Pometa« iz g. 1548) i još drugih kazališnih aktivnosti prije njih, pa će trebati pobliže objasniti, kakav se to kontinuitet sada slavi.

Zasada ukratko: godine 1681. vlada Dubrovačke Republike odredila je zgradu »Orsan« za kazališne svrhe, pa je ovogodišnja slava 300-godišnjica zgrade i rada u njoj, dok je dubrovački kazališni život, autorski i predstavljački, mnogo stariji...

Spomenimo još da je »Vučistrah« u vrijeme postanka i kasnije bio vrlo popularan i često prikazivan.

Ovdje bismo još dodali da je taj isti Korčulanin Petar Kanavelović ili Kanavelić dva puta ženjen u Dubrovniku i član dubrovačke akademije »Učenih ispraznih« (tj. dokonih), godine 1683. uputio poljskom kralju Ivanu Sobjeskom svoju dugu svečanu pjesmu na hrvatskom jeziku s latinskom posvetom »Pjesan slavnomu kralju poljačkomu Ivanu Sobjeski, Turaka predobitniku i Beča obranitelju«, na kojoj mu je Sobjeski srdačno zahvalio.

Ugodno je u časovima, koje proživljava ova naša strana svijeta, obnoviti sjećanje, što je našem čovjeku tada značila Poljska, a eto, i mi njoj . . .

I povjerovati da i u tome traje tristagodišnji kontinuitet . . .

* * *

Zagrebačke jutarnje novine od utorka 9. II. 1982. izazvale su opće uzbuđenje i zgražanje krupnim naslovima u crnom okviru »Djevojka pregažena nasmrt«, pod kojim se čitalo da je večer prije, u ponedjeljak 8. veljače, u 20 sati masa od nekoliko tisuća gledalaca, omladine, uglavnom srednjoškolaca, pa i osnovaca, nahrupila na ulaz zagrebačke Sportske dvorane u Daničićevoj ulici zbog koncerta beogradske rock-grupe »Riblja čorba«, koju vodi Bora Đorđević. (Ako netko još ne zna, kakve su to grupe: to je nekoliko pjevača-derača i svirača-bukača, koji urliču i deru se i dižu paklensku buku uz pomoć posebnih »glazbala« i najjačih zvučnika, dolaze ponekad i pijani na podij, kako novine bilježe, a pri tome se cere, krevelje, savijaju se, đipaju i izvode još štošta, što može uzbuditi i dovesti u »euforično« stanje nezrelu publiku, odnosno žrtve domamljene modom, reklamom i ranijim iskustvima, kakva se sve »zadovoljavanja« i »zanosi« tu doživljuju.)

Ovaj »stampedo« ljudski (riječ, inače, znači trku kad čopori životinja udare u divlju jurnjavu po prerijama gazeći sve pod sobom) oborio je na beton i izgazio desecima nogu jednu djevojčicu, koja je malo kasnije, kad su stigla kola hitne pomoći, u njima ubrzo izdahnula od ozljeda . . .

Sutradan smo još pročitali da je to bila četrnaestogodišnja Željka Marjanović, učenica osmog razreda osnovne škole »August Šenoa«, da »istražni sudac nije izašao na uviđaj«, jer je očevidno da »nasmrt izgaženu nije usmrtio pojedinac, nego masa«, a masu, razumije se, ne možeš prijaviti, hapsiti, pozivati na odgovornost.

Premda je to bilo pravo pravcato umorstvo.

Samo do kraja izvršeno ovom prilikom, ali moguće svaki put na takvim »koncertima«, kako štampa naglašava, a i te je tragične večeri u zagrebačku Traumatološku bolnicu dovezeno još petnaestak ranjenih mladih ljudi, i još jedan mladić dobio je bocom po glavi, jer, ako niste ni to znali, alkohol se nudi i obilno sudjeluje u takvim priredbama, a na ovoj, tvrdi uprava, prodavalo se u dvorani »samo pivo«.

A uz najavu nastavka gostovanja u Splitu te iste »Riblje čorbe«, koja je sad začinjena i Željkinom krvlju, tamošnje novine donose fotografiju jedne svoje djevojke polumrtve na nekom drugom stampedu i sliku mase glava, ruku, tjelesa nagnjetenih u deliriju i gužvi, kakvu nikakav redatelj ne bi uspio ostvariti.

Pa tko je za sve to kriv, kad masu ne možeš uhapsiti, uzbudila se javnost, zaredaše veliki naslovi u štampi »Profit zatvorio oči«, »Smrt kao upozorenje«, »Velika opomena«, odasvud se javljaju pitanja, mogu li se ovakve tragedije ubuduće spriječiti?

Razumije se, da se mogu, a krivci se znaju, u prvom redu organizatori tih »koncerata«, razne »agencije«, kojih ima sve više i svakakvih, a imaju, naravno, samo jedan cilj, što veću zaradu, a neće ovo biti prvi put da se javljaju tužbe na njihovo poslovanje (da npr. najavljeni pjevači ne stignu uopće, već neki drugi, slabiji, da neki strani partner odmagli s parama, priredba otpadne, a novac se ne vraća), a one sve čvršće obuhvaćaju »tržište« svih priredbi, pa i »Djeda Mraza« do potrebe, zatim uprave raznih dvorana, u kojima se ne prodaju numerirana mjesta, već, što bi trgovci rekli, »rinfuzo«, pa nitko živ ne zna, koliko se ulaznica proda, jer jedan direktor govori o nekakvim prodanim »neprijavljenim« ulaznicama (kakve li su to ulaznice?), drugi rukovodioci pričaju da se vrata dvorana otvaraju u posljednji čas »radi stvaranja napetosti« ili da prije ulaska slavnih grupa, recimo te »Riblje čorbe«, nastupaju lokalne grupe da raspale »atmosferu«, po receptu, očito, starih gladijatorskih igara, najprije čarkanje, onda glavno klanje. Osiguranje nije nikakvo, ni policijsko ni vlastito itd. itd.

Tko sve to kontrolira?

Konačno, ne bi li i svi ti »zabavljači«, koji izvlače silne novce, većinom od nezrele zaluđene omladine, a, eto, mogu i život oduzeti, ne bi li i njihovo »djelovanje« moglo biti pod nekim društvenim nadzorom, jer i to, što oni rade, svojevrsno je prodavanje droge, koja truje, a to se inače progoni?

Tragična smrt zagrebačke djevojčice mnogo se komentirala, mnogo se čulo i pisalo da treba »nešto učiniti« . . .

Neće se učiniti ništa, ne bojte se, dok ovi retci stignu do čitalaca, sve će biti zaboravljeno. . .

»Ribljočorbaši« i organizatori ukesali su uredno inkas i krenuli mirno kući. . .

Kući se nije vratila jedino sirotica Željka. . .

Sahranjena je na zagrebačkom Mirogoju dvanaestoga veljače u devet sati ujutro, u vrijeme, kad se drže sprovodi, koji ne računaju na brojni ispraćaj.

A nije li trebalo »organizirati« da Željku isprati što veći broj omladine, barem kao malo iskupljenje za kobni stampedo?

Kuka se i mudruje mnogo, kako je nemoguće obraniti djecu od zaraznog utjecaja takve »glazbe« putem televizije, filma, ploča itd., i od mahnitanja za njom, ali ako to i jest u stanovitoj

mjeri točno, zašto ih izravno trujemo, kako ne bi trebalo, zašto im čak u vrtiće šaljemo takve zabavljače s njihovim programima, zašto se njima ispunjaju televizijske emisije namijenjene samo djeci? Zašto smo, mi i djeca, na primjer, ovih dana morali gledati, kako pred kameru i mikrofon dovode dječačića osnovca, koji, molim vas, već sam »stvara« riječi i glazbu modernih pjesama . . . A bile su to, uz neko grebuckanje po gitari, riječi »Ti moj si san, kad će doć dan, da ne budem sam... Volim te do neba« itd. Dovela ga je, predstavila i »odgajala« neka bezvezna dunda, kojoj bi, očito, i samoj još trebalo čvrstog i svestranog odgoja . . .

Tako to ide redom, rock, pušenje, droga — a što za tim, pitamo se?

Pa zar nitko ne osjeća, koliko smo za sve to, od »kompozicije« tog mališana do Željkinog stradanja, odgovorni mi odrasli?

V. R.

DVIJE KAZALIŠNE SVADBE

Nakon krvi što je na kraju »Banketa u Blitvi« (u adaptaciji i režiji G. Para) potekla iz tuša, na repertoaru zagrebačkog NHK pojavila se glasovita, već klasična KRVAVA SVADBA *F. G. Lorke*, tragičnog velikana španjolske i svjetske književnosti, pjesnika, dramatika i kazališnog poslenika što je — po vlastitu priznanju — volio u djetinjstvu (poput Krleže) »služiti misu, podizati oltariće« i što je — kao pisac i javni djelatnik — Španjolsku osjećao »do sržи«, no bio »prije svega ... građanin svijeta i brat svih ljudi«.

Spomenuta Lorkina drama snažna je i duboka, važna pitanja ljudskog života tretiraju se u njoj ozbiljno, odgovorno i s respektom, sasvim je oslonjena na sredinu u kojoj je nikla, no (baš zato) zrači sveljudskošću — pa stoga odluku da se napokon prikaže i na prvoj hrvatskoj pozornici valja bez sustezanja pozdraviti.

Redatelj *Petar Šarčević* poglavito s dva razloga zavređuje puno priznanje: poštovao je tekst (pa tako nije »preskočio« njegovu djelomičnu kršćansku komponentu) i nije želio (kako je to sada moderno) zasjeniti autora (naprotiv: nastojao ga je što bolje shvatiti i što adekvatnije prikazati) te je — kao drugo — ostvario predstavu izuzetne stalske čistoće i jedinstva. I glumce je dobro izabrao. *Ivka Dabetić* uspjela je kao majka mladoženjina izbjeći pretjeranu patetiku što bi je taj tragični lik mogao nametnuti; njezina je majka bila istinski velika u svom dostojanstvu i proživljenom ali suzdržanom bolu. Dostojanstven (u najboljem smislu riječi) bio je i *Zlatko Crnković* kao otac mladenkin. *Ksenija Prohaska* iskreno, je toplo i dojmljivo prikazala nesretnu zaručnicu-mladenku razapetu između ljubavi prema Leonardu i »dužnosti« prema zaručniku kome se priklonila kad ju je Leonardo napustio; zov krvi odveo ju je ipak u Leonardov zagrljaj da bi na kraju ostala sama i postala »živim mrtvacem«. Njezina pjesma kad se uoči svadbe sprema na počinak bila je možda najočitija potvrda talenta ove mlade, perspektivne glumice. Zaručnik *Tomislava Rališa* odisao je mladenačkim zanosom i naivnošću, iskrenom ljubavlju i ponosom a iskusni *Božidar Orešković* kao Leonardo markantno je ocrtao promašena čovjeka koji — tjeran strašću — uzalud pokušava prkositi sudbini i stegama sredine u kojoj živi. Patnju njegove neljubljene, plemenite i bez vlastite krivnje nesretne žene *Iva Marjanović* uspjela je izdići do općenitosti i učiniti taj lik nezaboravnim. *Minja Nikolić* uspješno je odigrala njezinu majku, *Melanija Dugandžić* služavku, *Saša Dabetić* susjedu, *Ana-Marija Fabris* istakla se uz glumu i pjesmom i plesom, u epizodnim ulogama djevojaka dobro su se snašle *Renata Jurković* i *Katija Zubčić*, *Jasna Kovač* bila je vrlo sigurna kao djevojčica, užas dvostrukog ubojstva nagovijestili su *Ivan Katić*, *Mirko Švec* i *Dušan Gojić* kao drvosječe, *Tomislav Stojković* i *Amir Bukvić* upotpunili su svadbeno komešanje kao momci dok su se u »nestvarne« uloge Mjeseca i prosjakinje (smrti) s uspjehom uživjeli *Miro Šegrt* i *Jelena Grujić*. Koreograf *Miljenko Vikić* nadahnuto je aranžirao svatovske plesove (što su ih plesači otplesali živo i uigrano), glazbu je komponirao *Alfi Kabiljo* (osim dviju pjesama koje je uglazbio sam Lorca), glazbeni suradnik bio je *Dušan Zubalj*, na gitarama su svirali *Marijan Makar* i *Damir Podkrajac* (odnosno *Željan Klašterka*). *Nebojša Uglješić* kreirao je jednostavnu, čistu i funkcionalnu scenu, *Ika Škomrlj* umjesno »stroge« ali dovoljno slikovite i ukusne kostime, *Branko Borovčak* maske a *Aleksandar Augustančić* rasvjetu. Djelo je korektno prevela *Ivana M. Gomes;* prijevod nekih pjesama iz pera je pokojnog *Drage Ivaniševića.*

* * *

Ne sredivši još sasvim dojmove o Lorkinoj »Krvavoj svadbi« a na pozornici NHK u Zagrebu doživjesmo novo ne-VJENČANJE. Radi se o poznatom djelu Poljaka *Witolda Gombrowicza* napisanom 1946, pa bi prema tome ovom autoru — a ne razvikanima Beckettu i Ionescu — pripadalo prvenstvo u pogledu teatra apsurda, odnosno antiteatra. Gombrowicz doduše tvrdi da njegove drame nisu apsurdne, no »Vjenčanje« ipak jest takvo premda u tom kovitlacu »mogućeg« i »nemogućeg«, u preplitanju prošlosti i sadašnjosti, u brojnim paradoksima i iznenađenjima ima mnogo suvislog smisla; pažljiv gledalac može osjetiti i »pročitati« uznemireni strah suvremena čovjeka od kataklizme što »visi« u zraku, muke njegova otimanja autoritetima (i roditeljskim, i društvenim), strahote nasilja i okrutnosti, slom nada i očekivanja, čežnju za boljim i ljepšim.

Kad se pak djelo takvih »naboja« nađe pod rukom iznimno darovita redatelja kakav je neosporno Poljak *Jerzy Jarocki*, onda se predstava pretvara u istinsku svečanost i snažan doživljaj. Tako je i bilo na gostovanju *Dramskog centra Srpskog narodnog pozorišta* iz Novog Sada. Dakako da »lavskog« udjela u toj čarobnoj igri imaju i glumci. *Ljuba Tadić* bio je u jednu riječ veličanstven: kompliciran, »smušen« lik sina i kneza Henrika majstorskim je svojim umijećem gledaocima uspio naprosto »nametnuti«. *Slavka Jerinić* i *Petar Radovanović* svakom su gestom i riječju i do tančina »prostudiranom« a opet posve prirodnom mimikom učinili suludi roditeljski i kraljevski par potresno tragičnim bijednicima koji, međutim, nisu bez veličine; izazivali su ne samo našu »sužalost« nego i poštovanje. Dvije zaista magistralne kreacije! Zlodhi pijanac *Lazara Ristovskog* bijaše u svim svojim pretvorbama punokrvan i bujno slikovit, *Svetozar Cvetković* zadahnuo je lik prijatelja i dvorjanina Vlađe iskrenom naivnom začuđenošću, prirodnošću i toplinom a *Mirjana Gardinovački* prikazala je slaboumnu sluškinju i kneginju Manju (sasvim u duhu teksta) pravim siročetom, »janjem za klanje«, nevinom žrtvom bezdušja. *Vlada Matić* i *Mirko Petković* istaknuli su se u epizodnim ulogama kancelara i šefa policije, balerina *Biljana Marković* unijela je svojim nastupom u mučnu i mračnu atmosferu zbivanja dašak poetičnosti i ljupkosti a brojni pijanci, dame, gospoda, akrobati itd. doimali su se — zaslugom svojih izvođača — kao živ sastavni dio predstave. Posebno valja istaknuti gosta scenografa i kostimografa *Jerzyja Kowarskog:* sablasna praznina i gluhoća prostora na početku igre, raskošna slikovnica u scenama »vjenčanja« i završni kavez (oko kojeg se publika okupila na pozornici) divljenja su vrijedna ostvarenja potpuno srasla s tokovima i značenjem radnje, s likovima i njihovim karakterima. I ostali brojni suradnici zaslužili su da budu spomenuti: prevodilac *Petar Vujčić*, kompozitor *Stanislav Radvan*, lektorica *Ljiljana Subotić*, koreografi *Jelena Andrejev* i *Ivica Klemenc*, masker *Dušan Jovčić*, korepetitor *Aleksandar Hercenberger*, organizator *Tibor Kiš*, zaista nečujna šaptačica *Maca Kljaić*, voditeljica predstave (koja je i u tehničkom pogledu bila besprijekorna) *Irena Petronje* i različiti važni i odgovorni asistenti i pomoćnici: *Zorica Vuković*, *Milan Belegišanin* i *Milan Momčilović*.

Publika je na kraju srdačnim ovacijama izrazila svoje zadovoljstvo (premda se na stankama čulo podosta negodovanja na račun teksta). Nadamo se da će NHK i u budućoj organizaciji gostovanja na svojoj pozornici biti jednako sretne ruke.

Mirko Petravić

DANTEOVI DUBROVAČKI DANI

Veći dio domaćih i dio stranih sredstava javnog informiranja (JRT, sarajevski *Odjek* i *Svijet*, *Radio-Zagreb*, *Vjesnik* i *Večernji list*, tršćanski *Piccolo*, splitska *Slobodna Dalmacija* i mnogi drugi) redovito je ili prigodimice izvijestio o ovom značajnom skupu svjetskih (i naših) dantologa, održanom u spomen na život i djelo jednog od najvećih pjesnika svih vremena — Dantea Firentinca.*

Program simpozija doista je bio bogat i raznovrstan te gotovo do u tančine i ostvaren (iznimke su nedolasci pojedinih sudionika zbog opravdane spriječenosti, bolest Piera Cudinija ili G. B. Squarottija, npr.). U cijelom tom sretno organiziranom obilju varijacija na temu života i djela pjesnika prognanika naziremo tri zasebne tematsko-sadržajne cjeline — ali tek ovako na odstojanju (jer u vrijeme održavanja samog simpozija bijaše to jedna organski povezana cjelina). Bio je dakle: a) znanstveno-teorijski dio (referati, priopćenja, diskusije), b) glazbeno-scenski program i izložbe i c) zabavno-rekreativni dio (zakuske, izlet).

Iz prvog dijela izdvojio bih nastup profesora Alda Vallonea koji je obradio temu »Modeli dantološke interpretacije u vremenu«. Ako se ne varam, radi se o sukusu Valloneove knjige *Storia della critica dantesca dal XIV al XX secolo* (»Povijest dantološke kritike od 14. do 20. stoljeća«) koja je zajedno s hrvatskim prijevodom Boccacciovih djela predstavljena sudionicima simpozija. Drugi glavni referat imali su Riccardo Pichio i supruga mu Maria Picchio Simonelli na temu: »Istočne međe 'Božanstvene komedije'«. Ostala imena i naslove ne spominjem jer će svi radovi biti objavljeni u posebnom zborniku koji — nadajmo se — nećemo dugo čekati kao Petrarkin prije nekoliko godina.

U glazbeno-scenskom i izložbenom dijelu vidjeli smo: dvije izložbe umjetnina i dvije izložbe izdanja Danteovih djela ili odjeka njegova djela u našoj književnosti i jednu kazališnu predstavu te čuli kvintet »Madrigalstudio« iz Rima.

Sadržaj i način interpretacije Danteova života i djela, prezentirani u kazališnoj predstavi poljskog redatelja (i scenografa, slikara i autora kazališnih scenarija) Jozefa Szajne, naišli su na neujednačen prijem kod publike i kritike.

»Dante u hrvatskoj likovnoj umjetnosti i književnosti« naslov je izložbe koju su u organizaciji Sveučilišne i nacionalne knjižnice iz Zagreba priredili Tonko Maroević (likovni dio — predstavljen u galeriji »Sebastian«) i Božidar Petrač (književni dio — predstavljen u zgradi vis-à-vis spomenute galerije; obadvije tik uz dominikanski samostan). Zadržat ću se na likovnom dijelu. Predstavljeno je četrdesetak autora i stotinjak djela u rasponu od stoljeća i pol bavljenja dantesknim temama. Među djelima Vlahe Bukovca, Mirka Račkog, Vanje Radauša i dr. našlo se i nekoliko radova Janka fra Ambroza Testena, brata suradnika (redovnik ne-svećenik) iz franjevačkog samostana u Kamporu na otoku Rabu. Riječ je o umjetniku poodmakle dobi (r. 1897) — no prema 103. godini Mirka Račkog fra Ambrozova 85. jest »cvijet mladosti«, dakako. Prošlog ljeta fra Ambroz je doživio svoju prvu (u kamporskom samostanu) a onda brzo i drugu samostalnu izložbu (na Hvaru). Ali, čujmo riječ mjerodavnih. Istaknuti naš povjesničar umjetnosti i neumorno svestrani kulturni radnik Tonko Maroević kaže da je fra Ambroz »u svojem iznimno neposrednom crtežu duboke prostornosti otkrio rijetko primjeran medij za dramatične, kontemplativne i uzvišene prizore što ih Danteovo djelo pobuđuje« (katalog izložbe u Dubrovniku, str. 10). Drugi jedan povjesničar umjetnosti, koji se nešto više bavio fra Ambrozovim djelom, u zaključku jednog kraćeg napisa kaže: »I na kraju, slikarstvo je za ovog umjetnika točka ili čovjekova pozicija u odnosu na više ili niže od njega. Taj antropocentrizam ipak je duboko religiozan. On je srodan unamunovskom tragičnom osjećanju života. Uostalom, ‚sve su nevolje s ovoga svijeta' a glas je ove umjetnosti glas čovjeka od krvi i mesa. Ništa zato što će se taj glas isposniku činiti odviše svjetovnim, a 'grešnom' čovjeku odviše religioznim« (Ive Šimat Banov, u *Životu umjetnosti*, Zagreb, 1981, br. 32, str. 61—63).

Prije nego završim svoje pomalo zakašnjelo izvješće o ovom svjetskom skupu dantologa, spomenuo bih i nastup oca Tome Vereša koji je govorio o temi: »Dante i Toma Akvinski«. Ime oca Vereša dobro je poznato čitateljima naše revije jer od 1978. godine redovito u njoj surađuje.

Valja, na kraju, i iskreno zahvaliti organizatorima i pokroviteljima — profesoru Frani Čali posebno — s nadom da će uskoro biti organizirani i »Boccacciovi dani«. U Dubrovniku, gradu Slobode, dakako.

Tvrtko Klarić

* Pod visokim pokroviteljstvom predsjednika Republike Italije gospodina Sandra Pertinija i predsjednika Predsjedništva SFRJ druga Sergeja Kraighera a u organizaciji Razreda za suvremenu književnost pri JAZU u Zagrebu i u suradnji s Međunarodnim društvom za proučavanje i širenje slavenskih kultura Uneska održan je u Dubrovniku međunarodni simpozij *Dante i slavenski svijet* (26—29. listopada 1981. godine).

Knjige

KNJIGA KOJU VALJA PROČITATI

Slobodan P. Novak: ZAŠTO SE EURIDIKA OSVRNULA, *»Znanje«, Zagreb 1981.*

Neobičnom naslovu ove knjige korijen je u Vetranovićevoj drami »Orfeo«: u njoj se, naime, na povratku iz pakla ne osvrće Orfej, nego se osvrće Euridika, i tako ona sâma zapečaćuje svoju sudbinu, tj. ostanak u podzemlju. Postojale su različite teorije o tome zašto je dum Mavro Vetranović, jedan od najznatnijih književnika u sveukupnoj povijesti hrvatske literature, kojemu ove (1982) godine bilježimo 500. obljetnicu rođenja, odstupio u svom djelu od uobičajene inačice priče iz grčke mitologije i dramaturgije što je u književnosti poznata osobito po Ovidiju.

Slobodan Prosperov Novak pronašao je u knjižnici obitelji d'Este, u Modeni, vjerojatno najpouzdaniji odgovor na ovaj upit: na margini jednog francuskog prijevoda Ovidijeva djela »Ars amatoria« iz trinaestoga stoljeća uočio je pripomenu (komentar) da se Euridika okrenula! S obzirom na to da je Vetranovićev prijatelj Hektorović bio poklonik i prevoditelj Ovidija, »moguće je da je preko njega u Dubrovnik došlo neko izdanje s komentarom sličnim onom što se nalazi na rubu modenskog rukopisa« — veli S. P. Novak te zaključuje da »u modenskom rukopisu... rješenje je Euridikina lika, koje je posvema podudarno s Vetranovićevom rečenicom i njenim dramatičkim posljedicama...«

Ovo što je iznijeto samo je jedan primjer Novakove »književne arheologije«, kako on sâm na jednom mjestu u ovoj knjizi naziva svoja istraživanja. Prilikom tih istraživanja Novak dolazi do mnogih iznašašća jer »intenzivnost istraživanja književne prošlosti bez iznimke je proporcionalna otkrićima«. Držeći se Jagićeve riječi koju navodi, naime da »literaturu imamo, ali je ne poznamo«, ne razglabajući o tome »da li smo svoje baštine dostojni ili nismo«, ne osvrćući se za razliku od Orfeja ili Euridike!) na »poslovične sumnjivce« (koji su, primjerice, dvojili o samom postojanju Dimitrovićeve knjige »Sedam sâlama pokornijeh kralja Davida«, a ipak je razmjerno nedavno pronađen primjerak, za sada unikat, te knjige), nadalje, surađujući s nizom drugih stručnjaka, bez bojazni da ga »netko ne pretekne«, pa tako ne zapadajući u

žurbu, svjestan činjenice da »veliko blago... leži u rukopisima«, kako kaže prigodom stare kajkavske drame, što se može protegnuti na sveukupnu staru hrvatsku književnost, S. P. Novak marljivo, gotovo tvrdoglavo ruje po arhivima i knjižnicama od Dubrovnika do Budimpešte, od talijanskih gradova do Zagreba, otkrivajući značajne i važne podatke, prispijevajući kadikad do neobičnih, ali dragocjenih zaključaka. Njegova metodologija izlaganja nije, barem u ovoj knjizi, strogo znanstvena (što je uočljivo i po tome što, navodeći modenski rukopis, ne kazuje koji je to rukopis, ne spominje njegovu signaturu i sl.), ali je zato to izlaganje vrlo pristupačno, jer ne samo da u »književnoj arheologiji« ima potki za male krimiće nego Novak i priča na vrlo zanimljiv način. Pretpostavljajući da će sve to, na ovaj ili onaj način, naći mjesto u znastvenim smotrama i zbornicima, ne mogu a da se ne oduševim za ovakav način izlaganja. On će jamačno mnogima, koji inače ne bi ni posegli za »Croaticom«, »Radom« ili nekom sličnom publikacijom, otkriti veličinu i značenje stare hrvatske kulture, pa shodno tome i smisao njezina proučavanja te mnoge također potaknuti da zavire i u druge knjige s toga područja. Novakove »kulturno-povijesne sličice«, odnosno »Feljtoni«, kako je svojoj knjizi dao pomalo neadekvatan podnaslov, ponukat će prije svega svakoga njihova čitatelja da potraži dosadašnje knjige ovoga autora; valja ih nabrojiti: »Dubrovački eseji i zapisi« (1975), »Teatar u Dubrovniku prije Marina Držića« (1977), »Komparatističke zagonetke« (1979), »Vučistrah i dubrovačka tragikomedija« (1979). Kad smo već pri podacima, navedimo da je Slobodan P. Novak rođen 1951. godine, da je docent pri katedri za stariju hrvatsku književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Ne treba ga nikako pobrkati sa Slobodanom Novakom (r. 1924), klasikom moderne hrvatske proze (»Izgubljeni zavičaj«, »Tvrdi grad«, »Mirisi, zlato i tamjan«, »Izvanbrodski dnevnik« i dr.).

Kako bismo ovu knjigu, koju nedvojbeno treba osobito preporučiti, što više približili njezinu budućem čitatelju, recimo da Novak, osim o sudbinama starih hrvatskih pisaca i knjiga, zalazi i na područje teatrologije, likovnih umjetnosti itd. da bi što potpunije predočio svijet stare hrvatske kulture. Putem pojedinih tekstova on nam vrlo plastično predočava, recimo, renesansnu svakidašnjicu ili pak ladanjsku kulturu onoga doba. Neke njegove teme nakladnik je u svojoj bilješci o piscu posebice istaknuo: »Tko je slikao Michelangela na Šipanu? Kako su pravili tintu stari dubrovački pisci? Krtica — prvi naš veliki plagijator iz XVIII. stoljeća? Policajci u dubrovačkom teatru XIX. stoljeća. Što je Shakespeareu Ilirija? Turisti na Jadranu u XV. stoljeću...« Mogli bismo navesti još niz atraktivnih tema koje obuhvaća ova knjiga, no svjetujem čitateljima da ih u njoj sami potraže.

D. H.

NEKOLIKO POVIJESNIH MONOGRAFIJA

Prošla se godina u hrvatskoj historiografiji završila ponešto uzbuđenim pozivom na metodološku preobrazbu. Možda i nije mjesto da se ovdje govori o čemu je zapravo riječ, a plodove ćemo ionako moći u svoje vrijeme vidjeti. Plodovi pak ne ovise o nakanama, nego o povjesničarima koji hoće, smiju i umiju pisati. Mene pak više zanima obavljen posao nego razgovor o tome kako posao valja obaviti. Stoga ću čitatelja upozoriti na neke novije povijesne knjige.

Josip Adamček (rođen 1933. u Vuki kod Osijeka) već je profiliran povjesničar koji istražuje hrvatsku povijest od visoka srednjeg vijeka do XIX. stoljeća, a napose agrarne odnošaje i seljačke bune. Ponajviše je poznat kao pisac knjige o Gupčevoj buni. Posljednje i najveće njegovo djelo jest knjiga *»Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća«* (Zagreb 1980, str. 853). U njoj opisuje feudalne odnošaje, poljodjelsku proizvodnju i gradska naselja, seobe i njihov utjecaj na gospodarski i društveni život i drugo. Svoje je opsežno i potanko djelo Adamček napisao na temelju višegodišnjih arhivskih istraživanja.

Nikša Stančić (rođen 1938. u Starom Gradu na Hvaru) napisao je knjigu *»Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji«* (Zagreb 1980, str. 395) s podnaslovom »Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869« i drugim naslovom »Prilog proučavanju procesa hrvatske nacionalne integracione ideologije do programa 'Hrvatska misao' Mihovila Pavlinovića iz 1869. godine«. Podnaslov možda najviše kazuje, i dijelovi o Pavlinoviću, svećeniku, političaru i književniku, pravi su sadržaj knjige. Iz nje on izrasta kakav je bio: zagovornik sveljudskoga bratstva i narodne ravnopravnosti, pobornik otvorenosti i neisključivosti, zastupnik staleškoga sklada i suradnje, sloge grada i sela, građanskih i političkih sloboda, demokracije i parlamentarizma, zatočnik suverenih i nezavisnih narodnih država; samosvojan mislilac, uvjeren katolik, istaknut hrvatski ideolog u prošlom stoljeću, koji je svom narodu tražio dolično i ravnopravno mjesto među drugim narodima.

Osobno se ne bih složio sa svim piščevim izvodima o tzv. seljačkom društvu, društveno-gospodarskoj pretpostavci preporoda 1860—61, odnošaju prema ilirizmu ili tobožnjem prihvaćanju srpske nacionalne ideje u Pavlinovićevoj đačkoj družini, ali ni to kao ni neke druge očite pogreške nisu značajka teksta koji je opsežan, pregledan i dobar opis Pavlinovićevih nazora.

Mirko Valentić (rođen 1932. u Ivanjskoj kod Banje Luke) proučavao je povijest Gradišćanskih Hrvata, a uglavnom se bavi Vojnom krajinom. God. 1981. izašla mu je knjiga *»Vojna krajina i pitanje niezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849—1881«* (str. 360) u kojoj opisuje ukidanje Vojne krajine kao dio šireg sjedinjavanja hrvatskoga područja i naroda te uklanjanja stoljetne tuđinske vlasti nad velikim dijelom Hrvatske. Valentić je napisao potrebne strane za ukupno razumijevanje hrvatske novije povijesti, osobito u središnjoj i sjevernoj Hrvatskoj.

Zbornik *»Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća«* (Zagreb 1981, str. 419) korisno je i nehomogeno štivo iz pera uglavnom poznatih povjesničara koji proučavaju to razdoblje i ovako su ili onako povezani sa zagrebačkim Sveučilištem. Zbornik je zamišljen kao dio priprava za sintezu hrvatske povijesti u Institutu za hrvatsku povijest u Zagrebu kojoj je ipak zaželjeti više homogenosti i u opsegu dijelova, i u obradi, i u moći interpretacije i informacije.

Spomenuti Institut izdao je 13. svezak svojih *»Radova«*, u kojima surađuju Šime Peričić, Trpimir Macan, Branka Boban, Franko Mirošević i osvrtima Stipan Trogrlić, Dragutin Pavličević, Anđelko Mijatović i Branka Boban. Perčić se pozabavio oskudicom i gladi u Dalmaciji u XIX. i na početku XX. stoljeća. Takvi su prinosi dobri radi upoznavanja društvene i gospodarske povijesti a podsjećaju svakoga na stvarnost te hrvatske pokrajine koja je prelazila dug put od zapuštene mletačke pokrajine do suvremenog pretežno turističkoga kraja Hrvatske. Pisac se više zadržao na podacima o splitskom i zadarskom području. Iako donosi dosta podataka i o drugim krajevima, dodao bih kako u ponekim mjesnim arhivima postoji još takve građe (usp. za 1846—47. Trpimir Macan, Iz povijesti Donjeg Poneretavlja, Metković 1972).

Koga više zanima djelatnost Instituta, može pogledati njegovu brošuru *»Odjel za hrvatsku povijest. Deset godina rada«* (Zagreb 1981) koja je izvješće i katalog.

Spomenute monografije, a i one druge o kojima jest ili nije pisano u ovom časopisu, pokazuje kako je jedna generacija hrvatskih povjesničara došla do svojih knjiga i muževnosti. Hoće li svome narodu dati njegovu povijest, vidjet će se. Željeti je!

Doduše, hrvatska historiografija jest znanost koja napreduje više množeći broj rasprava, članaka i građe nego rješavajući velike probleme, otvarajući nove vidike, pišući sinteze. Svakako, historiografsko štivo buja. To je dobro, no bilo bi bolje da su se neki radovi pojavili u kraćem obliku, a neki da se i nisu pojavili. U naše do-

ba slična obilježja pokazuju i druge historiografije, a i znanost općenito. Kao da ni ona nema vremena da se zaustavi u rekolekciji. Kada sam već ponešto rekao o knjigama suvremenika, mislim da bi se mogla reći riječ i za starije povjesničare. Naime, mislim da bi bilo dobro imati knjižnicu njihovih radova. Pri tome ne pomišljam na povjesničare, recimo, prije 1850, čija djela imaju biti predmetom kritičkih izdanja. Radije mislim na idućih stotinjak godina, dakle po prilici na vrijeme kada se hrvatska historiografija počela osovljivati kao više-manje suvremena znanost. Imalo bi se organizirano, sustavno i objektivno pregledati, ocijeniti, izabrati i ponovo tiskati sve vrijedno i dobro što su napisali povjesničari i ljudi koji su se onda bavili poviješću, bili oni velikani, bili maleni i manji, bili pak dobri izvanstručnjaci i ljubitelji povijesti. Uz već tiskane radove, izborom bi valjalo zahvatiti njihove ostavštine tražeći i pripravljajući relevantne rukopise.

Tako bi se današnja historiografija odužila svojim prethodnicima. Tako bi se od zaborava otrgnuli manje poznati pisci, što bi bilo komparativno dobro, jer je očito kako je danas poznatiji neki minoran naš filozof, književnik ili bilo koji umjetnik iz prošlosti nego neki sasvim solidan povjesničar. Na taj bi se način pridonijelo boljem poznavanju starije bibliografije, selektivne i izvan šturih popisa, a i jednostavnijem snalaženju u njoj. Time bi se — uz dobar predgovor i komentar — ispisivali dijelove povijesti nenapisane naše historiografije. Tako bismo olakšali praćenje kontinuiteta bavljenja nekim pitanjem ili bili potaknuti da neka do danas zapuštena riješimo. Najposlije, dobili bismo dobru povijesnu knjižnicu u vrijeme kada je povijest popularno štivo u cijelomu svijetu. U proširenoj potrazi za korijenima i identitetom.

S druge strane moglo bi se razmišljati o tematskim knjigama s različnim prinosima o istom predmetu: neko krucijalno političko pitanje, političko-zemljopisna pojava ili prijepor (valjalo bi napomenuti kako nemamo neophodan povijesno-zemljopisni priručnik koji bi nam pomogao u poznavanju svih graničnih, područnih ili terminoloških mijena kroz stoljeća, a i temeljne stručne problematike), migracijski kompleks ili pojedinost, kulturno-povijesne sonde, polemički sklopovi o nekom pitanju, pojavi, čovjeku, gradu ili razdoblju. Moglo bi se na kraju primijetiti kako naša historiografija oskudijeva prijevodima kapitalnih inozemnih povjesnica, izborom tekstova koji se o nama tiskaju u tuđini, pa i sažetim obavijestima o rezultatima o hrvatskoj povijesti u različitim publikacijama u zemlji. Možda bi mnogo od toga bilo zadaćom specijaliziranog, dinamičnog, redovitog i ne predebelog povijesnog časopisa.

Na kraju bih dodao bilješku. U »*Radovima međunarodnog simpozija o djelu Iva Vojnovića*« (Zagreb 1981) objavljeni su najraznovrsniji, više ili manje čitljivi, prilozi o naslovniku. Među njima je i tekst »Strukturna varijanta u Vojnovićevoj drami 'Ekvinocij'o'« Nedjeljka Mihanovića. Dopunio bih taj tekst podatkom kako je o dubrovačkoj praizvedbi »Ekvinocija« pisano 1963. u splitskom »Vidiku« a o izmjenama teksta za dubrovačku predstavu u »Dubrovniku« (1965. br. 3) na temelju primjerka »Ekvinocija« iz 1895 (Matica hrvatska) u kojem je ispravljao i Vojnović; taj se primjerak čuva u obiteljskoj knjižnici Macan u Dubrovniku. Mihanović, vjerojatno, o tome nije bio čuo.

T. M.

IVO LENTIĆ: VARAŽDINSKI ZLATARI I POJASARI

Posebno izdanje »Građe« Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb 1981.

Povjesničar umjetnosti dr. Ivo Lentić usmjerio je svoju znanstvenu djelatnost pretežno na područje umjetničkoga obrta, poglavito pak na povijest zlatarstva u hrvatskim krajevima. Budući da pojam zlatarstva obuhvaća općenito obradu predmeta od plemenitih kovina, u Lentićevoj knjizi »Varaždinski zlatari i pojasari« naići ćemo na istraživanja i u svezi sa srebrnarskom djelatnošću starih varaždinskih majstora, ali također i na istraživanja glede obradbe neplemenitih kovina koju su obavljali majstori pojasari. Potonje ne treba miješati sa sedlarima, remenarima ili torbarima, koje su isto tako nazivali pojasarima, nego je riječ o obrtnicima koji su izrađivali kovinaste kopče i različite ukrase za pojaseve i odjeću (pa su ih ponegdje zvali i gumbarima) a uz to su povremeno izrađivali crkveno posuđe i druge sakralne predmete. Upravo je djelatnost tih majstora, zlatara i pojasara u Varaždinu, područje kojemu Lentićeva knjiga, kako joj i naslov kazuje, posvećuje pozornost.

Varaždinski srebrnari i zlatari spominju se poimence u gradskim zapisnicima već sredinom petnaestoga stoljeća, no od njihovih je radova sačuvan tek poneki fragment ili pak manji rad. Slično stoji i s varaždinskim zlatarima šesnaestoga stoljeća: postoje njihova imena i imena naručitelja, što se sve nahodi u arhivima, ali njihovih materijalnih tragova gotovo da i nema. To je razumljivo s obzirom na činjenicu da su zlatari izrađivali niz predmeta svakidašnje uporabe, koji su tijekom vremena ili tko zna kamo prodani, ili su pak pretopljeni da bi se dobile plemenite kovine u druge svrhe. Zbog spomenutih razloga mogli bismo reći da se gotovo i nisu sačuvali, osim koje iznimke, predmeti svakidašnje uporabe što su ih izrađivali stari varaždinski zlatari i pojasari. Sačuvali su se, od sedamnaestoga stoljeća nadalje, ponajvećma sakralni predmeti, i to kaleži, pokaznice, pacifikali, votivi itd. Oni i danas, u različitim crkvama Varaždina i njegove okolice, kao i u različitim muzejima, pa tako i u Dijecezanskom muzeju u Zagrebu, svjedoče o visokoj razini umijeća i umjetnosti varaždinskih majstora.

Lentić je uspio atribuirati pojedine predmete pojedinim majstorima te na temelju arhivskih istraživanja izniieti cjelovite ili pak fragmentarne životopise varaždinskih zlatara od sedamnaestoga do otprilike kraja devetnaestoga stoljeća. Na osnovi dosadašnje nesustavne literature i vlastitih traganja po arhivima, gdje je nailazio na popise predmeta koje su ti majstori izrađivali, na kupoprodajne ugovore, sudske parnice, tužbe, tjeralice i druge dokumente, u kojima se zrcale ljudski usudi, Lentić je sistematizirao složenu građu, predočivši nam niz majstora za koje do sada naša povijest umjetnosti nije znala a koji nedvojbeno zaslužuje znatno mjesto u historiji hrvatskoga umjetničkoga obrta. To je temeljna vrijednost ove pionirske knjige. Sve je to Lentić potkrijepio nizom vjerodostojnih argumenata te je još posebice donio deset priloga iz arhiva (na hrvatskom, latinskom i njemačkom jeziku) koji su osobito važni za proučavanje varaždinskog zlatarstva. Knjizi je pridodan abecedni popis varaždinskih zlatara, srebrnara i pojasara u kojem su sadržani i najvažniji podaci o njima, zatim popis arhivalija i literature kao i nekoliko kazala imena, kojima bi trebalo da bude opskrbljen svaki znanstveni rad. Nailazimo također sažetak na njemačkom jeziku i dvadesetak reprodukcija radova varaždinskih zlatara i pojasara. Posebno su pak reproducirani žigovi grada Varaždina i majstorski znakovi varaždinskih zlatara. Tako sastavljena i opremljena, ova knjiga predstavlja nemalen prinos proučavanju povijesti hrvaskoga umjetničkog obrta.

D. H.

ANTO GARDAŠ: TAJNA ZELENE PEĆINE

Izdavački centar »Revija«, Osijek 1979.

Za razliku od samog osječkog časopisa »Revija« koji već duže vrijeme zapostavlja stvaraoce sredine u kojoj izlazi, Izdavački centar »Revija« osječkog Radničkog sveučilišta »B. Maslarić« u svojih više od 20 izdanja znatnu je pažnju poklonio djelima Slavonaca i pisaca što žive u Slavoniji. Jedno od njih, namijenjeno starijoj djeci i mlađoj omladini, poznatog je autora Ante Gardaša, pod (za mlade) primamljivim naslovom »Tajna zelene pećine«.

Vrlo pregledna radnja, s privlačnim, dobro ocrtanim karakterima, u stanju je da ponese mladog čitatelja i tako odigra vrlo pozitivnu ulogu: dade mu zabavno i lako, a ipak vrijedno štivo koje će zadovoljiti mladenačku težnju za neobičnim i ujedno ga osposobiti da postane čitalac i težih djela. Gardaš umije pripovijedati, pozitivno djeluje na čitatelja, ima lak stil i pregledan sadržaj, simpatične karaktere i umijeće da pozitivno djeluje bez moraliziranja, toliko mrska mladu čitaocu.

»Tajna zelene pećine« simpatičan je romančić (deminutiv zbog kratkoće, ne zbog kakvoće!) u kojem se samo pažljivim udubljivanjem zapaža da mu je autor pjesnik: poetičnoga ima, pripovjedačko ipak prevladava, nosi. Tim se romanom Gardaš uvrstio među svestrane pisce za djecu i mlade, i to pisce jugoslavenskoga ranga!

Baš zato što je vrijedan i plodan pisac, uglavnom pisac što se obraća još neformiranu čitatelju, ne bi smio ubuduće dopuštati sebi da ne utječe na mlada štioca i čistim jezikom. Spominjem da izraz »Otišle su kod strica u Slavoniju« (74. str.) na žalost nije usamljen, kod Gardaša se stalno kreće »kod« umjesto »k«. Strani našem jezičnom osjećaju su i »tri stepenika« (108. str.) »prednost u odnosu na...« (5) umjesto prednost pred..., »dovitljivi šiljo« (5) umjesto domišljati, »zaljeva nedaleko moje kuće« (5) umjesto nedaleko od, »kako bi« (za prvo lice jedn.) umjesto »bih«, nadalje turcizam dugmeta (58) umjesto puceta, »ofanziva«, »razočarenje« (što mogu biti i tiskarske greške).

Knjigu je dobro i privlačno ilustrirao Ivica Tolić. Premda skromno opremljena, knjiga je tako postala veći »mamac« mladu čitatelju, a izbjegnuto je neukusno šarenilo što tako često prati opremu knjiga namijenjenih mladima. Na žalost, tu bezrezervnu pohvalu ilustratoru prati i mala mrlja koju ne bismo ni spominjali da se posljednjih godina upravo očito ne vidi da ilustrator uopće ne čita ono što će propratiti ilustracijama! Viđali smo (i sve više viđamo, jao!) knjige s naslovnim stranama koje nisu nipošto u skladu sa sadržajem, i to kanda nikoga ne zabrinjava! Ovdje je »grijeh« ilustratora mnogo manji, ali ipak pokazuje da se nije udostojao pročitati rukopis (ili mu izdavač naprosto kaže »nacrtaj otprilike to i to«?). Čamac »Galebov kljun«, koji je neopreznu trojku odveo u pustolovinu — kaže se u samom početku knjige — imao je natpis samo »Galebov klj« jer je djećacima nestalo boje. Ne posebno značajna, ali simpatična malenkost. Na žalost, ilustrator nacrta pun naziv i ostade živ!

A. R.

TOMA AKVINSKI: IZABRANO DJELO

Izabrao i priredio Tomo VEREŠ, »Globus«, Zagreb 1981.

Ova mlada izdavačka kuća nastavlja ugodno nas iznenađivati. Kad je ne tako davno (1974. godine) počela memoarskom prozom Karla Steinera *7000 dana u Sibiru*, ni najveći optimisti nisu mogli sanjati da će samo 7 godina poslije prvog slijediti i dvadeseto izdanje te knjige. Brojnu čitalačku publiku *Globus* je stekao zahvaljujući ponajviše svojoj glasovitoj *Plavoj biblioteci*, koja u svoja dva kola obuhvaća tridesetak naslova uglavnom biografsko-memoarskog štiva. Tu su potom i dva kola biblioteke *Prometej* (na ovom mjestu već je pisano u njoj), zatim biblioteke *Svjetski pisci, Globus, Priručnici za svakog, Biblioteka za mir, Novi svijet* i druge. Između ostalog »Globus« je priredio i divot-izdanje *Kulture Hrvata kroz 1000 godina* te niz od 6 knjiga pod zajedničkim naslovom *Hrvatski humanisti*, monografije o Vinku Paletinu, Antunu Vrančiću, Ivanu Česmičkom i drugima.

Novopokrenuta biblioteka *Neolatinizam i renesansa*, ako je suditi po početnom oduševljenju za prvu knjigu — o kojoj nam je na ovom mjestu koju »rijeti« — samo će ustaliti (ako ne i proširiti) ionako široki krug čitatelja koji je ovoj izdavačkoj kući priskrbila već spomenuta »Plava biblioteka«.

Život i djelo velikog talijanskog dominikanca i zajedničkog nam naučitelja *(doctor communis)* Tome Akvinskoga nedovoljno su još poznati današnjim generacijama (na žalost, ne *samo današnjim).* Stoga ova knjiga do lazi kao višestoljetni dug prema ovom originalnom i sveobuhvatnom misliocu. Jer istom 7 (sedam!) *stoljeća* nakon njegove smrti (1274) — ne treba pritom zaboraviti da su mu redovnička braća u našim stranama prisutna gotovo od samog osnutka Reda propovjednika (1217) — dakle nakon više od sedam stoljeća naša kulturna javnost dobiva tek i z b o r. Nećemo ovdje o razlozima i mogućoj opravdanosti razlogâ tog i tolikog zakašnjenja. Knjiga je tu i zavirimo malo u ono što je između korica.

Riječ izdavača na samom početku (str. VII—XIII) čitatelju početniku (i ne samo njemu, samo se sobom razumije!) može biti i korisna. Bez ikakve zlobne primisli držim da bi taj napis nepotpisanog pisca prigodničara bio daleko svrsishodniji da u njemu već od samog početka ne nalazimo nepotrebno gomilanje stranih izraza: *»Jedna od najmarktantnijih filozofijsko-teologijskih racionalizacija...«, »... u intenzivnom samoidentifikacijskom procesu navodili heterogeni elementi...«, »... i održavanje unutarnjeg ekvilibrija«* (podvukao T. K.).

No, svakom je jasno da knjiga nije tiskana poradi tih nekoliko stranica odvojenih za »riječ izdavača«. Tu je *Izabrano djelo* Tome Akvinskog a u neku ruku i sâm Akvinac jer nam ga gotovo kao živog suvremenika, sadržajno i reljefno, predstavlja otac Tomo VEREŠ (str. 1—31), i sâm redovnički subrat Akvinčev. Na tih tridesetak stranica doznajemo, a posebno mogu doznati oni koji su do sada krivo ili nepotpuno doznavali, da je Toma — taj samozatajni plemić od Aquina — uz to što je bio svetac i anđeoski naučitelj *(doctor angelicus)* bio i stvarni čovjek, živeći u vremenu i prostoru tek nešto drukčijim od naših. Istina, navikli smo od najranijih pučkoškolskih dana (a već pomalo i oguglali) na priče o srednjem vijeku u kojem jedva da se što zbivalo; a i ono što se zbivalo bijaše »mračno i prazno«. Ukratko: odveć se neodgovorno i horukaški izjednačavao cijeli srednji vijek sa starozavjetnim tohuvabohuom. Nadamo se da će ovaj kratak i po mnogo čemu sadržajan napis o Akvinčevu životu i djelu, a to ujedno znači o vremenu i prostoru u kojima je živio, unijeti bar tračak svjetla u glave »nevjernih Toma«. A takvih, na zalost, posvuda i na pretek! Čak i u krilu same Crkve, ove naše u Hrvatskoj, u Zagrebu — ako baš hoćete. Jer ne znam kako drukčije objasniti da, ni pol godine od izlaska knjige o kojoj govorimo, ne nalazimo nikakvu vijest u »AKSI« — recimo, ili pak u »Glasu koncila«? Nekima kao da godi novonastalo stanje u kojem nam se događa da najljepše lekcije iz pokoncilske obnove, povijesti Crkve ili pak Evanđelja dobivamo na stranicama nekih dnevnih i (dvo)tjednih naših novina. Dakako, iz svih tih njihovih izjava valja vaditi drugi, treći pa ponekad i n-ti korijen da bi se dobila slika pravog stanja.

Poslije iscrpnog i u nas dosad najcjelovitijeg monografskog napisa o životu i djelu Tome Akvinskog slijede prijevodi Akvinčevih tekstova (uz poneki priloženi original, što u svakom slučaju valja pozdraviti!). Neću se upuštati u prosudbu uspjelosti prijevodâ. U njih je svakako uloženo mnogo truda. tekstovi se k tome tečno i bez teškoća čitaju. Ne zbunjuju i ne zavode, poput prijevoda koncilskih dokumenata u izdanju KS, npr.

Ni cijelih 100 strana ne otpada na Akvinčeve *filozofske* tekstove (str. 35—120), ali i na tako skučenom prostoru nalazimo odgovore na ključna filozofska pitanja (što je logika? što je etika? što je politika? što je istina? u čemu se sastoji apstrakcija? i dr.) pa i na pitanje: što je filozofija?

Slično možemo kazati i za *teološke* tekstove, uz opasku da ih je malo i pored toga što ih je dvostruko više od filozofskih (str. 125—327). Otac Tomo Vereš predstavljenim je odabirom nastojao ići ukorak s vremenom, ne podilazeći ukusu širokog kruga čitatelja, već suočavajući suvremenike (naročito one koji vjeruju) s »vječnim« pitanjima. Tu je pitanje u Božjoj opstojnosti, o konačnoj svrsi čovjeka, o pitanju čovjekove sreće, o vjeri, o nadi, o naravi, poretku i zapovijedima ljubavi, o Kristovu utjelovljenju, rođe-

nju i uskrsnuću, o općem sudu itd., itd.

U nastavku (i evo nas već blizu kraja) nalazimo Akvinčeve pjesničke radove, ponajviše liturgijske. Izuzetak je sonet »O čestitosti« koji je Toma spjevao »kao odgovor svome bratu Rinaldu (...), koji ga je poslije neuspjelog odvraćanja od ulaska u dominikanski red mamcima slave pokušao skrenuti na drugi životni put« (bilj. 1, str. 331 — T. Vereš). U dodatku su dva kraća Tomina nastupna predavanja i neki drugi tekstovi (ukupno 3) koji ne spadaju u corpus ni *Summae theologiae* ni *Summae contra gentiles*.

Kao plod višegodišnjeg bavljenja Tomom Akvinskim i njegovim djelom pojavljuje se ovdje i Verešova bibliografija o Tomi (u posljednjih 100 godina i na našem tlu!) koja obuhvaća preko 600 jedinica. Tu je i »rječnik pojmova« za koji o. Vereš kaže: »Ovaj rječnik obuhvaća samo neke nosive i osobite izraze u Tominu djelu kojih je značenje danas ili nerazumljivo ili se pogrešno shvaća. (...) ključni filozofski i teološki izrazi imaju više sličnih značenja, pa je tako posrijedi analogičnost i višeznačnost« (str. 395).

Trenutno možda još ne znamo koliko otac Tomo Vereš zadužuje kulturnu javnost Hrvatske pa i cijele Jugoslavije. Svoj posao je krajnje pošteno obavio, donoseći literaturu za svaku tematsku jedinicu. Time je ovo izdanje uzdignuto najmanje na evropsku razinu. A poseban čar i ako hoćete prepoznatljiv pečat originalnosti predstavljaju bilješke ispod teksta (čitatelju uvijek dobrodošle za bolje razumijevanje pro čitanog).

Za potvrdu upravo rečenog navodimo nekoliko primjera. Akvinčevo vrednovanje pjesništva u nas još nije dokraja objašnjeno pa bilješka 11 (str. 37) predstavlja kratak, ali dragocjen doprinos u tom pravcu. Ništa manje zanimljiva ni korisna nije ni bilješka uz pojam transupstancijacije (bilj. 14, str. 315). Ili recimo: razludžba materijalističkog i Tominog shvaćanja duše (bilj. 14, str. 189), itd. Te bilješke pokazuju razumijevanje (= čitanje) Tominih tekstova u uskoj vezi sa sadašnjošću. Držimo da je to i jedini ispravan i svrsishodan način. A otac Vereš je pokazao da to umije. Iako se njegov gotovo 25-godišnji znanstveni rad može grupirati u 3 odvojene sadržajno-tematske cjeline (život i djelo Tome Akvinskog, katolička društvena nauka, život i djelo Karla Marxa — i marksizam općenito), sve te radove povezuje iskreni napor u stvaranju čovjekove bolje sadašnjosti i budućnosti. Humani jedan dijalog, predstavljen ponajviše u naoko nevažnim i obično zaobilaženim bilješkama.

Izdavačkoj kući »Globus« iskrena hvala za ovo i likovno lijepo opremljeno djelo. Neka mi, međutim, bude dopušteno da izdavaču prijateljski skrenem pažnju i na neke propuste. Trud Vesne Mažuran koja je obavila nimalo lak posao, tj. sastavila Kazalo imena i pojmova, nije — čini se — bio dovoljno uspješan. Evo tek jednog primjera: prema spomenutom Kazalu ime Marx imalo bi se u knjizi pojaviti samo jednom, i to na strani 2. I površnije listanje, o čitanju da i ne govorim, pokazat će nedvojbeno da se Marxovo ime spominje barem još dva puta (na stranama 155 i 213, na primjer). Kazalo imenâ ima svoju svrhu tek ako je iscrpno. I ne znam čemu tom kazalu dodavati i pojmove? Zatim, kod izrade rječnika nekih nosivih latinskih pojmova (ne znam zašto nije potpisan i sastavljač tog rječnika otac T. Vereš?), bilo bi daleko djelotvornije otisnuti cijelu nosivu kolonu »masno«, a ne — kao što je ovdje učinjeno — samo početno slovo prve riječi u odjeljku pod tim slovom. Uostalom, pogledajte kako je to lijepo napravio »Liber«, izdavši prijevod »Nove filozofije« Frane Petrića!

Prošla godina bila je izuzetno naklonjena djelu Tome Akvinskog, istini za volju kao i nekoliko prijašnjih (podsjetimo na prijevode profesora V. Premeca 1973. i 1976. godine, ustrajni Verešov dugogodišnji rad koji nas je obogatio i posebnom knjigom — uz ovu dakako — o Akvincu: *Iskonski mislilac*, 1978, i prošlogodišnji prijevod Akvinčevih komentara »stožera kršćanske vjere« iz pera oca Augustina Pavlovića). Nije li to lijep amanet za ružičastiju sutrašnjicu Tomine misli i djela u našim stranama? Osobno sam uvjeren u potvrdan odgovor na ovo pitanje a u tome me učvršćuju i riječi izdavača knjige o kojoj smo toliko govorili a tako malo kazali: »Onima koji žele više Tominih filozofskih tekstova napominjemo da se priprema specijalni izbor njegovih samo filozofskih radova, pa ćemo tako napokon imati dobro prezentiranog tog velikog skolastičkog filozofa.« Dodao bih da naša kulturna javnost može steći pravu sliku o Akvincu tek kada bude cjelovito preveden. I što je još važnije: imamo i ljude koji mogu izvesti to epohalno djelo. A i prilike su, čini se, dozrele.

Tvrtko Klarić

Dr. KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ — PERO SUDAR: KOMUŠINA I KONDŽILO S POSEBNIM OSVRTOM NA USORSKU BANOVINU I STARI KUZMADANJ

Izdao Rkt. župni ured Komušina (upr. župe Pero Pranjić), Komušina 1981, strana 174

Župa Komušina nalazi se u dolini bosanske rijeke Usore južno od naselja Teslić i Tešanj. Na području te župe u kraju Kondžilo postoji marijanska proštenjarska crkva kamo svake godine dolazi velik broj hodočasnika. To je glavni sadržaj ove knjige koja na prednjoj korici ima sliku čudotvorne Gospe iz XVI. stoljeća a na stražnjoj sliku proštenjarske crkve, sve u bojama.

Knjiga je podijeljena u četiri dijela. Najvažniji je svakako prvi dio, str. 8—108, u kojem se raspravlja o najstarijoj povijesti Usore, o banovini Usora, o velikaškim obiteljima i gradovima u njoj, o Katoličkoj crkvi i patarenskoj »Bosanskoj crkvi« u ovom kraju, o dolasku Turaka i njihovoj vladavini, posebno i potanko govori se o Kuzmadanju — župi sv. Kuzme i Damjana u gornjem toku rijeke Usore; na kraju prvoga dijela prikazane su velike seobe katoličkoga stanovništva odavle na sjever preko Save, zatim Komušina u XVIII. stoljeću, Komušinska Gospa od Kondžila i napokon župske matice i popis stanovništva.

U drugom dijelu knjige opisana je slika čudotvorne Gospe svetišta na Kondžilu i hodočašća i pobožnosti koje se ovdje vrše.

Treći dio knjige donosi popis župnika i kapelana koji su službovali nekada u župi Kuzmadanj a kasnije u župi Komušina.

Na kraju, u četvrtom dijelu, prikazana je novija povijest župe Komušina: demografske prilike u župi i raseljavanje stanovnika kao i sadašnje stanje župe i svetišta (vjerska pouka, duhovni život, duhovna zvanja i župski objekti).

Iako je knjiga namijenjena širem krugu čitatelja, pisana je znanstveno i stručno na temelju izvora i literature (kako se to vidi iz popisa na str. 108—116). Povjesničar Draganović započinje s prethistorijom i rimskim vladanjem a onda raspravlja o zamršenoj povijesti srednjovjekovne Bosne na lak i razumljiv način, donoseći tuđa prijeporna i svoja osobna mišljenja. Najviše plodova njegova osobna istraživanja opaža se u prikazivanju turskog vladanja u Bosni i tadašnjeg stanja Katoličke crkve u ovom kraju. Demografski su podaci osobito značajni i zanimljivi i u ovoj i u sličnim publikacijama povjesničara Draganovića.

Knjiga je dobro opremljena slikama, grafikonima, dobrim papirom i slovima. Preporučujemo je svima onima koji se zanimaju za našu crkvenu i narodnu povijest. Kako je knjiga pisana lakim stilom i zanimljivim načinom, mogu je korisno čitati školovani i neškolovani.

Josip Buturac

ALOJZ JEMBRIH: ANTUN VRAMEC I NJEGOVO DOBA (PRILOG PROUČAVANJU STARIJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI I POVIJESNE DIJALEKTOLOGIJE)

Tiskarsko-izdavački zavod »Zrinski«, Biblioteka posebnih izdanja, knj. 21, Čakovec 1981.

Jembrih tretira A. Vramca (1538—1587) svestrano: kao svećenika (među ostalim bijaše i zagrebački kanonik, str.

273), zatim kao humanistu, povjesničara i književnika. Jembrih prikazuje i povijesne prilike u kojima je živio i radio Vramec. To je doba kada su Turci bili na vrhuncu svoje moći a Hrvatska bila svedena na »reliquiae reliquiarum«.

Vramec je izuzetna pojava u našoj staroj hrvatsko-kajkavskoj književnosti. On je izdao samo dva djela: »Kroniku« (1578) i »Postile« (1586), ali ona zauzimaju značajno mjesto u povijesti hrvatske kulture. »Kronika« (str. 100...) donosi povijesna zbivanja do njegovih dana (završava s 1578. god. kada su Turci zauzeli Gvozdansko — str. 109). Vramec je naš prvi kroničar koji piše kajkavskim jezikom. »Postile« (knji. I. i knj. II) jesu propovijedi, odnosno tumačenja evanđelja za nedjelje, blagdane i druge zgode. Jedno i drugo napisano je kajkavskim jezikom (govorom). Vramec nastavlja vjekovnu tradiciju hrvatskih glagoljaša (str. 198 i 208) i tradiciju pisanja srednjovjekovnih kronika (str. 199). Njegov rad na kajkavskom nastavljaju I. Belostenec, J. Habdelić, J. Ratkaj, J. Mulih itd., i stoga Vramcu u povijesti naše književnosti pripada časnije mjesto nego što mu je dosad bilo dano (str. 247).

Drugi momenat koji zrači iz njegova opusa: Vramec je bio katolički pisac u duhu tridentinske obnove. To ističem jer je bilo pokušaja da se prikaže kao protestantski pisac. U njegovim »Postilama« osjeća se posttridentinski duh. Tridentinski katekizam ne samo da je prisutan u njegovu opusu već mu daje i pečat (str. 80—83).

Jembrih je ovu svoju knjigu od 300 strana podijelio u 24 poglavlja s dodacima: *Bibliographia Vrameciana* i *Prilozi*. Oko trećine knjige otpada na filološka razmatranja Vramčeva jezika (str. 141—234).

Knjiga je dokumentirana sa 75 slika (30 su faksimili) i u njoj su dva kazala: *Kazalo imena* i *Zemljopisna imena*. Bolje bi bilo reći: Kazalo imena i Kazalo naselja.

Listajući knjigu opažamo da se u njoj često spominje Varaždin; on se navodi 28 a Zagreb 26 puta. To je sasvim razumljivo jer je Vramec pionir varaždinskog kajkavskog književnog kruga (str. 83), službovao je i u Varaždinu, tu će tiskati svoje »Postile« 1586, u varaždinskom kapucinskom samostanu čuva se jedan primjerak tih »Postila« a također i u Muzeju grada Varaždina (str. 132). I najzad: u Varaždinu je Vramec i umro i pokopan.

Prošle je godine Varaždin dostojno proslavio svoj veliki 800-godišnji jubilej. Bilo je vrlo umjesno da se ova proslava poprati jednim reprezentativnim djelom trajnog karaktera. Dobro je da je to upravo monografija o A. Vramcu jer se Varaždin također i po njemu afirmirao kao naš kulturni centar u 16. stoljeću.

U knjizi (str. 4) čitamo: »Objavljivanje ove knjige omogućio je Odbor za proslavu 800. obljetnice grada Varaždina.« Tako piše i na kraju »Predgovora« (str. 6). Trebalo je kazati: »800. obljetnice prvog spomena Varaždina u dokumentima (1181—1981)« jer je Varaždin postojao i prije 1181. godine.

Jembrihova je knjiga vrijedan znanstveni rad koji karakterizira savjesnost, originalnost (donosi nove rezultate), preglednost (mnogobrojni naslovi i podnaslovi), kritičnost, svestranost, akribija i uvjerljivost (dokumentiranost). Nadamo se da će nas Jembrih u skoro vrijeme opet razveseliti kojim novim djelom o našoj bogatoj kajkavskoj baštini.

Vladimir Dumbović

Vijesti

Naš ugledni član prof. dr. *Ivan Pavić* proslavio je 4. I. 1982. u biskupskom sjemeništu u Pazinu 60. obljetnicu misništva.

* * *

Poznati književnik kršćanske inspiracije *Julien Green* nastavit će s objavljivanjem svojeg »Dnevnika« u izdavačkoj kući »Seuil«, a ne u izdavačkoj kući »Plon« u kojoj objavljuje svoja djela već 56 godina. Green upravo završava knjigu »Sveti Franjo Asiški«.

* * *

Die Furche«, br. 3/82, raspisuje natječaj za djela kršćanske literature u zajednici s izdavačkim poduzećem »Styria«.

* * *

U Zagrebu je 31. I. 1982. umro poznati hrvatski književnik *Dubravko Ivančan*, član našeg Društva i suradnik »Marulića« i »Danice«. Glavna su mu djela: Jaje harambaša, Leptirova krila, Uvijek iznova raste pjenušavo stablo bijelog vodoskoka, Život na selu itd. Rodio se 6. III. 1931. u Krapini. Istaknuo se i kao pjesnik haikua i autor pjesama kršćanskog nadahnuća.

* * *

Kod Hachettea izašla je monografija *»Bernanos« Michela Estèvea*, direktora publikacije »Etudes bernanosiennes«.

* * *

Graham Greene najavio je u londonskom listu »Sunday Times« svoju novu knjigu »Optužujem«. U toj knjizi slavni pisac trebao bi iznijeti žalosne strane života u francuskom gradu Nici.

Zagrebačka TV prikazala je na svom II. programu 9. II. 1982, u serijskoj emisiji »Vrela«, lutanja i putovanja *Jurja Husa Rasinjanina*, hrvatskog humanista iz XVI. stoljeća. Prije rata, 1933, Društvo sv. Jeronima objavilo je životopis toga turskog zarobljenika iz pera *Petra Grgeca* pod nazivom *»Od Hrvatske do Indije«*. Poslije rata Gradišćanski Hrvati objavili su tu knjigu u Beču 1963. u izdanju svoje »Školske knjige«.

* * *

U publikaciji »Cyrilometodejsky Kalendar« za 1982. u Pragu je objavljena pjesma našeg suradnika *Rajmunda Kuparea* »Psalam djeteta koje je našlo sreću« u prijevodu *O. F. Bablera*.

* * *

Beogradske novine »Politika« i »Politika-Ekspres« od 8. veljače 1982. objavile su vijest da se u Domu omladine u Beogradu istoga dana navečer održava rasprava o jednom »izdavačkom događaju«, to jest o *»Izabranom djelu« Tome Akvinskoga* (što ga je priredio i preveo član našega Društva dr. Tomo Vereš, dominikanac, a izdao »Globus« iz Zagreba). Za okruglim stolom bili su priređivač i prevodilac knjige, zatim dr. Franjo Zenko iz Zagreba te dr. Žarko Vidović i g. Nenad Daković, urednik tribine, iz Beograda. Pošto su Zenko i Vereš prikazali neke bitne komponente Tomine filozofske i teološke misli, Vidović je potvrdio Akvinčevu izuzetnu vrijednost za dijalog kršćanstva sa suvremenim svijetom, osobito s marksizmom, jer su Tomu sposobni shvatiti — kako reče — čak i sovjetski marksisti, ali je zanijekao ekumensku vrijednost njegova djela. U raspravi je dr. Atanasije Jevtić dodao da ne vrijedi sporazum postignut između Istoka i Zapada na Firentinskom saboru 1439. godine na temelju jednoga Tominog djelca jer se sudionici s pravoslavne strane ne mogu smatrati pravovjernima a Srpska pravoslavna crkva nije

imala predstavnika na tom saboru. Tijekom rasprave postavila su se mnoga druga pitanja filozofskog i teološkog karaktera o kojima se vodila živa razmjena mišljenja. Susret je održan pred mnogo publike i trajao je tri sata.

* * *

U Zagrebu je 28. I. 1982. umro *Ive Tubaković*, istaknuti član predratnog katoličkog pokreta. Prigodom njegove smrti umjesto vijenca prijatelji Branka i Drago Brlek darovali su u fond »Marulića« 1.000 din.

* * *

»Osservatore Romano« od 6. II. 1982. donosi članak *Francesca de Felice* o velikom utjecaju *Papinijeve* žene Giacinte na obraćenje svog muža.

* * *

Kod Rusconija objavljena je knjiga *»Marija Callas, moja žena«* koju je novinaru Renzu Allegriju prije smrti izdiktirao Marijin muž Menneghini. U knjizi je istaknuta sklonost slavne pjevačice prema osobnoj molitvi i pobožnosti.

* * *

1. III. 1982. održao je prof. *Radovan Grgec* kod franjevaca u Slavonskom Brodu predavanje o kršćanskoj književnosti i o radu HKD-a. Predavanju je prisustvovalo pedesetak brodskih intelektualaca, studenata i polaznika vjeronauka.

* * *

U »Šumarskom listu«, br. 10-12/1981, u nekrologu prof. dr. *M. Gračaninu* iz pera dr. J. Martinovića, čitamo među ostalim: »...Nad grobom se od pokojnika oprostio profesor Radovan Gegec sažeto oslikavši moralni lik tog intelektualca i znanstvenika svjetskog glasa... Mihovil Gračanin jedna je od najizuzetnijih pojava u naučnom životu Jugoslavije. Njegovo djelo i život imaju povijesni značaj za razvitak prirodnih znanosti u Hrvatskoj. Ostavio je trajan primjer, putokaz i poticaj sadašnjim i budućim istraživačima na području pedologije, ekologije i biljne fiziologije.«

(op)

100-godišnjica sjedinjenja Vojne Hrvatske s civilnom Hrvatskom (1881—1981)

Centar za kulturu i informacije u Zagrebu priredio je na početku 1982. godine ciklus od četiri predavanja u povodu 100-god. ujedinjenja Vojne krajine s Banskom Hrvatskom, odnosno Zagrebom. Predavali su naši poznati povjesničari. Obrađene su sljedeće teme:

1) Vojna krajina u 16. i 17. stoljeću (F. Moačanin);

2) Vojna krajina u 18. i 19. st. (M. Valentić);

3) Problemi krajiških pobuna (J. Adamček) i

4) Vojna krajina pod francuskom vlašću (1809—1813). Predavač: D. Roksandić. (To je doba Napoleonove Ilirije koja je obuhvatila i zapadne dijelove današnje Jugoslavije s centrom u Ljubljani.)

Ukinuće Vojne Krajine (u kojoj su svu vlast imali vojni komandanti) i njezino pripajanje građanskoj Hrvatskoj (1881) bio je važan događaj u povijesti hrvatskog naroda: među ostalim tada Zagreb postaje glavnim (upravnim) centrom tadanje Hrvatske i Slavonije. Naše društvo također je registriralo ovaj događaj: 29. X. 1981. u predavanju o Zagrebu i u kalendaru »Danica 1982«, str. 166.

V. D.

ISPRAVAK

U »Marulićuu« 1/1982 (str. 70, 2. stupac, r. 23. i 24. odozgo) došlo je u članku Željka Puratića O MARITAINU, TOMI AKVINSKOM, NEOSKOLASTICI I SKOLASTICI do pogreške koja mijenja smisao. Mjesto: »Vlačić dokazuje da je tzv. istočni grijeh čovjekova *supstitucija*...« mora stajati: »Vlačić dokazuje da je tzv. istočni grijeh čovjekova *supstancija*...«. Molimo čitaoce da ovo uvaže.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (21) 89
***Ante Jakšić:** Isus i tvoja sjena 93
Dubravko Horvatić: Šopove ekologe, molitve i astralije 94
***Mira Preisler:** U rosnoj travi 99
***S. Marija od Presvetog Srca:** Uz odar tvoj 101
Radovan Grgec: Kardinalu Šeperu u spomen 102
Slavko Eseš: Rojevi i bojevi »pogledâ na svijet« 104
T. J. H. Mar: Sličica iz povijesnog spomenara 106
***Pavao Despot:** Rođendan proljeća 109
Svevlad Slamnig: Četiri tipa odnosa književnosti i njene publike . . . 110
***Nevenka Bakoš:** Kameni križ 113
Dubravko Horvatić: Kratka autobiografija Frane Kršinića 114
Petar Šegedin: Nad grobom Frane Kršinića 116
Milan Taritaš: Ivo Sokač — jedan biser u »veličini malenih« 118
***Tomislav Prpić** (izabrao i preveo): Staropoljski humor 120
Antun Removčan: Kruh 121
Dubravko Horvatić: Neprigodne bilješke o četvorici pjesnika 124
***Mustafa H. Grabčanović:** Halucinacije 132
Stanislav Šodan: Život je borba, ja sam za mir! 133
***A. V. Mihičić:** Vinjete 135
***Pavao Despot:** Život 136
Zdenko Frankenberger Daneš: Jesu li Kraljodvorsko-zelenogorski rukopisi južnoslavenskog podrijetla? 137
Tomo Vereš: Katolicizam i proletarijat 154
Franz X. von Baader: O sadanjem neskladu između razbaštinjenih, odnosno proletera, i imućnih klasa društva, što se tiče njihova življenja kako u materijalnom tako i u intelektualnom pogledu, promatranom s pravnog stanovišta 155
Maja Galić: Josip Botteri Dini — uronjenost u ozračje Božje 161
***Ivan Kvesić:** Ticanja slijepog 164

Mozaik

V. R.: Theatralia et alia 166
Mirko Petravić: Dvije kazališne svadbe 180
Tvrtko Klarić: Danteovi dubrovački dani 182

Knjige

D. H.: Knjiga koju valja pročitati 183
T. M.: Nekoliko povijesnih monografija 184
D. H.: Ivo Lentić: Varaždinski zlatari i pojasari 186
A. R.: Anto Gardaš: Tajna zelene pećine 187
Tvrtko Klarić: Toma Akvinski: Izabrano djelo 188
Josip Buturac: Dr. Krunoslav Draganović — Pero Sudar: Komušina i Kondžilo s posebnim osvrtom na Usorsku banovinu i stari Kuzmadanj 191
Vladimir Dumbović: Alojz Jembrih: Antun Vramec i njegovo doba . . . 191

Vijesti

Iz domovine i svijeta 193

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.